

Lyse kloster

Jordegodset som økonomisk fundament for
et norsk cistercienserkloster

Anja Hysvær Langgåt

Vår 2009

Institutt for Lingvistiske og Nordiske Studier

Universitetet i Oslo

Bildet på forsiden er tatt i Loftshus, Ullensvang og viser dagens Opedal gård.
Opedal var i middelalderen en del av Lyse klostres jordegods.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Innledning.....	5
Historiografi	5
Emne og problemstilling	12
Kilder.....	13
Metode.....	14
Begrepsavklaring.....	15
Kapittelinnndeling	16
Lekbrødreordningen	16
Kapittel 2. Lyse klostets jordegods	21
Lyse klostets jordegods ved reformasjonen	21
Geografisk distribusjon og godsstruktur	25
Landskyld og handel	27
Lyse Klostets Hovedgård	34
Konklusjon	44
Kapittel 3. Jordegodsets proveniens.....	46
Geistlig fondasjonsgods	46
Kongelig fondasjonsgods	49
Makeskifte og en aktiv godspolitikk	55
Kompenserte donasjoner	59
Konklusjon	64
Kapittel 4. En grangie i Opedal?	66
Grangie	66
En gårdskonsentrasjon i Hardanger.....	70
Kirken i Opedal	73
Frukttrærne i Hardanger	78

Et hospits i Opedal?.....	80
Hvor lenge ble Opedal drevet som en grangie?	82
Jåstadætten	84
Konklusjon	86
Kapittel 5. Konklusjon	88
Kilder og litteratur	92
Vedlegg 1: Lyse klostres jordebok 1626.....	98
Vedlegg 2: Lyse klostres gårder og skyldparter fordelt på skipreider	108
Vedlegg 3: Verdiforholdet i Hordaland, Rogaland og Sogn og Fjordane ifølge "Skattematrikkelen 1647".....	114

Kapittel 1. Innledning

I 1098 vandret en gruppe munkes fra Molesme i Frankrike og grunnla et nytt kloster i Citeaux. Hendelsen kan sees i sammenheng med den gregorianske reform og årsaken skal ha vært at benediktinermunkenes opprinnelige ideal var under forfall, og at disse munkene ønsket å søke tilbake til St. Benedikts opprinnelige lære. Cistercienserne, etter navnet på klosteret i Citeaux, anla klostrene sine utenfor allfarvei der de selv skulle bygge opp klosteranlegg, leve isolert fra den verdslige verden og produsere til eget forbruk.¹ Cistercienserordenens popularitet i den tidligste perioden etter opprettelsen førte til en voldsom vekst i antall nye klostergrunnleggelser, og ved midten av 1100-tallet fantes det nesten 350 cistercienserklostre spredt over hele Europa.² I Norge ble det opprettet tre cistercienserklostre: Lyse, Hovedøya og Tautra, som tok opp i seg et kloster på Munkeby. Lyse kloster, i Os kommune ca. 27 km syd for Bergen, ble grunnlagt av cisterciensermunkes fra Fountains Abbey i England i 1146 og var i funksjon frem til 1537.

Cistercienserklostrene vokste frem som store godseiere og deres ideal om selvforsynthet, realisert ved hjelp av lekbrødre og grangier, effektiviserte jordbruket på en måte som ikke var vanlig blant verdslige godseiere. Cistercienserklostrene var alle underlagt Generalkapitlet, et råd bestående av cistercienserabbedene, som hvert år kom sammen i Citeaux. Generalkapitlet holdt streng kontroll over cistercienserklostrene, også i utkantstrøk, og i Norge måtte klostrene holde seg til ordenens strenge krav. Men likevel er det lokale forhold å ta hensyn til, både når det gjelder tradisjoner, klima og topografi. Dette gjør at en generell europeisk ramme må endres og tilpasses for å være anvendelig og matnyttig.

Historiografi

Christian C. A. Lange var i 1847 den første til å skrive en fullstendig historie om klostervesenet i Norge og er fortsatt den eneste.³ Målet Lange har med denne avhandlingen, er ifølge han selv å beskrive de norske klostrene fra grunnleggelsen til nedleggelsen. Lange har skrevet om hvert enkelt kloster i Norge og har et eget kapittel tilegnet Lyse kloster. Forfatteren er refererende i forhold til kildene, og hans fremstilling bærer preg av at han er den første som tar for seg brevmaterialet. Kapitlet om Lyse kloster er en oppramsing av

---

¹ C. H. Lawrence, *Medieval monasticism*, 3. utgave (Essex: Pearson Education Limited, 2001), 173

² L. J. Lekai, *The Cistercians: Ideals and reality* (Kent Ohio: Kent State University Press, 1977), 34

³ C. C. A. Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, 2. omarb. utgave (Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag, 1856), 2

kilder fra middelalderen som nevner klosteret, og det er vanskelig å danne seg et bilde av virksomheten når kildene ikke er mer gjennomarbeidet.

Ifølge Dag Sverre Henriksen er den første klosterhistorien i tillegg preget av Langes lutherske bakgrunn, og Henriksen mener han er negativt innstilt til klostervesenet.⁴ Det er nedgangsperioden til klostrene - altså perioden etter 1300 - som har fått størst oppmerksomhet hos Lange og han er snar med å poengtere klostrenes moralske forfall.⁵ Dette synspunktet har han på hele perioden, og han skriver at fordervelse var i tidsalderens ånd. Ifølge Lange måtte munkene hele tiden holde seg på god fot med de som satt med makten i samfunnet, og de måtte samarbeide enten de ville eller ikke.⁶ Her fremstiller han munkene som forsvarsløse og uten noen makt, kun som brikker i de mektiges spill. Jeg kan si meg enig med Henriksen når han skriver at verket er utdatert, og til en viss grad negativ til klostervesenet.

Den første kjente utgravingen av Lyse kloster ble foretatt i 1822 og kirken ble gravd ut i 1838, men fra disse utgravingene foreligger det lite informasjon. Hele klosteranlegget ble ikke utgravd før i 1888-89 under *Nicolay Nicolaysens* tilsyn. I 1890 ble en oppsummering av gravingsresultatene publisert i "Om Lysekloster og dets ruiner", som supplement til *Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers Bevarings årbok* for 1889.⁷ Nicolaysen bruker Lange som kilde der han redegjør for grunnleggelsen og driften av klosteret. Han går også videre etter nedleggelsen og redegjør for jordegodset og ruinene i årene etter reformasjonen. I hoveddelen går han grundig inn på ruinene, rom for rom, og beskriver og sammenligner dem med de engelske cistercienserklostrene. Til slutt diskuterer han gravene og byggestilen til klosteranlegget. Nicolaysens oppfatning av anlegget var utgangspunkt for all senere diskusjon av hvordan klosteret i Lyse kan ha sett ut, frem til Marit Nybø sin bygningsanalyse i 1986.⁸

I 1920-årene og frem til 1931 ble det foretatt omfattende restaureringsarbeider i ruinene, og i forbindelse med dette ble en del nye momenter påpekt. Det ble i 1931 funnet rester etter en mindre trebygning i myren ca. 100 m nordøst for ruinene.⁹ Denne bygningen er tolket som munkenes garveri av *Kristen Lindøe*.¹⁰ I forbindelse med grøftearbeid ble det i 1975 registrert en hustuft i engområdet like sør for ruinene. Året etter skrev *Hans Emil Lidén* en artikkel om

---

⁴ D. S. Henriksen, *Bene vixit qui bene latuit: Cisterciensernes tilbaketrakkethet i middelalderens Norge* (Historisk Institutt, Universitetet i Oslo, 2002), 2

⁵ Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, 12

⁶ Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, 403

⁷ N. Nicolaysen, *Om Lysekloster og dets ruiner* (Kristiania: Årsberetningen til Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers Bevaring, 1889)

⁸ M. Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse* (Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Bergen, 1986)

⁹ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 23

¹⁰ K. Lindøe, "Munkenes Garveri på Lysekloster" (*Bergens Tidende* 26.09 1931)

funnet i ”Vern og virke: årsberetning fra riksantikvaren og den antikvariske bygningsnemnd”.¹¹ Lidèn påpeker hvor viktig det er å ta hensyn til bygningene rundt selve kirken og klosterfirkanten. Her er mye informasjon å hente om livet i klosteret og virksomheten der. Blant bygninger man forventer å finne rundt et kloster, nevner han ”portnerhuset, hospitalet og gjestehuset hvor fattige og syke fikk sitt underhold, og dertil forskjellige typer drifts- og lagerbygninger for den storgården som klosteret *også* var”. Dessverre er disse bygningene som regel vanskelige å finne ettersom mange er oppført i tre og det trengs graving for å oppdage dem.

Olaf Olafsen (1843-1932), prest og lokalhistoriker, skrev flere artikler om Hardanger i middelalderen og kom i den forbindelse inn på Lyse kloster og klosterets jordegods.¹² Olafsen var spesielt opptatt av Lyse klosters gårder i Hardanger og fruktavlen, som ifølge tradisjonen skal ha røtter tilbake til middelalderen. Olafsen var ingen historiker og i sin forskning på jordegodset benytter han seg ukritisk av kildene fra 1600-tallet.

En annen lokalhistoriker som har bidratt til utgivelser om Lyse kloster, er *Nils Tveit*. I 1946 ga Os kommune ut et minneskrift i anledning 800-årsjubileet for grunnleggelsen av klosteret.¹³ Minneskriftet var et utdrag fra ”Os saga”, skrevet av Nils Tveit.¹⁴ Utgivelsen er ikke basert på original forskning, og informasjonen er hentet fra Lange og Nicolaysen. Tveit skriver ut fra en lokalhistorisk vinkel og setter klosteret inn i en lokalhistorisk kontekst. Han er lite kritisk til kildene og fremstiller fortellingen sin som en sannhet. Med tanke på at dette er laget som et populærhistorisk minneskrift for ikke-akademikere, er det muligens bevisst fra Tveit sin side at han gjør det på denne måten. Når det gjelder Lyse klosters jordegods, bruker han skjøteboken fra 1670, noe han vurderer som uproblematisk, da det ikke ser ut til å være solgt noen eiendommer fra Lyse kloster i perioden mellom reformasjonen og frem til 1670.¹⁵ Han tar med andre ord ikke hensyn til gjenrydding av ødegårder eller nyryddinger på 1500- og 1600-tallet. Forfatteren ramser opp gårdsnavnene, men går ikke videre inn på landskyld, eller hvorvidt klosteret eide hele eller kun deler av gårdene. Tveit konkluderer med at den samlede

---

¹¹ H. E. Lidèn, ”En nyoppdaget bygning på Lyse kloster” *Vern og virke: årsberetning fra riksantikvaren og den antikvariske bygningsnemnd*, (1976), 30-33

¹² Bl.a. O. Olafsen, ”Klosteret i Opedal” (*Hardanger tidsskrift* årgang 1911), O. Olafsen, ”Lyse klosters jordegods” (*Hardanger tidsskrift* årgang 1917)

¹³ N. Tveit, *Lysekloster gjennom 800 år: 10. juli 1146 - 10. juli 1946* (Os: Os kommune, 1946)

¹⁴ Tveit, *Os: eit utsyn over Osbygdi frå gammal tid til no* (Bergen 1932-1941)

¹⁵ Tveit, *Lysekloster gjennom 800 år*, 32

eiendommen var på omkring 1500 skyldmark med en verdi på 8-10 millioner kroner.¹⁶ Han redegjør ikke for utregningene sine.

Gerhard Fischer tok i 1974 for seg cistercienseranlegget på Hovedøya utenfor Oslo.¹⁷ Dette klosteret ble anlagt året etter Lyse, fra Kirkstead, datterklosteret til Fountains. Han begynner sin ”studiereise” i Frankrike, etterfulgt av moderklostrene i England, før han tar for seg Lyse kloster og til slutt, sitt hovedtema, nemlig Hovedøya kloster. I kapittelet om Lyse kloster går han gjennom ruinene, rom for rom, og diskuterer kort funksjonen deres, sammenlignet med andre cistercienseranlegg, spesielt i England. Et forhold han drøfter mer inngående, er den manglende vestfløyen, ofte kalt lekbrødrefløyen.¹⁸ Man har ikke funnet murrester etter en vestfløy i Lyse, selv om det er andre spor i utformingen som tyder på at denne fløyen var til stede eller i det minste planlagt. Fischer ser på det som ”ytterst sannsynlig” at en slik fløy fantes.¹⁹

Arne Odd Johnsen skrev i 1977 om de norske cistercienserklostrene ut ifra et europeisk perspektiv. Hovedkilden er generalkapitlets statutter, og dette speiler temaene han velger å gå nærmere inn på. Han skriver om grunnleggelsen av Lyse og knytter dette til generelle religiøse og politiske trender i Europa på 1100-tallet.²⁰ Cistercienserordenen svarte, slik han så det, til et behov i tiden. Det var, ifølge Johnsen, en misnøye med verdsliggjøringen av livet i de eldre benediktinerklostre, og en utbredt higen etter å føre et asketisk liv, som førte til at cistercienserordenen ble etablert, og at biskop Sigurd ville etablere et cistercienserkloster ved Lyse.²¹ Også når han videre diskuterer cistercienserne og deres utvikling, trekker han inn kirke- og statspolitikk som påvirkende, nesten avgjørende, faktorer.

Johnsen bruker en del komparative studier i sin undersøkelse, og etter min mening generaliserer han vel mye. Når han i tillegg begrenser kildene sine til generalkapitlets statutter, altså de normative kildene, kan han fort trekke forhastede konklusjoner. Arne Odd Johnsen er generelt positiv til hva denne utenlandske institusjonen tilførte Norge, og ordlegger seg på en slik måte at det kommer klart frem hva slags syn han hadde på den eldste norske kirken. ”Ved hans [biskop Sigurd] død i 1156 hadde den norske kirken i vesentlig grad

---

¹⁶ Tveit, *Lysekloster gjennom 800 år*, 34

¹⁷ G. Fischer, *Klosteret på Hovedøya: et cistercienseranlegg* (Oslo: Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, 1974)

¹⁸ Fischer, *Klosteret på Hovedøya: et cistercienseranlegg*, 34-35

¹⁹ Fischer, *Klosteret på Hovedøya: et cistercienseranlegg*, 35

²⁰ A. O. Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264: sett i europeisk sammenheng* (Oslo: Universitetsforlaget, 1977)

²¹ Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264: sett i europeisk sammenheng*, 14

frigjort seg fra de primitive nasjonalkirkelige forhold som rådde grunnen den gang han som ung prest gikk biskop Magne til hånde.”²² Her ser vi en klar kontrast fra Langes klosterhistorie, der det nasjonalkirkelige ble sett på som befrieren. Johnsen legger også stor vekt på hvordan cistercienserne ikke bare spilte en viktig rolle for den norske kirken, men at de også spilte en viktig rolle i europeisk politikk.²³ De ble, som den store og mektige gruppen de var, høyt ansett og viktige å ha på sin side under pavevalg eller andre viktige avgjørelser på lavere plan. Alt i alt gir Johnsen oss et godt inntrykk av hvordan kontakten mellom Norge og Europa var på denne tiden, og hvor mektige cistercienserne var.

Marit Nybø utga i 1986 en grundig bygningsanalyse over klosteranlegget på Lyse i sin magisteravhandling i kunsthistorie.²⁴ I avhandlingen tar hun sikte på å komme frem til hvordan deler av klosteret kan ha sett ut i middelalderen, med hovedvekt på kirken og bygningene rundt klosterfirkanten da de ble satt opp på 1100-1200-tallet. Hun diskuterer inngående bruken av de ulike rommene, der det lar seg gjøre. Når det kommer til dateringsspørsmålet, blir ornamentikken og profilene nøye gransket. Nybø vurderer anlegget opp mot moderklosteret i Fountains og et rekonstruksjonsforsøk er basert på sammenligningsmateriale fra nettopp dette klosteret i tillegg til Kirkstall, et av de andre datterklostrene til Fountains, der en stor del av bygningene er godt bevart, i tillegg til det vanlige mønsteret for et cistercienseranlegg. Et sentralt spørsmål for Nybø er hvor den bygningsmessige påvirkningen har kommet fra, og konkluderer med England. Hun kom dermed frem til den samme konklusjonen som både Nicolaysen og Fischer hadde kommet frem til tidligere. Marit Nybø konkluderer med at den generelle utformingen av kjernekomplekset og rommenes funksjon følger det tradisjonelle cisterciensermønsteret, med unntak av noen ”kompromissløsninger”.²⁵

I 1987 utga Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring årboken sin med klosterlivet i Norge som tema. Her finnes Erik Gunnes²⁶ sine artikler om klostervesenets utvikling i Norge, og vi finner også Øivind Lundes²⁷ gjennomgang av alle klosteranleggene i

---

²² Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264: sett i europeisk sammenheng*, 24

²³ Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264: sett i europeisk sammenheng*, 26

²⁴ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*

²⁵ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 199

²⁶ E. Gunnes, ”Fra Benedikt til Birgitta”, i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok 1987*; E. Gunnes, ”Klosterlivet i Norge: Tilblivelse – Økonomi- Avvikling” i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok 1987*

²⁷ Ø. Lunde, ”Klosteranleggene”, i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok 1987*

Norge. Vi finner også en artikkel av Marit Nybø om klosteranlegget i Lyse, som baserer seg på magisteravhandlingen om samme tema.²⁸

Da *James France* utga ”The Cistercians in Scandinavia” i 1992, var det for å rette opp inntrykket norske historikere hadde formidlet av klostervesenet i middelalderen.²⁹ France ville forstå munkene ut ifra deres eget religiøse ståsted og han ønsket å ta rede på om klostrene i nord passet inn i mønsteret i resten av Europa - noe han konkluderer med at de gjorde. France har egne kapitler som omhandler lekbrødre og manuelt arbeid i klostrene i Norge, Sverige og Danmark. Kildeomfanget i Danmark og Sverige er betraktelig større enn i Norge, som naturligvis fører til at France fokuserer mest på klostrene i de to førstnevnte landene. Til tross for kildeknappheten i Norge tolker France mangelen på lekbrødre i norske kilder dit hen at lekbrødreordningen spilte en mindre viktig rolle i Norge enn i nabolandene.³⁰

I en artikkel fra 1995 om klostergoods og klosterdrift i Norge i middelalderen redegjør *Halvard Bjørkvik* for hvor stor godsmengde de forskjellige klostrene rådde over og hvordan dette jordegodset var sammensatt.³¹ Ved hjelp av jordeboken fra 1626 og et skjøte fra 1670 gjør han kort rede for Lyse klosters største jordeiendommer og i hvilke områder de lå. Ifølge Bjørkviks studie var Lyse kloster det femte rikeste klosteret i Norge. Os var sentralbygda og det var her de fleste gårdene lå, noe Bjørkvik mener kan være et resultat av aktiv jordherrepolitikk. Et solid økonomisk fundament var en forutsetning for at en institusjon kunne fungere som kloster, og at det var dette fundamentet som avgjorde hvor mange munket et kloster kunne ha. Samtidig fremhever han at en slik analyse av jordegodset vil kunne fortelle oss i hvor stor grad klosteret utviklet den verdslige siden av sin virksomhet og drev med handel og omsetning med sikte på økonomisk vinning. Dette er forhold Halvard Bjørkvik mener hans analyser kan belyse, uten at han selv går videre inn på det når han diskuterer de ulike klostrene.

Det er i de senere årene blitt skrevet flere hovedoppgaver om klostervesenet i Norge, og en fellesnevner for hovedoppgavene og også annen litteratur som er skrevet om cistercienserne de siste 10-15 årene, er fokuset på ”kloster og samfunn”. *Arnved Nedkvitne* har vært en pådriver innenfor klosterforskningen i Oslo og veiledet flere oppgaver om klostre i Norge, de fleste med en mentalitetshistorisk tilnærming mot klostrenes deltagelse i det verdslige

---

²⁸ Nybø, ”Lyse kloster: vårt første cistercienseranlegg”, i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987

²⁹ J. France, *The Cistercians in Scandinavia* (Kalamazoo, Michigan: Cistercian Publication Inc. 1992)

³⁰ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 157

³¹ H. Bjørkvik, ”Klostergoods og klosterdrift i Norge i mellomalderen” (*Collegium Medievale* 1995/2 vol. 8)

samfunnet. Mest relevant i dette tilfellet er *Dag Sverre Henriksen* sin hovedfagsoppgave fra 2002 om cistercienserne i Norge.³² Utgangspunktet for oppgaven er tilbaketrukkethetsidealet og hvordan munkene på tross av dette oppfylte en viktig samfunnsoppgave. Henriksen ser disse samfunnsoppgavene i forhold til lekfolk, konge, biskop, pave og økonomi. Disse drøfter han hver for seg og ser på hvordan cistercienserne utførte et vidt spekter av oppgaver utenfor klosteret. Henriksen mener man ikke kan snakke om et forfall i cistercienserordenen før reformasjonen - det var heller en tilpasning gjennom nye oppgaver, både nye religiøse oppgaver og administrative oppgaver fra kirkelige autoriteter.³³ *Kari Birgitta Syrstad* hadde en lignende problemstilling i sin hovedfagsoppgave om klostervesenet i Nidaros bispedømme.³⁴

Av annen og mer generell litteratur kan jeg nevne *Tore Nybergs* bok "Monasticism in North-Western Europe, 800-1200" som kom i 2000.³⁵ Nyberg er spesielt opptatt av forholdet mellom kloster og biskop, kloster og konge og også forholdet mellom de ulike klostrene og de ulike ordenene. I den delen som omtaler Lyse kloster drøfter han biskop Sigurds viktige rolle i grunnleggelsen av Lyse kloster, som en motvekt mot de tidligere kongelige grunnleggelsene.³⁶ I 2006 ble det, i etterkant av et seminar om tidlige klostre i Norden, publisert en artikkelsamling ved Center for Middelalderstudier ved Syddansk Universitet. Her argumenterer Dag Sverre Henriksen for at cistercienserne ble nærmere knyttet til biskopens administrasjon fra omkring 1280-årene til tross for sin eksempte status.³⁷ Henriksen kommer i denne forbindelse også inn på tema økonomi og argumenterer for at overgangen fra en grangieøkonomi til en leilendingøkonomi førte til større avhengighet til biskopen, fordi de stadig ble innblandet i jordtvister for å beholde eiendommene sine.³⁸ Henriksen er av den formening at grangiene i Norge på 1100-tallet for det meste ble dyrket av lekbrødre bortsett fra i onnene da hjelp utenfra ble hentet inn.³⁹

---

³² Henriksen, *Bene vixit qui bene latuit: Cisterciensernes tilbaketrukkethet i middelalderens Norge*

³³ Henriksen, *Bene vixit qui bene latuit: Cisterciensernes tilbaketrukkethet i middelalderens Norge*, 196

³⁴ K. B. Syrstad, *Klostervesenet i Nidaros: Belyst ved klostrene Nidarholm, Elgeseter, Munkeby, Tautra, Bakke og Rein* (Historisk Institutt, Universitetet i Oslo, 1999)

³⁵ T. Nyberg, *Monasticism in North-Western Europe, 800-1200* (Aldershot: Ashgate, 2000)

³⁶ Nyberg, *Monasticism in North-Western Europe, 800-1200*, 140-146

³⁷ Henriksen, "Cistercienserne i Norge og biskopene", i (Red.) Bisgaard, L., Nyberg, T., *Tidlige klostre i Norden før 1200: et symposium* (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006), 61-76

³⁸ Henriksen, *Tidlige klostre i Norden før 1200*, 67-69

³⁹ Henriksen, *Tidlige klostre i Norden før 1200*, 67

I den mer populærvitenskapelige sjangeren utga idehistoriker og teolog Karl Gervin i 2007 en bok om Cistercienserklostrene i Norge.⁴⁰ Boken er basert på sekundærlitteratur og belyser cistercienserne i et teologisk perspektiv.

Emne og problemstilling

Målsetningen for dette arbeidet er å rekonstruere Lyse klosters jordegods slik det så ut i senmiddelalderen, med utgangspunkt i de eldste jordebøkene fra 1600-tallet. Jeg vil undersøke jordegodsets størrelse, geografiske distribusjon og struktur, i tillegg til proveniens. Louis J. Lekai forklarer cisterciensernes økonomiske suksess med deres store landområder, lekbrødreordningen og deres planlegging og effektive administrasjon.⁴¹ I hvor stor grad passer Lyse kloster som godseier inn i denne beskrivelsen? I sin bygningsanalyse konkluderer Marit Nybø med at den generelle utformingen av kjernekomplekset og rommenes funksjon følger det tradisjonelle cisterciensermønsteret, med unntak av noen ”kompromissløsninger”.⁴² Kan vi konkludere med det samme når det kommer til organiseringen av jordegodset?

Cistercienserne i hele Europa var under streng kontroll fra generalkapitlet, noe man ser på som en viktig årsak til at det opprinnelige idealet ble opprettholdt. Lawrence J. McCrank, som har forsket på cistercienserordenen i Saxony, har fremmet en teori som går ut på at lengden på tiden som gikk mellom grunnleggelsen av Citeaux og et annet kloster, står i forhold til gapet mellom det nye klosterets praksis og cisterciensernes opprinnelige ideal.⁴³ I de klostrene som ble grunnlagt sent var skillet stort mellom det opprinnelige idealet og klosterets økonomiske virksomhet. Lyse kloster ble grunnlagt nesten 50 år etter Citeaux, og ifølge James France ble Lyse og de andre skandinaviske klostrene grunnlagt i perioden da cistercienserne i Europa var i ferd med å legge det første av tre økonomiske stadier bak seg. I svenske og danske klostre ser vi likevel at det Lekai forklarer som cisterciensernes oppskrift til suksess, i høy grad var til stede, til tross for årene som skilte deres grunnleggelse fra Citeaux.

Hovedtesen i denne oppgaven er at *Lyse kloster organiserte jordegodset sitt i samsvar med det tradisjonelle cisterciensermønsteret.*

Med det mener jeg først og fremst en aktiv godsherrepolitikk med konsolidering av godset for å oppnå effektivisering av driften og bedre kontroll ved hjelp av lekbrødre og grangier.

---

⁴⁰ K. Gervin, *Klostrene ved verdens ende: Lyse, Nonneseter, Hovedøya, Munkeby og Tautra* (Oslo: Pax Forlag, 2007)

⁴¹ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 282

⁴² Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 199

⁴³ Sitert i France, *The Cistercians in Scandinavia*, 269

For å drøfte denne tesen må jeg først rekonstruere og undersøke hvordan Lyse klosters jordegods så ut i middelalderen. *Hva omfattet Lyse klosters jordegods?* Cistercienserkloistrene i Europa ble raskt svært rike institusjoner og satt tidlig med et stort jordegods på grunn av sjenerøse donasjoner, men også på grunn av en aktiv godsherrepolitikk med kjøp og makeskifte. *Hvordan tilegnet Lyse kloster seg sitt jordegods?* Kontrollen over disse områdene fastholdt cistercienserne ved å opprette grangier som ble drevet av lekbrødre. *Eide Lyse kloster grangier?*

Kildeomfanget til Lyse kloster er svært mangelfullt, og det er utfordrende å drøfte hvorvidt Lyse kloster fulgte det tradisjonelle cisterciensermønsteret. Den geografiske fordelingen av godset peker i retning av en aktiv godspolitikk med makeskifter og trolig har Lyse kloster i en periode drevet Opedal i Hardanger som en grangie. De få spor vi har av Lyse klosters jordegods og organiseringen av dette jordegodset peker i retning av at Lyse kloster strebet etter å organisere jordegodset sitt i samsvar med det tradisjonelle cisterciensermønsteret. Det norske klimaet, naturen og ikke minst topografien setter grenser for hvor mye vi kan sammenligne Norge med våre naboland når det kommer til agrare forhold. På dette området skiller vi oss fra for eksempel Danmark der de rike cistercienserkloistrene eide store grangier i området rundt kloistrene. Lyse kloster var blant de rikeste kloistrene i Norge i middelalderen, men sammenlignet med de andre nordiske landene eller lenger syd i Europa har det vært et lite kloster, noe det også er viktig å ta hensyn til.

Kilder

Lyse kloster er ikke blant de kloistrene som er best belagte i kildene fra middelalderen. Noen brev er bevart fra klosterets tid og de finner vi i *Diplomatarium Norvegicum* (DN) og *Regesta Norvegica* (RN). *Islandske annaler*⁴⁴ gir oss et par glimt av klosterets virksomhet, mens den *Bergenske Landefahrer* nevner noen testamenterte gaver til klosteret.

Vi har ingen jordebok bevart over klosterets gods fra middelalderen. Den eldste komplette jordeboken er fra 1626⁴⁵. Jordeboken nevner alle gårdene med landskyld og leidang, men utelater hovedgården. Hovedgården er derimot med i jordeboken fra 1657⁴⁶, der også

---

⁴⁴ G. Storm, *Islandske Annaler indtil 1578: udgivne for det Norske historiske Kildeskriftfond ved Gustav Storm* (Christiania: Grøndahl, 1888)

⁴⁵ Jordebok for Lyse klosters gods 1626, Arkivsign.: RA, Stattholderarkivet (tidl. Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Statens gods, p. 6.)

⁴⁶ Jordebok for Lyse kloster len 1657. Arkivsign.: RA, Rentekammeret, Lensrekneskapar. Lyse kloster len, nr. 1.2.

laksevågene i Os og tomtene i Bergen er tatt med. Den eldste bevarte jordeboken er ikke fullstendig og heller ikke datert, men ifølge riksarkivets papirer skal den være fra 1624.⁴⁷

For å identifisere gårdene som er oppført i jordebøkene, har spesielt Ryghs *Norske Gaardenavne*⁴⁸ og *Skattematikkelen 1647*⁴⁹ vært nyttige hjelpemidler. Rygh og matrikkelen er brukt for å identifisere gårdene og plassere de innenfor riktig skipreide og riktig herred. I oversiktene har jeg har valgt å bruke skipreideinndelingen fra 1647, og kartmateriale med den samme inndelingen. Verdiforholdene i skattematrikkelen har jeg benyttet ved omregningen av landskylden til lauper smør. Omregningstabellen foreligger i vedlegg 3.

Et av målene har vært å føre jordegodset tilbake til tiden da klosteret fortsatt var i drift. Eventuelle jordtransaksjoner mellom reformasjonen og nedskrivningen av jordeboken i 1626 måtte derfor inngå i regnestykket. Etter reformasjonen var det kongen som eide Lyse kloster gods og i Norske Rigs-Registranter (NRR)⁵⁰ finner vi de norske kongebrevene for perioden 1523-1660. NRR har vært en viktig kilde i arbeidet med å føre jordegodset tilbake til katolsk tid, da eventuelle jordtransaksjoner kan være registrert her. Den viktigste kilden til problemstillingen angående ødegårder i senmiddelalderen har vært *Tiendepenge-Skatten for Bergenhus Len 1521-22*⁵¹ og *Regnskabsbog for Bergens Kongsgaard og Len 1519*⁵² med manntallslister over *Nordhordland* og *Søndhordland*. Gjennom dette materiale kan vi se hvilke gårder som betalte skatt i senmiddelalderen, og som dermed ikke lå øde på dette tidspunktet. Gjennom disse listene kan vi finne ut hvordan Lyse klostres jordegods så ut i senmiddelalderen. Tiendpengeskatten har vært omdiskutert som kilde da man har vært uenige i om manntallslisten har vært fullstendig, noe de trolig er.⁵³

Metode

Ved å gjøre bruk av kilder fra etterreformatorsk tid for å belyse forhold i middelalderen benytter vi oss av den retrospektive metode, en metode som er svært vanlig innenfor

---

⁴⁷ Jordebok for Lyse kloster 1624, Arkivsign.: Stattholderarkivet (tidl. RA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Statens gods, p. 6.)

⁴⁸ O. Rygh, *Norske Gaardenavne* Bind X Stavanger Amt, Bind XI Søndre Bergenhus amt, Bind XII Nordre Bergenhus amt (Oslo: Dokumentasjonsprosjektet, 1999)

⁴⁹ Skattematrikkelen 1647 2. utgave (Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1992)

⁵⁰ Norske Rigs-Registranter (NRR) (Oslo: Universitetsforlaget, 1984)

⁵¹ H.J. Huitfeldt-Kaas, *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede bind III*, (Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond 1905)

⁵² Huitfeldt-Kaas, *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede bind II*, (Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond 1896)

⁵³ Se for eksempel C. Krag og J. Sandnes, *Norske historikere i utvalg V: Nye middelalderstudier* (Oslo: Universitetsforlaget, 1981), 251-318; A. Dybdahl, *Tiendpengeskatten som kilde til folk og samfunn ca. 1520* (Trondheim, 2005)

agrarforskningen. Det er spesielt Andreas Holmsen⁵⁴ og Halvard Bjørkvik som har utviklet denne metoden i Norge. Metoden går ut på å identifisere strukturelle trekk og føre dem bakover til middelalderen, mens man korrigerer med annet eldre kildemateriale der det finnes. Det er også viktig å ta hensyn til lokale forskjeller.

Det er flere problemer knyttet til bruken av denne metoden. Særlig gjelder det premissene for det som ofte fremstår som statisk projisering av yngre forhold bakover i tid og, som Frode Iversen har formulert det, ideen om et stabilt bondesamfunn som bare gjennomgår langsomme endringer over lang tid.⁵⁵ Etter undersøkelser av blant annet Audun Dybdahl, ser vi at jordegods i middelalderen langt ifra var statiske og at denne metoden har mange fallgruver.⁵⁶

Jeg vil bruke retrospektiv metode og benytte meg av kilder fra 1500- og 1600-tallet for å rekonstruere Lyse klostres jordegods i senmiddelalderen. Jordegodset i sin helhet lar seg ikke følge lenger tilbake i tid, da det eksisterer marginalt med kilder og vi ikke har nok såkalte kontrollpunkter. I noen områder kan vi drøfte jordegodset i perioden også før svartedauden, men da på svært usikkert grunnlag.

Begrepsavklaring

*Jordeboken*⁵⁷ er en fortegnelse over fast eiendom og rettigheter knyttet til eiendommene.

Navnet er av etterreformatorsk opphav, men fenomenet forekom alt i høymiddelalderen. En jordebok skiller seg fra et inntektsregnskap ved at den fører opp de årlige inntektene som forutsettes å komme inn, uten hensyn til restanser og andre uregelmessigheter.

Lensjordebøker og skattemantall fra 1500- og 1600-tallet gir oss informasjon om bruker og gårdsnavn, foruten skattebeløpet. Fra skattematrikkelen 1647 får vi mer informasjon om landskyldstørrelse, eierforhold og bygselrådighet.⁵⁸ En *navnegård*⁵⁹ i bosetningshistorisk terminologi er uttrykk for en enhet som blir, eller man antar har vært, betegnet med ett og samme gårdsnavn. En navnegård kan innbefatte flere matrikkelgårder eller bruk. Et *bruk*⁶⁰ er en gård eller en part av gård bebodd av en familie. Fra matrikkelrevisjonen i 1860-årene gikk

---

⁵⁴ A. Holmsen, "Litteratur: Nyere undersøkelser i eldre norsk samfundshistorie" (*Historisk tidsskrift* bind 32, 1940-42), 342

⁵⁵ F. Iversen, *Eiendom, makt og statsdannelse: Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder* (Universitetet i Bergen 2004)

⁵⁶ A. Dybdahl, "Munkeliv klostres jordegods frem til 1463: Kilder og realiteter" (*Historisk tidsskrift* bind nr. 87 (2008), nr. 2)

⁵⁷ S. Imsen og H. Winge, *Norsk Historisk Leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500 – ca. 1800*. 2. utgave (Oslo: Cappelen Akademiske Forlag, 1999), "Jordebok"

⁵⁸ Imsen og Winge, *Norsk Historisk Leksikon*, "Matrikkel"

⁵⁹ Imsen og Winge, *Norsk Historisk Leksikon*, "Navnegård"

⁶⁰ Imsen og Winge, *Norsk Historisk Leksikon*, "Bruksdeling"

det over til å være en offentlig betegnelse på de særskilt skyldsatte delene av en matrikelgård; disse fikk hvert sitt bruksnummer. Tidligere var de kalt gårdparter. Den som eide størst part i gården hadde *bygselesretten*⁶¹, eide to parter like mye var det den som hadde høyest sosial status som rådet bygselen, det vil si hadde retten til å bygsele bort eiendommen.

Kapittelinndeling

Undersøkelsen er bygget opp tematisk og består av tre realhistoriske kapitler. Det første kapittelet inneholder en drøfting av Lyse klosters jordegods i sin helhet, med særlig vekt på godsstruktur, geografiske distribusjon og landskyldinntekter ut fra jordeboken fra 1626. I den forbindelse vil jeg se på klosterets inntekter fra jordegodset og diskutere behovet for å drive handel med overskuddsproduksjonen. Innenfor dette kapittelet skal vi også se på klosterets hovedgård i Os og de omkringliggende gårdene.

I kapittel 3 drøfter jeg jordegodsets proveniens og omfanget av fundasjonsgods versus en aktiv godspolitikk fra klosterets side med makeskifte og kjøp.

Et element som står meget sentralt hos cistercienserklostrene i Europa er grangieorganisasjonen, og i kapittel 4 skal vi se på muligheten for at Opedal i Hardanger kan ha blitt drevet som en grangie. Til slutt kommer en oppsummering og jeg vil drøfte hvorvidt *Lyse kloster organiserte jordegodset sitt i samsvar med det tradisjonelle cisterciensermønsteret*. Som en sentral del av cisterciensernes organisasjon stod lekbrødreordningen, som vi derfor skal se litt nærmere på.

Lekbrødreordningen

Cistercienserklostrene skulle ifølge St. Benedikts regel være selvforsynte. Fysisk arbeid var like viktig som bønn, og derfor en nødvendig del av en munks hverdag.⁶² En annen årsak til at man ønsket selvforsynte klostre, var idealet om isolering fra det verdslige samfunnet. Ved å dyrke sin egen jord og produsere mat til eget forbruk ønsket man å hindre at munkene ble innblandet i verdslige affærer og konflikter, noe tidligere klostre hadde erfart da de satte lekfolk til å dyrke jorden for dem. St. Benedikts regel om selvforsynthet ble vanskelig å overholde da klostret tilegnet seg flere gårder enn de selv hadde kapasitet til å dyrke eller også gårder som lå for langt unna klosteret. Løsningen ble konverser eller lekbrødre, altså bønder som avla klosterløfte og som arbeidet på klostrenes gårder.

---

⁶¹ Imsen og Winge, *Norsk Historisk Leksikon*, "Bygsel"

⁶² Lawrence, *Medieval monasticism*, 176

Lekbrødreordningen var ikke en revolusjonerende oppfinnelse hos cistercienserne, men ingen brukte denne ordningen i så stor skala og så effektivt som cistercienserne, og nettopp denne ordningen blir stadig trukket frem som en av nøklene til deres økonomiske suksess.⁶³

Cisterciensernes eiendommer var i hurtig vekst allerede fra starten og ifølge Lekai må de første lekbrødrene ha blitt rekruttert allerede i 1120.⁶⁴ Lekbrødre måtte avlegge klosterløfte og skulle behandles som et medlem av klostetsamfunnet. Likevel skilte lekbrødrene seg fra kormunkene både når det kom til det liturgiske (de skulle ikke delta på alle tidebønnene) og når det gjaldt hvilke rettigheter de hadde (lekbrødre hadde ikke stemmerett under valg av en ny abbed).⁶⁵ Lekbrødrene grodde i tillegg skjegg, som skilte dem utseendemessig fra de glattbarberte munkene.

Lekbrødrene bodde enten i klosteret, i sin egen adskilte del, eller på en av klosterets grangier. I de fleste klostrene var det et 2:1 eller 3:1 forhold mellom lekbrødre og munk. ⁶⁶ Rievaulx i Frankrike hadde i en periode 240 lekbrødre, mens Les Dunes i Flandern nådde et antall på 350 lekbrødre i 1300.⁶⁷ De drev jorden på klosterets hovedgård, men de arbeidet også som murere, snekkere, smeder, vevere, syersker, skomakere, fiskere, møllere, bryggere og gartnere. I tillegg drev de handel på klosterets vegne både i inn- og utland.

Ettersom Cistercienserne ikke mottok skatter eller avgifter, skulle heller ikke de være underlagt slike krav. Cistercienserklostrene ble fritatt fra å betale tiende, en dispensasjon som i starten gikk nokså upåaktet hen ettersom munkene slo seg ned på ukultiverte land som det tidligere ikke var betalt tiende av.⁶⁸ Donasjoner til klostrene med land som tidligere hadde vært kultivert fikk de også skattefrihet for, på grunn av cisterciensernes generelle fattigdom i startfasen. Etter hvert som Cistercienserne overtok mer og mer land, som det tidligere var betalt tiende av, ble denne bestemmelsen upopulær og vanskelig å forsvare. Det at cistercienserne nå skulle sko seg på en rettighet som ble skjenket dem på grunn av deres nød, ble oppfattet som grådig og urettferdig.

En ny bestemmelse ble satt i verk i 1156 av Adrian IV, som for ettertiden dro et skille mellom novalia (nybrottsland) og tidligere kultivert land.⁶⁹ Tiendefrihet gjaldt kun den første kategorien. Dette gikk den senere paven Alexander III (1159-1181) tilbake på. Generalkapitlet

---

⁶³ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 334

⁶⁴ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 335

⁶⁵ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 336

⁶⁶ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 337

⁶⁷ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 151

⁶⁸ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 66

⁶⁹ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 66

i Citeaux forsøkte å ta kritikken til etterfølgelse, ved å forby kjøp av mer land i 1190, men til ingen nytte.⁷⁰ I 1215, på det fjerde Laterankonsilet, ble det bestemt at novalia og land som var kommet i cisterciensernes besittelse før 1215 og som ble drevet av munkene selv for eget bruk, skulle forbli eksempte. Mens land som var kommet i deres eie etter 1215, uansett om det ble drevet av og for munkene selv, ble tiendepålagt.⁷¹ På grunn av denne bestemmelsen ble mer og mer av jordegodset drevet av leilendinger. I 1224 ble det bestemt av Honorius at land som var kommet i besittelse før 1215, ikke trengte å bli drevet av og for munkene for å være eksempte.

I tillegg til de nye bestemmelsene som åpnet for leilendinger ser vi fra 1200-tallet en tendens til at det blir vanskeligere å rekruttere nye lekbrødre. Det er lagt frem teorier som går på at det var lettere for bønder å skaffe seg jord på andre måter, og hvis en følte det religiøse kallet søkte man heller til de nye tiggerordenene.⁷² Fra begynnelsen av 1200-tallet ble derfor stadig flere lekbrødre erstattet med innleide arbeidere, og ved begynnelsen av 1300-tallet var mesteparten av jordegodset organisert med leilendinger som betalte landskyld til klosteret. Dermed var hele den karakteristiske organisasjonen med selvforsynt agrarøkonomi borte og bare i enkelte tilfeller varte lekbrødreorganisasjonen frem til midten av 1300-tallet før den forsvant.⁷³ Klosterets hovedgård var den siste gården som ble overlatt til leilendinger, ettersom produksjonen her ofte gikk til klosterets eget bruk og fordi det ville gå på bekostning av klosterets isolasjon fra den verdslige verden.

Tar vi en titt på de skandinaviske forholdene, kan vi se at antallet lekbrødre økte frem til midten av 1200-tallet, men, ifølge France, på ingen måte til de samme høyder som klostrene lenger syd.⁷⁴ Men forholdet mellom munker og lekbrødre skal ha vært det samme som i Europa, nemlig 2:1 eller 3:1. Ifølge France var dermed gjennomsnittstallet på lekbrødre i et Skandinavisk kloster mellom førti i de minste klostrene og hundre i de største.⁷⁵

Lekbrødrene ble som i resten av Europa rekruttert fra den fattige bondeklassen, gjerne bønder som vokste opp i nærheten av klosteret eller på en gård som gikk over til klosterets eie. På midten av 1300-tallet lot en skare menn seg verve som lekbrødre hos Sorø kloster etter at

---

⁷⁰ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 67

⁷¹ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 67

⁷² K. E. Frandsen, "Esrums klostres ejendomshistorie", i *Esrums klostres brevbok II: Kommentarer*, Red. Bent Christensen (København: Museum Tusulanums Forlag, 2002), 51

⁷³ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 341-342

⁷⁴ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 151

⁷⁵ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 152

landsbyen deres var gjort om til en grangie.⁷⁶ Det var ikke alltid en religiøs motivasjon som lå til grunn for at menn vervet seg som lekbrødre. På grunn av befolkningsvekst var det et overskudd av arbeidere og klostrene kunne tilby gode vilkår sammenlignet med andre godsherrer.⁷⁷ I en navnestudie som ble utført på munkes og lekbrødre i *Herrevad* og *Esrum*, fant man ut at klostrene for det meste ble styrt av utenlandske abbeder i den tidligste perioden, og at halvparten av munkene var utlendinger. Blant lekbrødrene derimot hadde nesten alle danske navn.

Fra 1237 får klostre med færre lekbrødre enn 8 tillatelse fra generalkapitlet til å ansette lønnede arbeidere på kjøkkenet.⁷⁸ Etter hvert som antallet lekbrødre sank, gikk disse mennene fra å være arbeidere til å bli overhoder på grangiene eller i verkstedene hvor de skulle holde kontroll over de lønnede arbeiderne. I et brev fra 1263 hører vi at biskopen av Viborg gir munkene i Vitskøl tiendefrihet på all eiendom, til tross for at mangel på personell hadde ført til at lekbrødre ikke lenger drev jorden slik som før.⁷⁹

Ifølge James France finnes det ikke en eneste navngitt lekbror i det norske kildematerialet.⁸⁰ Kildegrunnlaget er generelt sett mangelfullt når det gjelder klostervesenet i Norge, men France mener dette likevel indikerer at lekbrødre spilte en mindre rolle i Norge enn i nabolandene.⁸¹ I et udatert brev, som antas å være fra 1310, skrev biskop Arne av Bergen til abbeden i Halsnøy kloster angående uroligheter som hadde funnet sted i klosteret.⁸² I dette brevet får vi høre om *læikbroðor Þænn sem Asulfer hæitir ok dro broðor Jon ok lagðe hæiftughar hændr a hann*.⁸³ Lekbroren Åsulv, som la hånd på bror Jon, skulle under trussel om ekskommunikasjon stevnes til biskopen for bot og avløsning. Vi har med andre ord én navngitt lekbror i Norge. Denne ene kilden er fra 1300-tallet, og lekbrødreordningen var trolig på vei til å forsvinne på dette tidspunktet. James France skriver om perioden fra ca. 1250 til utpå 1300-tallet som en urolig periode i klostrene, og disiplinen blant lekbrødrene var på hell.⁸⁴ Han nevner flere eksempler på dette fra Danmark og Sverige, og også munkes og

---

⁷⁶ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 151

⁷⁷ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 151

⁷⁸ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 154

⁷⁹ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 157

⁸⁰ J. France, "Cistercienserne i Øm og lekbrødreinstitusjonen", *Øm kloster: kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie*, red. Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen (Odense: Øm klostres museum, 2003), France, *The Cistercians in Scandinavia*, 157

⁸¹ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 157

⁸² DN IV s. 85

⁸³ DN IV s. 85

⁸⁴ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 152

lekbrødre på Hovedøya gjorde opprør i 1243.⁸⁵ Kilder fra Halsnøy passer godt inn i denne sammenhengen. Nyere forskning på lekbrødreordningen forklarer denne mangelen på disiplin mer som et opprør mot undertrykkelsen de var utsatt for i klosteret, og altså ikke mangel på disiplin.⁸⁶

I kildene som omhandler Lyse kloster er det ikke nevnt noen lekbrødre, men det er likevel nærliggende å tro at det fantes lekbrødre i klosteret i den eldste perioden. Ifølge Arne Odd Johnsen var det vanlig på 1140-tallet at det fra Fountains ble sendt lekbrødre sammen med de konventene av munkes som skulle opprette nye datterklostre.⁸⁷ Vanligvis var noen av lekbrødrene byggekyndige, og det er belagt ved andre klostre at både lekbrødre og munkes stod for mye av byggearbeidene ved opprettelsen av nye klostre. Marit Nybøs bygningsanalyse viser spor etter både engelsk og bergensk steinhuggertradisjon.⁸⁸ Ifølge Nybø er arbeidet så presist og dyktig gjort at det i det minste må ha vært utført av folk med direkte tilknytning til engelsk håndverkstradisjon.⁸⁹ Nybø har i tillegg funnet steinhuggermerker som tilsier at folk utenfor klosteret har deltatt i byggevirksomheten, vi kan derfor se bort fra at lekbrødre og munkes alene har bygget klosteret i Lyse. Steinhuggermerkene antyder at arbeidskraften har vært hentet fra en bygghytte i Bergen, uten at det lar seg bevise, da disse steinhuggermerkene ikke gjenfinnes i det bergenske materialet.⁹⁰ Hvorvidt lekbrødreordningen spilte en mindre rolle i Norge enn i sine naboland er mulig, men jeg vil anta at lekbrødreordningen var tilstedet også her i den tidligste perioden.

---

⁸⁵ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 153

⁸⁶ B. Noell, "Expectation and unrest among Cistercian lay brothers in the twelfth and thirteenth centuries" (*Journal of Medieval History* Volume 32 Issue 3, 2006)

⁸⁷ Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264: sett i europeisk sammenheng*, 20

⁸⁸ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 160

⁸⁹ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 181

⁹⁰ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 159-160

Kapittel 2. Lyse klostres jordegods

I dette kapittelet vil Lyse klostres jordegods bli undersøkt i sin helhet med utgangspunkt i de tilgjengelige kildene, og da spesielt jordeboken fra 1626. Målet er å rekonstruere jordegodset slik det så ut mens klosteret fremdeles var i drift, slik at vi kan gjøre en vurdering av Lyse klostres organisering av dette jordegodset og om dette igjen samsvarer med det tradisjonelle cisterciensermønsteret. Ettersom langt de fleste kildene som omhandler eiendommene til Lyse kloster stammer fra tiden etter reformasjonen, har jeg undersøkt hvordan jordegodset forandret seg mellom reformasjonen og nedskrivningen av jordeboken i 1626. Under denne delen er det ikke bare kjøp og salg som er relevant, men også verdiutviklingen i løpet av hundre år, gjenrydning av eventuelle ødegårder og oppdeling av bruk. Når det gjelder perioden før reformasjonen og spesielt perioden før svartedauden, er man på usikker grunn, da kildene så å si er ikke-eksisterende. De få bevarte kildene vi har strekker dessverre ikke til for å danne et fullgodt bilde av jordegodset i den tidligste perioden.

I denne undersøkelsen inngår jordegodsets geografiske distribusjon og struktur (innslaget av heleide/deleide gårder). Bildet vi får er av et stort jordegods med to sentrum, ett i Os og ett i Hardanger, der den førstnevnte godskonsentrasjonen først og fremst består av heleide gårder med hovedgården som en av de største. Landskyldinntektene basert på jordeboken fra 1626 viser at Lyse kloster var et rikt kloster i Norge, men at klosteret trolig hadde behov for å drive handel med overskuddsvarene, noe vi også har flere kilder på.

Lyse klostres jordegods ved reformasjonen

I 1537 ble reformasjonen innført i Norge, og klosteret som var blitt drevet av cisterciensermunker i nærmere fire hundre år, ble lagt ned. Abbed Matias blir nevnt i et brev skrevet i Lyse kloster datert 9. Mars 1537.⁹¹ Brevet er skrevet til herr Eske Bille og omhandler en bestilling på en halv lest korn til klosteret. I 1538 skal reformasjonen ha blitt gjennomført i hele landet, og den danske kongen hadde på dette tidspunktet konfiskert klostergodset. Den danske kongen gir julaften 1538 en av klosterets eiendommer i Bergen, Saltøydehuset, til slottsskriver Jens Sørensen på Bergenhus.⁹² I 1546 fikk den danske futen Nild Berildsøn Lyse kloster og alle de tilliggende eiendommene i pant for 500 daler han hadde lånt danskekongen.⁹³ I årene etter reformasjonen og frem til 1660 hadde klostergodset 17 forskjellige danske styreere eller lensherrer. Christopher Urne var den siste til å ha

---

⁹¹ DN XXII nr. 363

⁹² NRR bind 1 s. 57

⁹³ NRR bind 1 s. 89

klostergodset i kongelig forlening fra 1657-59. Kongen var da i disse ufredstider kommet i stor gjeld; han skyldte blant annet en stor sum til borgermesteren i Helsingør, Nils Hanssøn Smidt. Den 13. Mai 1660 satte han Lyse kloster i pant for denne gjelden, som da var på 28 675 daler. Kongen klarte ikke å løse inn eiendommen igjen, og den 23. august 1670 fikk Nils Hanssøn Smidt skjøte på Lyse klosters gods.⁹⁴

Jordeboken fra 1626 er den eldste jordeboken som regner opp hele Lyse klosters gods. Fra 1615 til 1634 var det den danske adelsmannen Thomas Nold til Magelev som hadde eiendommen på vegne av kongen. Han fikk halvparten av alle bøkene i tillegg til alle de visse inntektene, og for den andre halvparten av bøkene ga han kongen 192 daler i året.⁹⁵

Jordeboken lister opp både landskyld og leidang og starter i Sunnhordland i Etne. Deretter beveger den seg nordover gjennom Bømlo, Tysnes, Fitjar og Austvoll før den kommer til gårdene i Os og den tidligere nabokommunen Fana, som i dag er innlemmet i Bergen. Hovedgården Lyse kloster er ikke med i jordeboken fra 1626, trolig på grunn av at gården ble drevet av godsforvalteren selv. Videre fortsetter den med områdene rundt Samnanger og Fusa, før den går videre til gårdene i Sund og så tilbake til Fana. Jordeboken tar så for seg gårdene lenger nord i Hordaland, i Lindås, Radøy og flere områder som i dag utgjør nordre del av Bergen. Så gjør forfatteren av jordeboken et hopp nordover til Eid i Nordfjord i Sogn og Fjordane, før den går sydover til Ryfylke i Rogaland. Videre fortsetter den med gårdene i Sveio kommune syd i Hordaland, Kvam, Kvinnherad, Jondal, Granvin, Ulvik, Eidfjord, Ullensvang, Jondal, og så opp til Sogn og Fjordane igjen med gårder i Vik, Balestrand, Leikanger, Aurland, Lærdal og Luster. Helt til slutt blir det listet opp fire ødegårder, hvor alle ligger i Os, i kort avstand fra det nedlagte klosteret og hovedgården. Til sammen bestod Lyse kloster gods av omtrent 204 heleide bruk og skyldparter i 1626.

Vedlegg 1 viser hele jordeboken fra 1626 med alle gårdene regnet opp i den rekkefølgen vi finner dem i jordeboken. Navnet på gården gjengis både slik det står skrevet i jordeboken og slik navnet på gården skrives ifølge Ryghs ”Norske Gaardnavne”. Tabellen viser også landskylden ifølge jordeboken og hvor mye den utgjør omregnet til lauper smør. I tillegg viser tabellen om gården var heleid av klosteret eller om de kun eide en part av den. For å finne ut om gården hadde flere eiere på begynnelsen av 1600-tallet, har jeg konferert skattematrikkelen fra 1647. Landkommisjonen 1661 har vist seg i noen sammenhenger å

---

⁹⁴ Tveit, *Lysekloster gjennom 800 år: 10. juli 1146 - 10. juli 1946*

⁹⁵ NRR bind 6 s. 33

nevne flere eiere enn skattematrikkelen 1647, men i denne sammenhengen har jeg likevel valgt å benytte meg av den trykte skattematrikkelen, da det store bilde trolig vil være det samme. Tabellen i vedlegg 1 opplyser også om gården nevnes i kilder fra senmiddelalderen eller om den mest sannsynlig lå øde eller ikke var ryddet enda på begynnelsen av 1500-tallet.

Ved å regne om landskylden til samme måleenhet for alle gårdene, får vi muligheten til å sammenligne verdiene og størrelsen på de enkelte brukene. Vi får også sammenlignet Lyse kloster med de andre norske klostrene. Jeg har benyttet omregningstabellen i skattematrikkelen fra 1647, og den finnes i Vedlegg 3. Etter å ha regnet om all landskylden til lauper smør (en laup smør er lik 15,43 kg), kommer vi til at Lyse klosters gods i 1626 utgjorde en landskyld på 359 lauper smør.

Halvard Bjørkvik brukte også jordeboken fra 1626 og kom frem til en total landskyld på 462 lauper smør.⁹⁶ Det er altså en differanse på omtrent 100 lauper smør mellom min og Bjørkviks utregning. Det er enkelte verdier i jordeboken det ikke har lyktes meg å omgjøre til lauper smør, men ikke nok til å dekke differansen. Bjørkvik har brukt det han omtaler som de tradisjonelle satsene som var mest vanlige i landskyldregningen ved utgangen av middelalderen: 1 laup smør = ½ skippund korn = 2 våger fisk = 2 huder.⁹⁷ Det er underlig at han ikke har tatt mer hensyn til de regionale forskjellene, spesielt når det kommer til verdien på korn. Han redegjør dessuten ikke for hvilke verdier han legger til grunn ved utregningene av de resterende varetypene i jordeboken, men det er åpenbart at vi ikke alltid bruker de samme verdiforholdene. Opedal i Hardanger, som er den største gården klosteret eide, hadde ifølge Bjørkvik en verdi på 25 laup smør. I følge min utregning, basert på den samme jordeboken, kommer antallet lauper på til sammen 22 i Opedal. Det som gjør Bjørkvik sin utregning enda mer tvilsom, er det faktum at han ikke er konsekvent. Han redegjør for skjøte fra 1670, som angir landskylden til Lyse kloster gård til 5 ½ lauper smør og 5 ½ huder, og regner dette om til 11 lauper smør. Ifølge mine utregninger, og de Bjørkvik omtaler som de tradisjonelle satsene, skulle Lyse kloster gård ha hatt en skyld på åtte lauper.

Verdien på selve hovedgården fra 1670 legger vi til summen fra 1626. I Bjørkviks utregning utgjør dette til sammen 473 lauper smør, mens min sum til sammen kommer på 368 lauper smør.

---

⁹⁶ Bjørkvik, "Klostergods og klosterdrift i Noreg i middelalderen", 153

⁹⁷ Bjørkvik, "Klostergods og klosterdrift i Noreg i middelalderen", 149

Når vi nå skal studere Lyse klosters jordegods ved utgangen av middelalderen, er det viktig å ta hensyn til om jordegodset forandret seg i perioden mellom reformasjonen og nedskrivningen av jordeboken i 1626. I kildene finner vi ingen brev som viser at kongen har kjøpt, solgt eller makeskiftet gårder tilhørende Lysekloster len i perioden mellom reformasjonen og 1626.

Tendensen i Norge er at kongen begynte å selge unna gods først etter 1660. Fra 1500 til 1660 ser vi derimot spor etter en annen utvikling, som førte til en verdiøkning for klostergodset. Ødegårder som var blitt liggende øde etter svartedauden ble ryddet og bosatt på nytt, nye gårder ble ryddet der det før hadde vært utmark og gårder ble delt opp til flere bruk. Skylden på enkelte gårder kan også ha blitt forhøyet i denne perioden.

Halvard Bjørkvik har tatt hensyn til en verdistigning etter reformasjonen som resultat av at ødegårder ble ryddet. Han reduserer og avrunder landskylden, etter skjønn, og kommer frem til en sum på til sammen 430 lauper smør.⁹⁸ Han har altså trukket fra omtrent 10 % for å finne tilbake til jordegodsets verdi ved reformasjonen. Bjørkvik har undersøkt alle klostergods i Norge, og han har ikke gått grundigere inn på Lyse kloster og undersøkt ødegårdene nærmere for å få en mer nøyaktig utregning. Ved hjelp av *Tiendepenge-Skatten for Bergenhus Len 1521-22*⁹⁹ og *Regnskabsbog for Bergens Kongsgaard og Len 1519*¹⁰⁰ med manntallslister over *Nordhordland* og *Søndhordland* får vi et mer nøyaktig bilde av hvilke gårder som lå øde i senmiddelalderen. Resultatet foreligger vedlegg 1. Verdiøkningen jeg har kommet frem til er på ca. 80 lauper smør, noe som utgjør omtrent 20 % av den totale landskylden på 368 lauper.

Gjennom å regne om landskylden i jordeboken fra 1626 til lauper smør har vi kunnet legge sammen alle verdiene og kommet frem til samlet skyld for hele jordegodset. I tillegg har vi lagt til skylden på hovedgården, som ikke var med i jordeboken fra 1626. Vi har videre trukket fra gårder som vi vet lå øde og ikke betalte landskyld i senmiddelalderen. Vi kommer da frem til en sum på ca. 300 lauper smør. Ved hjelp av en slik totalsum kan vi sammenligne klosteret i Lyse med de andre norske klostrene. Halvard Bjørkvik har regnet ut landskylden til klostrene i Norge, men ettersom vi ikke har brukt den samme metoden for å beregne landskylden, blir det ikke riktig å sammenligne ”min” landskyld med Bjørkviks utregning av de andre klostrenes landskyld. Vi må derfor bruke Bjørkviks landskyld for Lyse kloster, og vi

---

⁹⁸ Bjørkvik, ”Klostergods og klosterdrift i Norge i middelalderen”, 149

⁹⁹ Huitfeldt-Kaas, *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede bind III* (Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond, 1905)

¹⁰⁰ Huitfeldt-Kaas, *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede bind II* (Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond, 1896)

ser da at Lyse kloster var det 5. rikeste klosteret i Norge ved reformasjonstiden.¹⁰¹ Bare Halsnøy, Hovedøy, Munkeliv og Nonnester i Oslo ser ut til å ha fått inn høyere landskyldinntekter enn Lyse.

Kildegrunnlaget til Lyse kloster setter grenser for hvor langt tilbake i tid vi kan følge jordegodsets utvikling. En undersøkelse ved hjelp av retrospektiv metode tilbake til før svartedauden vil måtte baseres på et mangelfullt/ikke-eksisterende kildegrunnlag, og resultatet kan bli misvisende. Vi vet at svartedauden ga de fleste klostres økonomi en hard knekk og at verdien på jordegodset var høyere før 1300-tallet. For de få klostrene der jordegodset er dokumentert i kilder både før og etter svartedauden, viser den generelle tendensen at hvis man tar jordegodsets verdi ved reformasjonen og ganger med fire, får man omtrent den verdien jordegodset hadde før agrarkrisen ved midten av 1300-tallet.¹⁰² Bruker vi denne kunnskapen på Lyse klostres tall, kommer vi frem til at klosterets landskyld på begynnelsen av 1300-tallet kan ha ligget på 1200 lauper smør, et tall som aldri kan verifiseres.

Geografisk distribusjon og godsstruktur

Lyse kloster eide gårder og gårdparter i tre nåværende fylker: Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane. Tabellen i Vedlegg 2 gir en oversikt over de ulike skipreidene i de tre fylkene og hvor mye landskyld (oppgitt i lauper smør) Lyse kloster mottok fra de ulike skipreidene i 1626.

Av oversikten ser vi at Lyse kloster ikke mottok mye landskyld fra Rogaland og Sogn og Fjordane. Det er i Hordaland vi finner flesteparten av Lyse klostres eiendommer. Ser vi på oversikten over landskylden i de ulike skipreidene, får vi et innblikk i hvor inntektene i hovedsak kom fra, nemlig: Os, Ullensvang, Våg, Skjold (Fana), Kinsarvik, Strandebar og Uggdal skipreide. Ser vi på kartet i Vedlegg 2, finner vi at disse skipreidene til sammen representerer to kjerneområder i Hordaland, ett med Os og Lyse kloster som sentrum og ett med Lofthus i Hardanger som sentrum.

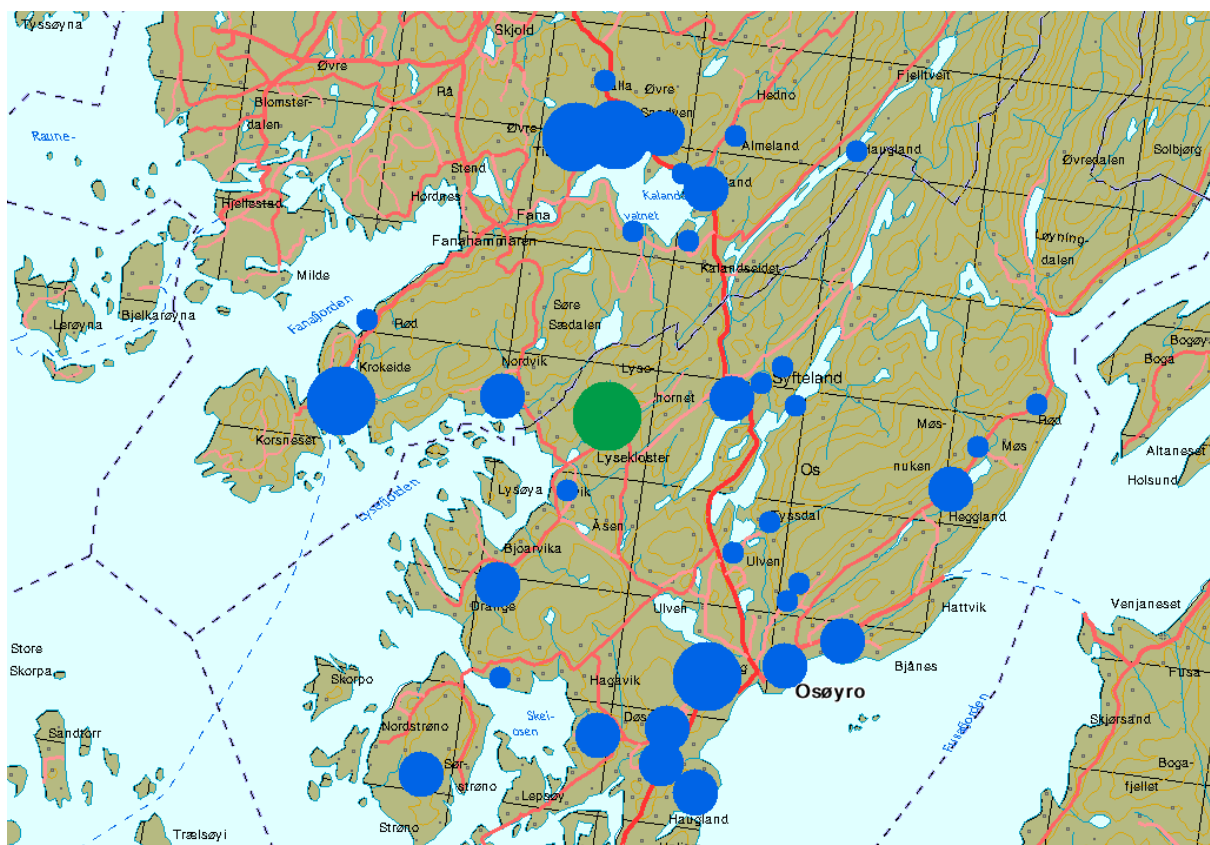
Fra de fire skipreidene nærmest klosteret, Os, Våg, Skjold og Strandvik, mottok Lyse kloster i 1626 en samlet landskyld på 165,36 lauper smør. Dette utgjør ca. 55 % av den totale landskylden i 1626. Denne landskylden kom fra 81 gårder, hvorav bare fem ikke var heleide, ifølge skattematrikkelen fra 1647. Lyse kloster eide nær 60 % av gårdene i Os.

---

¹⁰¹ Bjørkvik, "Klostergods og klosterdrift i Norge i middelalderen", 148

¹⁰² Bjørkvik, "Klostergods og klosterdrift i Norge i middelalderen", Dybdahl, "Munkeliv klostres jordegods frem til 1463: Kilder og realiteter", 253

Den andre store konsentrasjonen av landskyld finner vi i Hardanger, i Ullensvang og Kinsarvik. Fra disse to skipreidene mottok Lyse kloster gods til sammen en landskyld på 77,64 løyper smør i 1626. Dette utgjør ca. 25 % av den totale landskylden til Lyse kloster. Denne landskylden kom fra 40 eiendommer og kun 13 av disse var heleide gårder, ifølge skattematrikkelen fra 1647. Denne godskonsentrasjonen skiller seg altså fra konsentrasjonen vi finner rundt Os, ved at gårdene ikke er heleide.

Figur 1 Lyse klostres eiendommer i Os/Fana. Sirklene indikerer størrelse på landskyld (tre kategorier: 0-3 laup, 3-6 laup og 6-9 laup smør). Grønn sirkel viser Lyse Klostres Hovedgård

Ikke uventet ser vi altså at Lyse kloster mottok mest landskyld fra de skipreidene som lå nærmest klosteret, et mønster som nok også gjorde seg gjeldende før reformasjonen. Klosteret var i dette område i besittelse av flest og nesten utelukkende hele gårder, og flere av gårdene var samlet i større konsentrasjoner. Dette gjelder blant annet Søftelandsbygda, gårdene rundt Kalandsvatnet i Fana, en større gårdskonsentrasjon nord på Huftarøy rundt storgården Storebø, en mindre gårdskonsentrasjon bestående av fire gårder på Sotra og for ikke å glemme alle gårdene som klosteret eide i Os.

Landskyld og handel

I jordeboken fra 1626 er både leidangen og landskylden fastsatt i naturalia; bare noen få steder er det innslag av mynt. De fleste gårdene er skyldsatt i smør og huder, men noen områder skiller seg ut ved å ha en skyldsetting i andre enheter. Sund, som ligger ute ved kysten, er oppført med en landskyld i fisk og mynt. I områdene nord for Bergen og i Lindås ser vi et klart innslag av sauer, fra gårdene i Ryfylke er det en overvekt landskyld oppgitt i korn, og Ullensvang peker seg ut ved at et betydelig antall gårder er registrert med en landskyld i salt.

Landskylden fungerer som et verdimål på gården ettersom landskylden, altså leieavgiften, står i forhold til bruksverdien av jorda. De ulike spesiene i jordeboken var ikke nødvendigvis de samme vareslagene klosteret fikk inn som betaling, men fungerte ofte bare som en regnenorm.¹⁰³ Tidlig på 1500-tallet var vareutvalget langt bredere, men ble forenklet over tid.¹⁰⁴ Hovedvarene går derimot, ifølge Liv Marthinsen, tilbake til 1400-tallet eller tidlig på 1500-tallet, da den lavere landskylda festet seg etter svartedauden. Landskylden er gyldig som produksjonsindikator for større distrikt, men sjeldnere når det gjelder de enkelte gårdene.¹⁰⁵ Med dette i tankene kan vi bruke oppgavene vi finner i jordeboken som utgangspunkt for en undersøkelse av Lyse klostres landskyldvarer.

Som vi ser i tabell 1, fikk klosteret inn store mengder med smør og huder, mer enn de trengte til eget forbruk. Dette var lett omsettelige varer og ble solgt eller byttet mot andre varer klosteret hadde behov for, for eksempel bøker, klær, liturgiske gjenstander og kirkeinventar eller redskaper til gården og verkstedene eller byggemateriale. I tillegg hadde klosteret også et stort behov for mynt, blant annet for å leie inn bygningsarbeidere og håndverkere til klosteret, men også når abbeden skulle på reise - enten til generalkapitlet i Frankrike eller til moder- eller datterklosteret. Som man ser av tabell 1, var det ikke mange av gårdene som betalte inn landskylden i mynt, så lett omsettelige varer som hud og smør kom godt med.

---

¹⁰³ L. Marthinsen, "Landskyld og landskyldvarer" i *Den eldste matrikkelen: en innfallsport til historien: skattematrikkelen 1647*, red. Rolf Fladby og Harald Winge (Oslo: Universitetsforlaget, 1980), 15

¹⁰⁴ Marthinsen, "Landskyld og landskyldvarer", 15

¹⁰⁵ Marthinsen, "Landskyld og landskyldvarer", 15-16

Tabell 1 Landskyldvarer i Lyse klostres jordebok 1626

Smør	241	laup
Huder	166	Stk
Salt	18	tønner
Korn	16	skippund
Fisk	4	Våg
Sau	8	Stk
Saueskinn	3	Stk
Kalveskinn	1	Stk
Geiteskinn	11	Stk
Bukkeskinn	20	Stk
Penger	6	mark
Penger	4	daler
Penger	4	gylding
Penger	9	skilling

Klosteret fikk inn lite korn gjennom landskylden, kun 16 skippund¹⁰⁶, ca. 2368 kg, ifølge jordeboken fra 1626. Gårdene i Ryfylke var blant de få som skulle betale landskyld i korn, noe som muligens kan forklare hvorfor disse gårdene ikke ble makeskiftet ut til tross for den lange avstanden til klosteret. Landskylden fra gårdene i Ryfylke ga likevel ikke nok til å dekke munkenes forbruk av korn. Kaloriinntaket pr. person i klosteret skulle være på ca. 2600 kcal.¹⁰⁷ Hvor mange av kaloriene som ble inntatt i form av korn er uvisst, men vi kan anslå, for utregningens del, at halvparten (1300 kcal) av dagsbehovet skulle dekkes av korn.¹⁰⁸ Hvert kilo korn ga 3550 kcal, en tønne tok 71 kg og for å dekke dagsbehovet til 12 munk i ett år trengte klosteret hvert år 24 tønner, altså 1704 kg korn.¹⁰⁹ 12 er et minimumstall for hvor mange som skulle bo i et kloster, og hadde det vært 12 munk i klosteret i senmiddelalderen, og ingen andre, hadde de hatt nok korn til å dekke behovet. Trolig har de hatt flere munn å mette, både flere munk, lekbrødre, tjenere, håndverkere, gamle, syke eller folk som hadde

¹⁰⁶ Skippund = 8 våger. 1 våg = 18,5 kg

¹⁰⁷ A. Nedkvitne, *"Mens bønderne seilte og jægterne for": nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730* (Oslo: Universitetsforlaget, 1988), 424

¹⁰⁸ Nedkvitne, *Mens bønderne seilte og jægterne for": nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730*, 424. Tabell IV.5 viser hvor stor del av et gjennomsnittlig kaloribehov på 2600 kcal hvert husholdmedlem fikk dekket gjennom det egenproduserte kornet. I Hordaland ble dette regnet ut til å være 26 % på kysten og 45 % på innlandet.

¹⁰⁹ $(12 \cdot 1300 \cdot 365) / (71 \cdot 3350) = 24$ tønner pr. år

kjøpt seg provent. Tar vi derfor i stedet utgangspunkt i at klosteret hadde 80 munner å mette, hadde de behov for 160 tønner (11 360 kg) i året for å dekke behovet.

Klosteret dyrket i tillegg korn på gården ved klosteret, men hvor mye dette var snakk om, vet vi ikke. Det har nok ikke vært noen god åkerjord; det første vitnesbyrd vi har er fra 1723, og matrikkelen forteller oss at jorden er ”kold og vaad og vanskelig til korn, maadelig letvunden”.¹¹⁰ Både mangelen på korn og at klosteret hadde egen kornåker ved hovedgården får vi bekreftet i et brev skrevet av Mattis Hansson i 1537.¹¹¹ Her nevnes det nemlig at klosteret trenger korn ”badhe tiill kaasth och tiill atth szaa”.

Den viktigste varen klosteret kjøpte i inn- eller utland var med andre ord korn, da landskylden ikke på langt nær strakk til for å dekke klosterets behov. I september år 1225 får vi høre at *Willielmum de Luse in Norwegia* er i Lynn ved Norwich i England og får kjøpe med seg 50 *quarteria frumenti* (hvete) hjem til Lyse.¹¹² På Vestlandet ble det dyrket mest havre, og det var ikke regnet som godt korn. Fikk klosteret inn havre, har nok dette gått til å mette arbeidsfolkene på gården i Lyse. Tysk rug av god kvalitet fikk en kjøpt på Bryggen i Bergen, og i England fikk en kjøpt hvete.¹¹³

Lyse kloster har mottatt fisk i landskyld, og i 1626 skulle de motta 4 wog. Fisk var en essensiell del av munkenes kosthold, da cisterciensernes statutter forbød dem å spise kjøtt fra firbente dyr. Fisken de fikk inn i landskyld har ikke vært nok til å dekke klosterets behov, men i nærområdet i Os ble det fisket laks, sild og torsk.

Oselva er og har vært en av de beste lakseelvene i Hordaland og har vært en kilde til mye fisk for munkene. Men elven har også vært en kilde til bråk og uoverensstemmelser. I en rekke brev fra 1328 og 1329 får vi høre om de ettertraktede fiskerettighetene i lakseelven. Søstrene i Nonneseter i Bergen, prestene i Os og Fana og bøndene i *Samnadale* klaget til Biskop Audfinn i Bergen over at abbeden og munkene i Lyse kloster hadde laget en fiskegård tvers over Oselva ved prestehuset i Os.¹¹⁴ Ifølge Nils Tveit var det særlig prestegården sitt laksefiske som var ”ei flis i auge” for Lyse kloster.¹¹⁵ Fiskegården skulle ifølge biskopen reduseres slik at den kun gikk til midten av elven, slik at andre med fiskerettighet også skulle

---

¹¹⁰ Tveit, *Os: eit utsyn over Osbygdi frå gamall tid til no*, bind II, 179

¹¹¹ DN XXII nr. 363

¹¹² DN XIX s. 129

¹¹³ A. Nedkvitne, ””Kjøpe billig og selge dyrt”: Ideal og praksis i de norske klostrenes handel i middelalderen” (*Middelalderforum*, nr. 2/1997), 9

¹¹⁴ DN VIII s. 104

¹¹⁵ Tveit, *Os: eit utsyn over Osbygdi frå gamall tid til no*, bind I, 217

ha tilgang på laks. Biskop Narve (død 1304) hadde i sin tid dømt Lyse kloster til å rive fiskegården, men klosteret hadde bygget den opp igjen.¹¹⁶ Erkebiskop Eiliv ble også underrettet om saken fra Biskop Audfinn som personlig inspiserte fiskegården i Os.¹¹⁷ Et halvt år senere, i desember 1328, sender abbed Arne et brev til biskopen der han ønsker at klosteret skal få nyte sine fiskerier i fred, og i januar 1329 appellerer abbeden til erkebiskopen.¹¹⁸ I mars 1329 skriver Biskop Audfinn til erkebiskopen i Nidaros og oversender også appellen fra Abbed Arne.¹¹⁹ Her tar bergensbiskopen for seg flere punkter, for eksempel at appellfristen på 10 dager ble overskredet med 7 måneder, tidligere dommer i denne saken fra Biskop Narve viser at klosteret ikke har vært i ubestridt besittelse av Oselva og at privilegiebrevet må tolkes slik at de ikke krenker andre eieres rett.¹²⁰ Biskopen trekker også frem i dette brevet at abbeden i sinne hadde uttrykt at han brydde seg verken om pave eller erkebiskop. Saken ender, så vidt kildene forteller oss, med at Biskop Audfinn av Bergen 8. juni 1329 pålegger prestene i Fana, Os og Birkeland å lyse munkene i Lyse kloster i bann i kirkene sine fordi de ikke har rettet seg etter dommen når det gjaldt fiske i Oselva.¹²¹ Munkene skal også ha ”tekit tau nett firir prestenom .j. Ose og h/oe/yrt skripta maal sognar manna y/edd/ra. Sungit pusa/edd/ar m/oe/ssor. Vliat siuka men. Ok gefuet /th/ionosto. Tekit ok lik med vtferdom soghnarmanna y/edd/ra...” Hva som skjedde senere, har vi ingen vitnesbyrd om, men Abbed Arne er omtalt som abbed også sju år senere. De islandske annalene forteller oss nemlig at ”Arni abbotti af Lysu var halshogginn vid England” av engelske fiskere, og både abbeden og resten av mannskapet ble kastet over bord.¹²²

Fiskerettighetene i Oselva har åpenbart vært en viktig sak for klosteret da abbeden gikk så langt at klosteret ble lyst i bann av biskopen. Og med tanke på hvor godt fiske det var i denne elven, kan man stille spørsmålstegn ved om fangsten kun gikk til eget forbruk eller om de også fisket for salg. Det går klart frem av kildene at Lyse kloster ikke eide fiskerettighetene i Oselva alene. Kan klosteret ha drevet rovfiske i Oselva, på bekostning av de andre eierne, blant annet bøndene i *Samnadale*, for å drive salg? Og hvordan skal vi i så fall tolke dette? Var klosteret avhengig av å drive salg av fisk for å skaffe seg andre nødvendigheter, eller var det slik at abbeden øynet sjansen for fortjeneste og valgte å benytte seg av denne muligheten?

---

¹¹⁶ DN VIII s. 104

¹¹⁷ DN VIII s. 103

¹¹⁸ DN VIII s. 105, VIII s. 106

¹¹⁹ DN VIII s. 109

¹²⁰ DN VIII s. 109, RN IV nr. 650

¹²¹ DN VIII s. 112

¹²² Storm, *Islandske Annaler indtil 1578*, IX ”Flatø-annaler” (A), s. 399, IV ”Annales regii”(C), s. 154, V ”Skálholts-annaler” (D), s. 208, VI Annalbruddstykket fra Skálholt (N), s. 221

Dette er et spørsmål vi aldri vil få noe sikkert svar på, men spørsmålet i seg selv er interessant.

Som sagt var det heller ikke bare i Oselva de hadde tilgang på fisk. Følgende laksevåger er nevnt i jordebøkene fra 1624 og 1657: Kalsnes, Fergestad, Lunde og Hatvik.¹²³ Hatvik laksevåg er regnet som den beste laksevågen i Os. Det var presten i Os som eide både gården Hatvik og laksevågen som lå til, men Lyse kloster eide også en part.¹²⁴ Tveit skriver at det var biskopen som skaffet klosteret fiskerett i denne vågen og at den første laks, som hvert år ble fisket her, skulle bli sendt som en gave til bergensbispen. Hvor Tveit har denne informasjonen fra, deler han dessverre ikke med leserne.

I tillegg har klosteret trolig hatt en karpedam ved hovedgården og de drev sannsynligvis med sjøfiske, særlig etter torsk på våren og høsten og sild.¹²⁵ Fisken kunne tørkes eller saltes, og salt fikk de fra Hardanger - til sammen 18 tønner ifølge jordeboka. Tønnesalting av sild var vanlig i middelalderen og ifølge Nedkvitne kan vi regne med at folk med god tilgang på salt også kan ha saltet torsk helt tilbake i middelalderen.¹²⁶

Lyse kloster har vært avhengig av å drive handel, og vi vet at de reiste med varene sine både til Bergen og England. Lysebussen ble brukt til å frakte varene, både når de samlet inn landskyldvarene fra sine drøyt 200 gårder, og også over havet til England eller til Bergen.¹²⁷ Størsteparten av Lyse klosterets gårder og bruk var tilgjengelige via sjøveien, og i områder der klosteret eide flere gårder har de kanskje hatt oppsamlingsplasser der Lysebussen kom for å hente varene.¹²⁸ Vi skal ikke se bort fra at Lysebussen en gang på høsten tok seg inn i Hardangerfjorden for å hente både epler og kirsebær for så å seile opp til Bergen med varene. Trolig fraktet de da også epler tilbake til klosteret, slik at munkene kunne lage vin til eget forbruk.

I jordeboken fra 1657 er det oppført 18 grunner i Bergen.¹²⁹ Disse ga til sammen en leieinntekt på 10Rd 3ort 16ß.¹³⁰ Vi kan tenke oss at klosteret eide en gård i Bergen, som fungerte både som lagerplass og som skjenkestue. Her kunne de lagre varene sine og selge

¹²³ Jordebok over Lyse kloster len 1657

¹²⁴ Tveit, *Os: eit utsyn over Osbygdi frå gamall tid til no* bind III, 658-659

¹²⁵ Nedkvitne, *Mens bønderne seilte og jægterne for*: nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730, 434-435

¹²⁶ Nedkvitne, *Mens bønderne seilte og jægterne for*: nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730, 450

¹²⁷ Vi hører om Lysu buzuna/buzsuna i G. Storm, *Islandske Annaler indtil 1578*, År 1343, V Skålholts-annaler (D), s. 210, IX Flatø-annaler (A) s. 402.

¹²⁸ Om Utsteinbussen: A. Nedkvitne, "Kjøpe billig og selge dyrt", 5

¹²⁹ Jordebok over Lyse kloster len 1657

¹³⁰ G. A. Ersland, *Eit forsøk på rekonstruksjon av grunnleigefordelinga i Bergen ved utgangen av seinmiddelalderen* (Universitetet i Bergen, 1989), 101

dem ut i smått til bymenn eller tilreisende. Det var mange fra inn- og utland som kom til Bergen for å skaffe det nødvendige.¹³¹ I 1182 forbød generalkapitlet klostrene alkoholutskjenkning.¹³² På 1200-tallet forsvant de fleste av disse restriksjonene, men så sent som i 1270 var det ikke tillatt for cistercienserne å drive skjenkesteder i sine bygårder.¹³³ Gjennom et vernebrev utstedt av Kong Magnus i 1344 får Lyse kloster tillatelse til å selge all slags drikkevarer i sin gård *Saltøyduhus* i Bergen.¹³⁴ Ifølge Geir Atle Ersland, som har forsket på grunnleiefordelingen i Bergen ved utgangen av senmiddelalderen, lå Saltøyden på Stranden et stykke utenfor Torgallmenningen. Som nevnt tidligere blir Saltøydehus forlent til slottsskriver Jens Sørensen på Bergenhus i 1538¹³⁵, og i 1626 ble grunnen solgt til Mauritz Busch.¹³⁶ Dette betyr at Saltøydehuset ikke er blant de grunnleiene som blir nevnt i jordeboken fra 1657. Saltøydehuset har trolig fungert som lagerplass kombinert med skjenkestue, og en del av leilendingene til Lyse kloster kan ha blitt pålagt å betale landskylden sin som malt til saltøydehuset slik at de kunne brygge øl for salg her. Malt og honning som de trengte til ølbrygging, har nok også vært blant de varene de handlet fra utenlandske kjøpmenn eller i England. Blandkorn var vanlig på Vestlandet, altså bygg iblandet havre, og dette egnet seg dårlig til ølbrygging.

Ifølge Ersland var de 18 grunnleiene som Lyse kloster mottok i 1657, grunnleiene til *Abbeden i Lyses gård* og *Klipparstredet*.¹³⁷ Førstnevnte var lokalisert til Korskirkenes kvarter, og i inntektsregnskapet til Bergens kongsgård for sommeren 1521 blir det nevnt 6 kvinner i denne gården.¹³⁸ Ved Klipparstretet lå det i 1559 to boder, med to klippere i hver bod.¹³⁹ I 1352 fikk Lyse kloster en gård til i Bergen "...sem liggr jnnan at drotnengar garde er Hakon notarius leet vppbyggia...", og som ble gitt i gave til Lyse kloster fra Hertuginne Ingeborg.¹⁴⁰

Lyse klostres handel i England er veldokumentert i kildematerialet fra første halvdel av 1200-tallet. I diplomaterialet fra denne tiden har vi flere brev som forteller oss at kongen i England ga Lyse kloster rettigheter i forbindelse med handel i de engelske havnebyene.¹⁴¹ I

---

¹³¹ Nedkvitne, "Kjøpe billig og selge dyrt", 6

¹³² Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 316

¹³³ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 318

¹³⁴ DN XXI s. 58

¹³⁵ NRR bind 1 s. 57

¹³⁶ Ersland, *Eit forsøk på rekonstruksjon av grunnleigefordelinga i Bergen*, 102

¹³⁷ Ersland, *Eit forsøk på rekonstruksjon av grunnleigefordelinga i Bergen*, 103

¹³⁸ Huitfeldt-Kaas, *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede bind II* (Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond, 1896), 627

¹³⁹ Ersland, *Eit forsøk på rekonstruksjon av grunnleigefordelinga i Bergen*, 103

¹⁴⁰ DN II s. 255

¹⁴¹ DN XIX s. 129

1217 blir det inngått en avtale mellom kong Henry III av England og Håkon Håkonsson av Norge om at kjøpmenn skal ha fritt leide mellom disse to landene.¹⁴² Abbeden i Lyse var sendebud og overbrakte avtalen fra den norske konge til kong Henry. Utover 1200-tallet finner vi flere brev fra den engelske kongen som minner de engelske fogdene om å følge avtalen.

I 1218 gir kong Henry III av England en instruks til fogdene i Yarmouth om at de ikke skal lage noen vanskeligheter for munkar eller folk fra Lyse kloster, slik at de handler i strid med kong Johns åpne brev.¹⁴³ Brevet fra kong John kan være et brev fra 1212 der kong John gir instruks til alle fogdene i Englands havner om at skipet til abbeden av Lyse i Norge skal få seile fra engelsk havn med alt sitt gods uten å betale noen form for avgifter.¹⁴⁴ I 1223 gjentar kong Henry III av England beskjeden om at fogdene i alle havnebyene i England skal la Lyse klosters skip seile fritt hjem med sine varer uten å betale noen form for avgifter.¹⁴⁵ I et brev fra 1229 kan vi lese at prioren i Lyse, broder Andreas, fungerte som den norske kongens sendemann i England og brakte nyttårsgaver (*exennia*) fra den norske til den engelske kongen Henry III.¹⁴⁶ I et brev fra 1233 får vi vite at flere skip, blant annet Lyse klosters, blir satt i arrest i Lynn. Skipet ville bli sluppet ut av arrest hvis *frater Ernisius celerarius abbatie de Lusa in Norwegia* kunne bevise at skipet tilhører han.¹⁴⁷ Av disse brevene kan vi lese at både kjellermesteren, prioren og abbeden hadde ærender i de engelske havnebyene Lynn og Yarmouth, enten det var som kongens sendemann, kjøpmann eller i forbindelse med visitasplikt til moderklosteret Fountains.

Ut ifra tabellen over landskyldinntektene får vi et innblikk i hvilke varer klosteret fikk inn gjennom landskylden, men tre ting må vi huske på. Jordeboken er en normativ kilde, det vil si ikke et regnskap over hva klosteret faktisk mottok, men hva som var skylden til de enkelte gårdene. Uår eller andre uforutsette hendelser som naturkatastrofer kunne påvirke hvor mye som faktisk ble mottatt. De ulike produktene landskylden er oppført med, stemmer ikke nødvendigvis med det produktet gården faktisk betalte landskylden i. Dette kommer av at landskylden, slik den står oppført i jordeboken, ble forenklet på slutten av middelalderen og

---

¹⁴² DN XIX s. 94

¹⁴³ DN XIX s. 98, det omtalte brevet fra kong John kan være det som blir omtalt i: RN I nr. 349

¹⁴⁴ RN I nr. 349

¹⁴⁵ DN XIX s. 115

¹⁴⁶ DN XIX s. 139, DN XIX s. 138

¹⁴⁷ DN XIX s. 144

gikk mer og mer over til å være et verdimål¹⁴⁸. Til slutt må vi hele tiden huske på at denne jordeboken er fra 1626, altså 100 år etter at kongen overtok godset og driften av det.

De generelle tendensene fra de ulike geografiske områdene kan fortsatt brukes veiledende. Til sammen viser dette at Lyse kloster var avhengig av å drive handel. Vi får et klart inntrykk av at klosteret drev en aktiv økonomisk virksomhet og at handel var en viktig del av denne virksomheten. Halvard Bjørkvik har i sin diskusjon om Munkeliv jordegods antydnet at den geografiske distribusjonen til Munkelivs jordegods var bygd opp etter et uttenkt system, med fangarmer ut fra den største godskonsentrasjonen rundt Bergen. Tanken bak dette systemet mente Bjørkvik kunne være å sikre institusjonen gårder med et variert nærings- og avkastningsgrunnlag.¹⁴⁹ Det er klart at klosteret ønsket seg lønnsomme gårder med høy produksjon av kvalitetsvarer som munkene selv kunne forbruke, og hadde klosteret muligheten så makeskiftet de nok til seg gårder med for eksempel en høy produksjon av kvalitetskorn. Klosteret må ha følt en trygghet i at noen gårder produserte matvarer til deres bruk, slik hovedgården ved klosteret gjorde, men klosteret var aldri uavhengig av handel. Vi kan konkludere med at klosteret fikk inn en del landskyldvarer til eget forbruk, men at handel i stor grad bidro til at klosteret fikk dekket alle sine behov.

Lyse Klosters Hovedgård

Ruinene etter Lyse kloster ligger i en dal omkranset av skogkledd høydedrag. Vest for ruinene ligger Lyse kloster gård med Lyse kloster kapell fra 1663. Klosterelven renner nedover dalen, gjennom de to innsjøene Hølevatnet og Pøyla og videre ut i Lysefjorden. Elven har mange løp og det er et fuktig og myrlendt terreng. I dalen lå cistercienserklosteret isolert fra nabogårdene, noe som blir understreket av navn som Endelausmarka, Endelausdalen og Langedalen. Den tradisjonelle klosterforskningen har stort sett vært fokusert på selve klosterfirkanten og i mindre grad på omgivelsene rundt. Årsaken til dette har blant annet vært bevaringsforholdene til de omkringliggende bygningene, som i de fleste tilfeller har vært bygget i tre, og er vanskeligere å oppdage i forhold til den murte klosterfirkanten. I og med at et cistercienserkloster fungerte som en selvforsørget enhet, er det helt klart at de gjenværende ruinene bare er en del av et rikt sammensatt klosteranlegg med en tilhørende gård som skulle forsyne munkene med det de trengte av mat. Dessverre er det gjort

---

¹⁴⁸ Marthinsen, "Landskyld og landskyldvarer", 15

¹⁴⁹ Bjørkvik, "Eit kyrkjeleg godskompleks i mellomalderen: Munkeliv Klosters jordegods" (*Heimen* XIV 1967), 60

forsvinnende lite arkeologiske undersøkelser i området rundt klosteret, men jeg skal likevel se på hva vi har av rester etter denne storgården.

Lyse er trolig en av de eldste gårdene i Os, og ifølge Ryghs Norske Gaardenavn kommer navnet av Lysefjorden, som igjen fikk sitt navn etter de hvitskurede fjellene som omkranser fjorden. En gård med dette navnet må ha virket svært forlokkende på cisterciensermunkene i det nye klosteret hvis mormorkloster het Citeaux, altså ”den lyse”. Det er fristende å tenke at det var cisterciensermunkene og klosteret som ga navn til gården og ikke omvendt.

Beliggenheten til Lyse gård var i overensstemmelse med cisterciensernes idealer, isolert fra omverdenen i den fuktige og fruktbare dalen. Ifølge cisterciensernes idealer skulle munkene selv rydde og drenere jorden og dyrke de første åkerlappene når de slo seg ned på et nytt sted, noe mange grunnleggingsberetninger, bevart fra andre cistercienserklostre, beskriver som en lidelseshistorie. I Lyse fant de engelske munkene en allerede kultivert gård og det ble trolig lite nybrottsarbeid på dem. Ifølge Nils Tveit og hans Ossoga lå gården opprinnelig nærmere klosteret, altså lenger øst i dalen, enn det den gjør i dag.¹⁵⁰

I jordeboken fra 1626 er ikke hovedgården medregnet, men ifølge jordeboken fra 1624 og jordeboken fra 1657 hadde gården en skyld på omtrent 8 laupverder. Det var med andre ord en stor gård på dette tidspunktet. Det har sannsynligvis aldri vært gode muligheter for kornproduksjon og forsanking på denne gården, da den lå i en myrlendt dal. Bedre var den nok til beite i tillegg til at det var god tilgang på skog.

I jordeboken fra 1624 er følgende gårder listet opp som ”smaa gaarde” som ligger inn under hovedgården; Aasen, Strømen, Hoelen, Spireuig, Siøbøen, Kalffuetræ, Bugaard, Tuedt, Salbouigen, Biørueig og Lien. I jordeboken fra 1626 er fire av dem - Kalvetræet, Sjøbøen, Bugaard og Salbouigen - ramset opp som ødegårder. Dette er trolig gårder som er blitt tatt opp fra hovedgården etter første halvdel av 1500-tallet, da de ikke nevnes i skattelistene fra 1520. I matrikkelen fra 1723 hører vi at flere av disse små brukene er lagt øde. Bugaard hadde på dette tidspunktet vært øde en god stund, men slått sammen med og brukt under Lyse Kloster Hovedgård. Det samme sies om Tvet på det samme tidspunktet. Lien ligger øde og har vært ubrukt og ubebodd i over femti år. Det eneste denne gården kan brukes til er beite, og det blir den brukt til under Lyse Kloster Hovedgård. I tillegg til disse tre nevnes også Kalvetræ, Haallen og Siøbøen som alle seks er blitt ryddet under Lyse Kloster Hovedgård, men hver for seg taksert og skyldsatt. Oppsitterne arbeidet på dette tidspunktet på hovedgården.

---

¹⁵⁰ Tveit, *Os: eit utsyn over Osbygdi frå gamall tid til no*, 179

Selve klosterfirkanten er blitt grundig undersøkt av Marit Nybø. Oppføringen av den sentrale klosterfirkanten i stein skjedde relativt kort tid etter grunnleggelsen, og klostergangen er, ifølge Nybø, oppført mellom 1160 og 1180 årene.¹⁵¹ Detaljene i steinarbeidet er dessuten så presist og dyktig gjort at det må være gjort av engelske steinhoggere eller av folk med direkte tilknytning til engelsk håndverkstradisjon.¹⁵² Marit Nybø har i sin bygningsanalyse avdekket at Lyse kloster i stor grad er bygget etter modell av moderklosteret i Fountains.¹⁵³ Det er derfor naturlig å tenke seg at bygningene på utsiden av klosterfirkanten er bygget etter samme modell, men dessverre er det blitt gjort for få undersøkelser i området rundt klosteret til å si noe om utformingen av resten av anlegget. Det vi vet er at klosteret skulle fungere som en selvforsynt enhet og at de var avhengige av et anlegg med flere driftsbygninger som ulike verksteder og møller, garveri, bryggeri, smie, bakeri og lignende. I tillegg hadde de sannsynligvis flere bygninger som skulle huse proventfolk, muligens hadde abbeden en egen bygning, i tillegg til at det trolig har vært et portbygning ved inngangen. Sistnevnte har man funnet spor etter på Hovedøya.¹⁵⁴ Klosteranlegget i Lyse var ikke på langt nær så stort som Fountains, men det er naturlig å tenke seg at mange av de samme komponentene var representert, bare i en mindre skala.

Noen få bygninger er påvist på utsiden av selve klosterruinene. I 1931 fant en rester etter en mindre trebygning i myren ca. 100 meter nordøst for ruinene, og huset ble tolket som klosterets garveri.¹⁵⁵ I 1975 ble det registrert en hustuft i engområdet like sør for ruinene. Ifølge Nybø var hustuften en rest etter en irregulær murt bygning, eventuelt en trebygning med murt underetasje, som sannsynlig ble oppført i middelalderen.¹⁵⁶ Utfører man flere arkeologiske undersøkelser i området rundt klosteret, vil man mest sannsynlig finne rester etter flere bygninger som stammer fra klosteranlegget.

I Fountains abbey har man rester etter ringmuren, og enkelte deler av den står fortsatt i full høyde, 3,4 meter. Muren gikk rundt klosteret og definerer et område på 28,3 ha.¹⁵⁷ Gjennomsnittsstørrelsen på et slikt klosterområde i England var ca. 10 ha. (ca. 100 dekar).¹⁵⁸ Innenfor klostermuren var det kun munk og lekbrødre som hadde tilgang og munkene hadde

---

¹⁵¹ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 185

¹⁵² Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 185

¹⁵³ Nybø, *Lyse kloster – en bygningsanalyse*, 199-200

¹⁵⁴ A. T. Hommedal, "Varskurop om "portbygningen" ved Hovedøya kloster" (*Venneforeningen for middelalderens Oslo medlemsblad*, 2003)

¹⁵⁵ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 23

¹⁵⁶ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 23

¹⁵⁷ G. Coppack, *Fountains Abbey: The cistercians in northern England*, (Stroud: Tempus, 2003), 79

¹⁵⁸ Coppack, *Fountains Abbey*, 81

i utgangspunktet ikke mulighet til å bevege seg utenfor denne muren. Ved porten lå det normalt et portnerhus, der en av de eldre munkene hadde som oppgave å vokte porten og passe på hvem som gikk inn og ut. Topografien setter grenser for et slikt anlegg, slik vi ser for eksempel på Hovedøya, der man har funnet rester etter ringmuren på åsryggene på begge sider av dalsøkket.¹⁵⁹ Lyse kloster er omringet av åskammer og fjell, og det ville vært naturlig om ringmuren stemte overens med ”landskapsrommet” omkring klosterfirkanten.

Fra 1824 foreligger en plan over klosteranlegget i Lyse utført av W. F. K. Christie.¹⁶⁰ På dette tidspunktet var bare korsgangen utgravd, men antagelig har flere murpartier vært synlige. Denne planen avviker en del fra senere planer over klosteranlegget, og svært få av de oppgitte målene stemmer med de faktiske forhold.¹⁶¹ På Christies plan er en del av ringmuren angitt nord for kirken. På et kart fra 1826 over Lyse Kloster Hovedgård og de omkringliggende gårder er også klosteranlegget tegnet på. Kartet henger i von Erpecoms hus på Lyse Kloster Hovedgård.¹⁶² Det er også tegnet inn en bygning like øst for søndre del av østfløyen. Ut fra bygningen går to stiplete linjer som med en viss innbyrdes avstand synes delvis å omslutte klosteranlegget. ”Om disse markeringene eventuelt står for vanlige gjerder eller om den ene kanskje kan settes i forbindelse med klosterets antatte ringmur, må også bli et åpent spørsmål.”¹⁶³

Et kloster skulle utgjøre en selvforsørgende enhet, og vann var essensielt i denne sammenhengen. I klosteret trengte munkene vann, ikke bare for å dekke deres daglige behov, men også som drivkraft til de forskjellige verkstedene, til gårdsdriften, hageanleggene og som kloakksystem. Elveløpet gikk sør for ruinene, før det i 1920-årene ble omdirigert til nordsiden.¹⁶⁴ På kartet fra 1826 over Lyse Kloster Hovedgård er det angitt elveleier som Nybø mener kan være naturlige elveløp eller gravde veier. Nybø tolker ut fra kartet at to hovedløp gikk sammen noe vest for anlegget, et tilnærmet øst - vestgående løp langs sørsiden og et i tilnærmet retning nord/sør nordvest for anlegget.¹⁶⁵ Munkene var avhengige av gode dreneringssystemer i denne dalen som fortsatt er preget av myr.¹⁶⁶ Kanalsystemer ser vi i de

---

¹⁵⁹ Fischer, *Cistercienserne og Hovedøya*, 58

¹⁶⁰ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 19

¹⁶¹ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 20

¹⁶² Følgende tekst i hjørnet av kartet: *Situations Cart over Lyseklosters Hoved Gaard, samt Gaardene Hoispolen, Ringdalen, Kalvtræ, Hollen, Buskengen, og Udgjærdet, efter Forlangende av Ejeren Propriorisert Landmaaler for Bergen Stift og Dannebrogsmænd. År 1826. Malestokk: 1/1000 af den Sande Længde.*

¹⁶³ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 21

¹⁶⁴ Gervin, *Klostrene ved veiens ende*, 112; Nybø, ”Lyse kloster: vårt første cistercienseranlegg” i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987

¹⁶⁵ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 21

¹⁶⁶ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 26

fleste klostre, og i Lyse klostres moderkloster har man avdekket et avansert kanalsystem.¹⁶⁷ Slike kanalsystemer finner man gjerne på østsiden av klosteret slik at man hadde tilgang på vann i refektoriet. I forbindelse med det før omtalte garveriet nordøst for ruinene har man funnet rester etter en trerenne som fortsatte nordover og sørover overdekket med heller. I refektoriet er det funnet en overdekket kloakk med utløp under sørmuren, og det er dessuten påvist vannledningsrør av furu som muligens kan ha hatt forbindelse med klosteret.¹⁶⁸ En overdekket veit som nå går langsmed sørfløyen, kan passe som hovedavløp for de sentrale deler av klosteret.

Nord for klosteret er det lokalisert flere klebersteinbrudd, og det er mulig disse steinbruddene ble brukt da klosteret ble bygget. Marit Nybø gjorde ingen analyse av steinsortene som er anvendt i Lyse kloster, men forteller at ruinene og steinsamlingen viser at ”kleber ble brukt som innfatning for nisjer, dør- og vindusåpninger ol og til forskjellige arkitektoniske ledd.”¹⁶⁹ Kleberstein er den mykeste bergarten vi kjenner til og kan lett skjæres og hugges til.

I Bergen er det foretatt flere analyser av stein som er benyttet i de ulike middelalderkirkene og utover i 1200-tallet dominerer en lys, klorittrik kleberstein som ut fra analyser trolig kommer fra Lyse kloster.¹⁷⁰ Forskere har påvist at bruddet ved Lyse kloster har levert kleberstein til Mariakirken, Apostelkirken, Håkonshallen og til utvidelsen av Munkeliv klosterkirke. Dette tyder på at munkene i Lyse kloster handlet med stein i stort omfang. Øystein J. Jansen har forsket på kleberstein i Hardanger og har kommet frem til at mye av klebersteinen i Kinsarvik kirke, og delvis Ullensvang, viser likhetstrekk med den en finner ved Lyse kloster.¹⁷¹ Det trengs geokjemiske analyser for eventuelt å påvise dette, men det er med andre ord mulig at klosteret kan ha levert stein til kirkene i Hardanger, et område der de eide mange gårder og muligens drev en grangie.

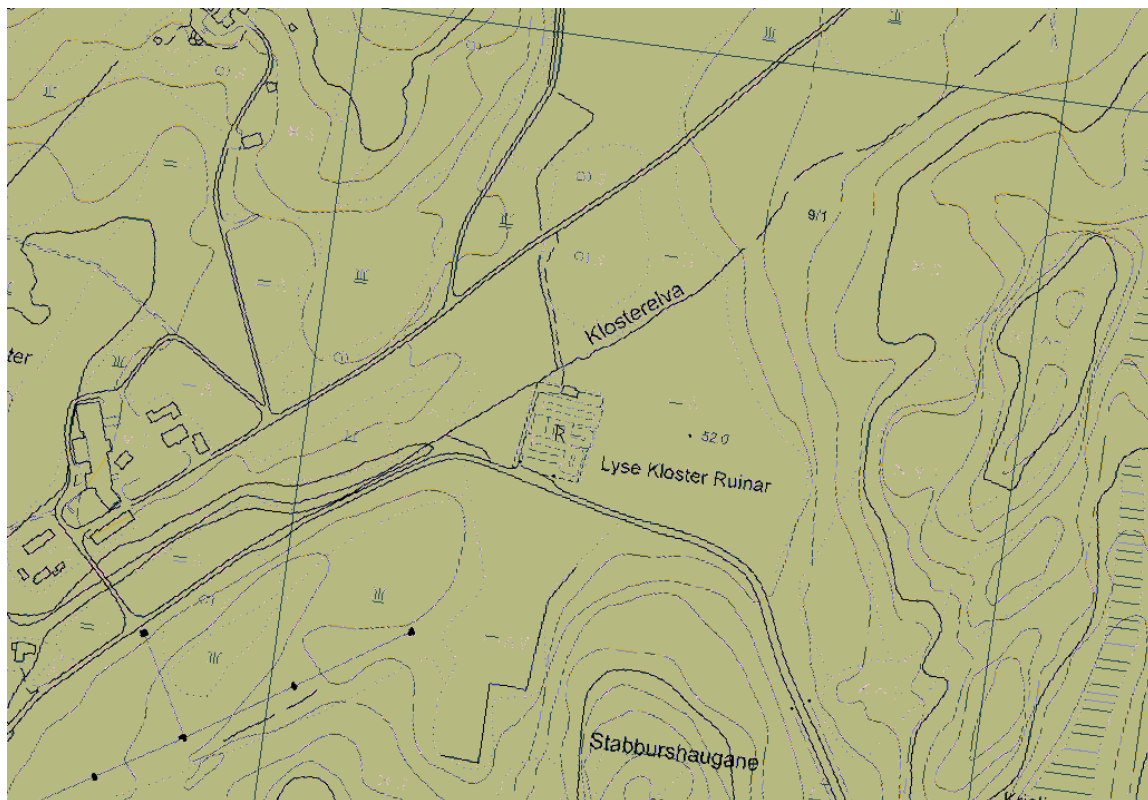
¹⁶⁷ G. Coppack, *Book of Fountains Abbey* (London: English Heritage, 1993)

¹⁶⁸ Nybø, ”Lyse kloster: vårt første cistercienseranlegg” i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987

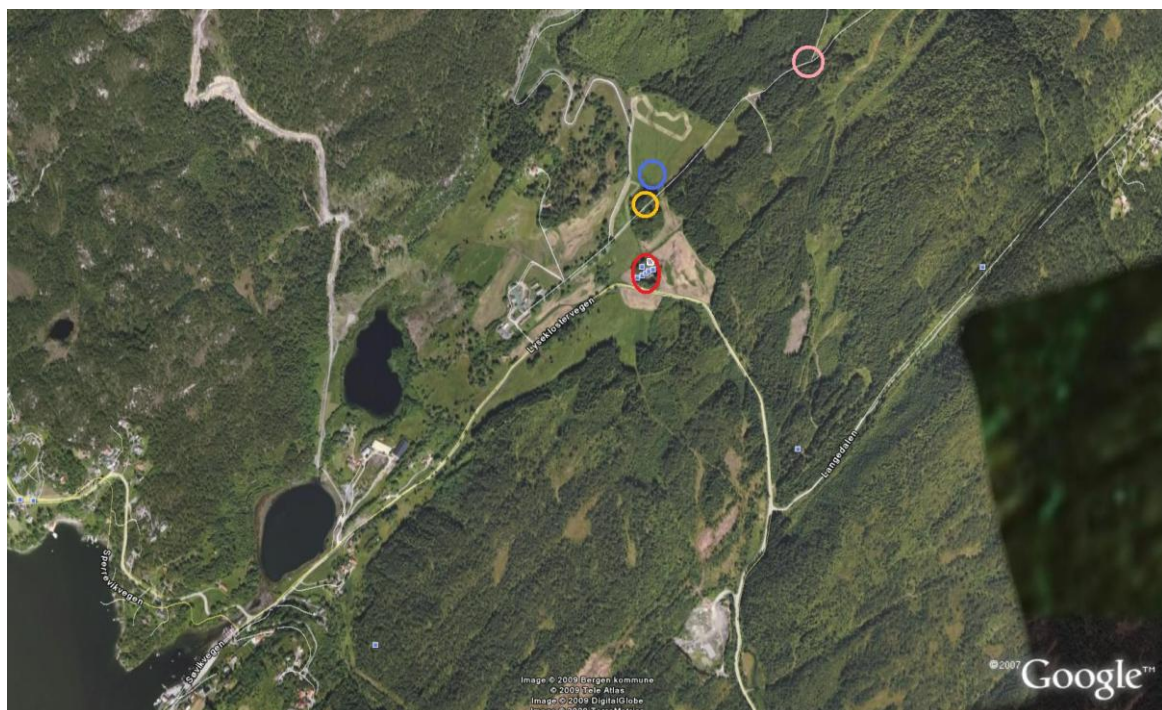
¹⁶⁹ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 31

¹⁷⁰ T. Høidal, ”Stein som handelsvare: hva klebersteinbruddene kan fortelle oss”, (Hyllestad kommune: Rapport frå Hyllestadseminaret, 2005) http://www.kvernstein.no/hyllestadseminar_2005_.pdf

¹⁷¹ Ø. J. Jansen, ”Kleberstein – til kirker og graut” i *Hardanger tidsskrift*, red. Lars O. Bleie og Inge L. Reinsnos, Årgang 2004, 112

Figur 2 Kart over Lyse kloster

Figur 3 Oversiktsbilde som viser klosteret og de to innsjøene Hølevatnet og Pøyla. Rød sirkel = klosteruinene. Gul sirkel viser til spor etter en åker. Blå sirkel viser til spor etter en (karpe)dam. Rosa sirkel viser restene etter ett av steinbruddene.

Figur 4 Lyse klostets ruiner

Figur 5 Klosterelven

Figur 6 Steinbrudd nord for klosterruinene

Figur 7 Spor etter åker nord for klosterruinene

Figur 8 Spor etter en dam nord for klosterruinene

Klosteret eide trolig såkalte bugårder underlagt hovedgården. En bugård ble drevet av lønnede arbeidere, men under direkte styre fra klosteret, og de hadde som funksjon å forsyne klosteret. I juni 1350 gir kong Magnus de menn som sitter i klosterets *bugarda*, samme rettigheter som brødrene i Lyse kloster har fått tidligere.¹⁷² Seks menn, som abbed Andreas velger, blir fritatt fra leidangsplikten. I brevet finner vi også at abbeden hadde domsrett over både klosterets sveiner og de menn som satt på bugårdene, med unntak av ”Þau maal sem taka vm liif æder lima laat ok annur vaar aleighumall”. I 1450 stadfester Kong Christian I rettighetene til klosteret og deres *bugarda*.¹⁷³ Bugårder rundt Lyse kloster kan for eksempel ha vært de ”smaa gaarder” som i 1624 lå inn under hovedgården. I så fall kan det forklare hvorfor de ikke står nevnt i skattelistene fra begynnelsen av 1500-tallet. Slike bugårder eller avlsgårder skulle forsyne munkene og de andre menneskene som oppholdt seg på hovedgården og i klosteret. Fra senest på 1300-tallet var det mest sannsynlig lønnede arbeidere som arbeidet på disse gårdene, men fortsatt under direkte kontroll fra klosteret. Slike avlsgårder var særlig vanlig i senmiddelalderen, da godseiere slet med å finne leilendinger til eiendommene sine.

I området rundt Fountains Abbey fantes det flere såkalte *hjemmegrangier*.¹⁷⁴ Disse hjemmegrangiene ble drevet direkte under klosteret, gjerne av lekbrødre i den tidligste perioden, og lønnede arbeidere i senmiddelalderen. Vi har ingen kilder på at Lyse kloster kan ha hatt slike grangier, men komparativt materiale fra England og Danmark tilsier at en slik ordning ikke kan utelukkes. Et forsøk på å spore områder som kan ha blitt drevet som såkalte hjemmegrangier forutsetter at de gårdskonsentrasjonene vi finner i jordeboken fra 1626, stammer fra perioden før midten av 1200-tallet. Her er vi på usikker grunn, men jeg vil likevel redegjøre for hvilke gårdskonsentrasjoner vi har i nærheten av klosteret.

Syftelandsbygda er det første område som peker seg ut i denne sammenhengen. I jordeboken fra 1626 finner vi fire gårder i dette området; Syfteland, Gæssand, Haukeland og Sæla, men kun Syfteland var i kontinuerlig bruk gjennom hele middelalderen - de andre lå trolig øde i senmiddelalderen, eller ble ryddet for første gang på slutten av 1500-tallet. Syfteland ligger så nærme klosteret at vi må forestille oss en tett kontakt mellom klosteret og de som arbeidet her. Ble denne gården drevet av lekbrødre, i kombinasjon med lønnede arbeidere, i den første perioden, er det også naturlig å tenke seg at lekbrødrene bodde i klosteret. Stien, som går gjennom Rennedalen fra klosteret til Syfteland, blir i dag kalt Munkevegen. Lyse kloster skal

---

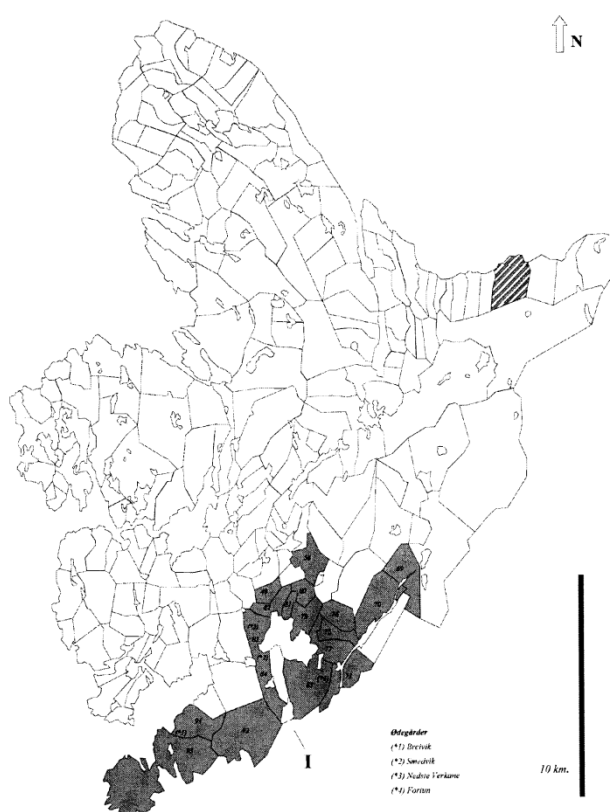
¹⁷² DN II s. 252

¹⁷³ DN VI s. 564

¹⁷⁴ Coppack, *Fountains Abbey*, 114

også ha eid Bøsæter, som er navnet på skoglandet som ligger omkring Raudlidvatni, fra Gåssandvatnet nordøstover mot Fanagreisa og Midtsæterfjelli.

Følger man veien videre fra Syfteland, nordover opp Kalandseidet, kommer man til Kalandsvatnet, som i dag er kjent for sitt rike plante- og dyreliv. Kalandsvatnet er den største innsjøen i Bergen kommune og her finner man både sjeldne legeplanter og en karpefisk av typen Karuss, som ifølge tradisjonen, ble fraktet hit av munkene i Lyse kloster. Klosteret eide samtlige gårder rundt vannet: Båhus, Kaland, Almeland, Haugland, Stigen, Øvre og Nedre Sandven, Hatlestad, Valle, Indre og Ytre Hamre, Kismul og enda litt lenger nord, Fjell-Birkeland. (Se figur 9) Til sammen brakte disse gårdene inn en landskyld på 34,12 lauper smør i 1626. Disse gårdene kombinert med innsjøen har vært en stor ressurs for klosteret og det er mulig at gårdene i den tidligste perioden etter grunnleggelsen ble drevet direkte under klosteret enten av lekbrødre eller lønnede arbeidere. Som en forlengelse av denne gårdskonsentrasjonen, kan jeg også nevne Krokeide, en stor gård som i 1626 betalte en landskyld på 6 lauper smør. I tillegg grenser gårdskonsentrasjonen rundt Kalandsvatnet til Lyse Kloster Hovedgård.

Figur 9 Lyse klostres eiendommer i Fana. Lyse kloster eide alle gårdene rundt Kalandsvatnet. (Iversen 2004)

Selve kjernekomplekset i Lyse følger det tradisjonelle mønsteret til cistercienserne. Nybø konkluderer med at flere elementer viser likhet til moderklosteret i Fountains. I hvor stor grad mønsteret har vært fulgt også utenfor kjernekomplekset, er det vanskelig å si noe om, da lite er kjent om dette anlegget. Enkelte viktige momenter er avdekket, som rester etter et røranlegg, som gir oss en smakebit av hva man kan avdekke under jorden i området

rundt dagens ruiner. Selv om mange av de samme elementene

var til stede i de to klostrene, har nok ikke selve anlegget vært like stort og like komplekst i Lyse som i det engelske moderklosteret, da størrelsene på de to anleggene ikke kan sammenlignes. Nybø konkluderer med at videre utgravinger både innenfor og utenfor de nåværende ruinene, ikke bare vil kunne gi en bedre forståelse av bygningene, av nåværende bygningsrester og tidligere byggefaser, men vil kunne belyse hvordan dette klostर्सamfunnet har fungert.¹⁷⁵

Det er fristende å tenke at Lyse kloster drev en del av de omkringliggende gårdene under hovedgården og klosteret, men da vi ikke kan vite med sikkerhet at klosteret faktisk eide disse gårdene på 1100- og 1200-tallet, eller at de faktisk hadde en utbredt lekbrødreordning, er det vanskelig å gå videre med disse forhold. Det er likevel grunn til å anta at disse gårdene var blant de første som kom i klosterets eie, da vi ser at de fleste cistercienserklostrene var tidlig ute med å makeskifte til seg gårder som lå i umiddelbar nærhet til klosteret. Dette nettopp for å ha muligheten til å drive gårdene selv, ved hjelp av lekbrødre. Lekbrødreorganisasjonen er dessuten så vidt utbredt i andre cistercienserklostre i Norden og ellers i Europa at jeg har vanskelig for å tro at de ikke var tilstedeværende i Lyse i det hele tatt, til tross for at vi ikke har kilder til å understøtte deres eksistens.

Konklusjon

Gjennomgangen gir oss en oversikt over hvordan Lyse klostर्स jordegods så ut ifølge de bevarte jordebøkene fra 1624, 1626 og 1657. Vi får en oversikt over Lyse klostर्स jordegods, landskyld, den geografiske distribusjonen og godsstrukturen i senmiddelalderen. Det var lite kjøp og salg av gårder i hundreåret etter reformasjonen, og når vi tar med i regnestykket de gårdene som ble ryddet i perioden før jordeboken ble nedskrevet, sitter vi igjen med et godt bilde av klostergodset i senmiddelalderen.

Lyse kloster kunne trolig ikke leve av landskyldinntektene sine uten å drive handel med overskuddsproduksjonen. Mest sannsynlig har landskyldvarene vært mer variert tidlig i middelalderen, og abbeden kan ha stilt krav til hvilke typer varer leilendingene skulle betale inn landskylden med. Likevel har klosteret trolig drevet handel gjennom hele middelalderen, da det var flere ting et kloster var avhengig av, som de måtte til utlandet for å skaffe, for eksempel bøker. Mynt var helt essensielt for klosteret, noe de skaffet seg gjennom salg av landskyldvarene. I tillegg til de varene de fikk inn gjennom landskylden, har hovedgården ved klosteret bidratt til mye av matproduksjonen. Lyse Kloster Hovedgård var blant de største

---

¹⁷⁵ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 200

gårdene i Os, og kombinert med avlsgårder, og muligens såkalte hjemmegranger i perioden før 1300, kan vi se for oss en stor produksjon av matvarer, noe det var behov for i klosteret, som hadde mange munnar å mette, ikke bare munkenes.

Kapittel 3. Jordegodsets proveniens

Etter å ha sett på omfanget og strukturen på Lyse klosters jordegods er det interessant å forsøke å spore proveniens til dette godset - både hvordan klosteret tilegnet seg eiendommene, og også hvordan det har kommet til å se ut slik det gjorde i senmiddelalderen med tanke på geografisk distribusjon og godskonsentrasjoner av heleide gårder. Donasjoner fra geistlige eller verdslige stormenn i tillegg til mindre donasjoner og sjelegaver fra bønder og andre spilte en sentral rolle når det gjaldt å berike cistercienserne. Dette skal jeg drøfte opp i mot klosterets rolle som aktive godsforvaltere. Biskop Sigurd stod bak grunnleggelsen av det første cistercienserklosteret i Norge, og han skal ha dotert klosteret rikelig. Den tradisjonelle forskningen har fokusert på de store kongelige fundasjonsgodsene for å forklare de rike klostrene. Nyere forskning tar et steg bort fra denne politiske forklaringen og ser jordegodset som et resultat av flere, men ikke fullt så store, donasjoner fra genuint religiøse menn og kvinner som i middelalderen skjenket jordegods til kirkelige institusjoner med tanke på det hinsidige.

Klosterinstitusjonene drev i mange tilfeller en aktiv godspolitik med kjøp og makeskifter for å samle godset i større konsentrasjoner av heleide gårder både i nærheten av selve klosteret og andre steder. Det er disse godskonsentrasjonene som ofte er blitt tolket som store kongelige donasjoner. Vi skal se, ved hjelp av komparativt materiale, at disse godskonsentrasjonene ikke lar seg spore tilbake til den tidligste perioden, noe som forteller oss at ideen om de store kongelige fundasjonsgodsene må revurderes. Vi har få kilder når det kommer til Lyse kloster, men ved hjelp av de få kildene vi har, kombinert med komparativt materiale fra de andre nordiske klostrene, kan vi danne oss et bilde av hvordan Lyse kloster har vært aktiv i det å bygge opp et jordegods.

Geistlig fundasjonsgods

Det var Biskop Sigurd i Bergen som initierte grunnleggelsen av Lyse kloster og donerte de første eiendommene. I beretningen om Lyse klosters grunnleggelse (*Fundatio Lysensis Monasterii*), skrevet omkring 1300, blir biskop Sigurd omtalt og prist som klosterets grunnlegger.¹⁷⁶ Biskop Sigurd skal ha vært til stede i provinsialsynoden i Lund i 1139, der erkebiskop Eskil og biskop Gislo av Linköping også deltok.¹⁷⁷ Det er nærliggende å anta at Cistercienserordenen ble drøftet på dette møte; i løpet av de neste ti årene grunnla de tre

---

¹⁷⁶ Trykt i Storm. *Fundatio Lysensis Monasterii*. Monumenta Historia Norvegicae. (Kra 1880)

¹⁷⁷ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 79

nevnte geistlige hvert sitt cistercienserkloster.¹⁷⁸ Til Sverige og Danmark kom den nye ordenen fra Frankrike, men i Norge ble det første cistercienserklosteret grunnlagt av engelske munkes fra Fountains Abbey. I Hugh de Kirkstalls grunnleggesberetning, *Narratio de fundatione Fontanis Monasterii*, skrevet ca. 1206, finner vi et lite avsnitt der grunnleggelsen av Lyse kloster, *De Lysa*, blir omtalt.¹⁷⁹ Da biskopen ankom Fountains Abbey ble han, ifølge beretningen, så sterkt grepet av deres form for religiøst liv at han innstendig og vedvarende bønnfalt abbeden om at han skulle få overført et samfunn av ordensbrødre, noe abbeden samtykket i.¹⁸⁰

Johnsen omtaler *Fundatio Lysensis Monasterii*, sannsynligvis skrevet i Lyse kloster omkring 1300, som en ”høytravende, panegyrisk minnetale om biskop Sigurd av Bergen”.¹⁸¹ Det er derfor naturlig å stille spørsmålsteget ved verdien av en slik kilde. *Fundatio* er trolig begynnelsen på en grunnleggesberetning, og det lille skriftstykket på latin som er bevart omhandler for det meste Sigurd. Biskop Sigurd får den fulle og hele ære for å ha grunnlagt klosteret og skal ha skjenket rike gaver ved grunnleggelsen.

Vi finner en parallell fra Danmark, i Øm klostres krønike, der fortellingen om Biskop Svend og hans rolle ved grunnleggelsen av klosteret fremstår som en helgenlegende. Ifølge Brian Patrick McGuire sparer ikke Øm klostres krønike på lovord over biskop Svends godhet mot munkene.¹⁸² Denne krøniken er skrevet omkring 1207, og McGuire tolker lovordene som at munkene har pyntet på sannheten og gjort biskopen til en mønsterbiskop som en oppfordring til hans etterfølgere.¹⁸³ Den primære målgruppen har, ifølge McGuire, ikke vært cistercienserne, men biskopen og hans folk.¹⁸⁴ Krøniken skulle få biskopen til å respektere klosteret ved å få han til å forstå at klosteret var en biskoppelig stiftelse.

Hvis vi tolker *Fundatio* i lys av denne teorien, blir biskop Sigurd brukt av cistercienserne i Lyse kloster som et eksempel på en mønsterbiskop som tok vare på klosterets interesser. En liste over abbedene i Lyse kloster, som antas å stamme fra *Fundatio*, slutter med abbed Alexander, og ifølge Storm er beretningen derfor forfattet av eller under abbed Hugo (ved

---

¹⁷⁸ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 79

¹⁷⁹ De Lysa trykt i bilag A i Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264*, 72-73

¹⁸⁰ T. Jørgensen, Ingun, Montgomery og J. Schumacher ”Om opprettelsen av Lyse kloster”, i *Gjør døren høy: kirken i Norge 1000 år* (Oslo: Aschehoug, 1995), 117

¹⁸¹ Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264*, 13

¹⁸² B. P. McGuire, ”Biskop og kloster: Eksemplet Bisp Svend og Øm kloster” i *Tidlige klostre i Norden før 1200: et symposium* red. Lars Bisgaard og Tore Nyberg (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006), 32

¹⁸³ McGuire, ”Biskop og kloster”, 36

¹⁸⁴ McGuire, ”Biskop og kloster”, 40

1306).¹⁸⁵ På dette tidspunktet var Arne Sigurdsson biskop i Bergen, fra han tok over etter Biskop Narve i 1304 og frem til han døde i 1314. Audfinn Sigurdsson, Arnes bror, tok deretter over bispeembetet. I lys av McGuires teori er det interessant å se på forholdet mellom klosteret og biskopen i Bergen på tidspunktet da klosterhistorien antas å være skrevet. Det er nemlig ikke så usannsynlig at klosteret hadde behov for å fortelle datidens biskoper hva deres forgjenger hadde gjort for klosteret, som et eksempel til etterfølgelse. På dette tidspunktet pågikk striden om laksefiske i Oselva, en strid som endte med at biskop Audfinn fikk munkene lyst i bann (se kapittel 2). Dette var en strid som hadde begynt allerede under Biskop Narve, altså før 1304. Stridighetene ble trolig ikke roligere under biskop Arne som i sin embetsperiode var preget av en sterk markering av biskopens jurisdiksjonelle myndighet.¹⁸⁶

Til tross for at både Øm klostres krønike og Lyse klostres grunnleggingsberetning fremstiller et pyntet bilde av biskopene, så avspeiler den likevel det faktum at cistercienserne søkte og mottok sympati og støtte fra biskop Sigurd og biskop Svend.¹⁸⁷ Vi har ingen grunn til å skulle tvile på kildene når de forteller om biskop Sigurds rolle ved grunnleggelsen av Lyse kloster. Tore Nyberg tolker biskopenes støtte av klostergrunnleggelsene på 1100-tallet som motvekt mot en politisering av klosterlivet som hadde oppstått.¹⁸⁸ France ser derfor på biskop Sigurds grunnleggelse av Lyse som en motvekt mot det kongelige benediktinerklosteret Munkeliv, hvis grunnlegger ifølge tradisjonen var kong Eystein Magnusson.¹⁸⁹ Motstanden mot kongens overvelde er noe som også gjenspeiler seg i grunnleggingsberetningen. *Fundatio* forteller at mens Sigurd var prest i Bergen, allierte han seg med den daværende biskopen Magne og sammen trosset de Sigurd Jorsalfar da kongen ville skille seg fra dronningen for å gifte seg med en ny kvinne.¹⁹⁰ Ifølge Johnsen bærer dette bud om at enkelte innenfor den norske geistligheten nå var i ferd med å frigjøre seg fra kongens overvelde og i stedet hevde kirkens krav.¹⁹¹ Dette stod i sterk kontrast til biskop Narve, som i perioden rett før dette ble skrevet satt i kongens råd.

10. juli 1146 forlot munkekonventet England under ledelse av *Ranulpho*¹⁹², Lyse klostres første abbed, og ifølge *Fundatio Lysensis Monasterii* ble det nye klosteret som slo seg ned i

---

¹⁸⁵ Storm, *Fundatio Lysensis Monasterii*

¹⁸⁶ A. E. Tryti, Arne Sigurdsson - utdypning, Store Norske Leksikon

¹⁸⁷ McGuire, "Biskop og kloster", 42

¹⁸⁸ Nyberg, *Monasticism in North-Western Europe: 800-1200*, 104-109

¹⁸⁹ France, "Cistercienserne i Norden indtil c. 1200" i *Tidlige klostre i Norden før 1200: et symposium* red. Lars Bisgaard og Tore Nyberg (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006)

¹⁹⁰ Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264*, 13

¹⁹¹ Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264*, 13

¹⁹² De Lysa trykt i bilag A i Johnsen, *De norske cistercienserklostre 1146-1264*, 72-73

Os dotert rikelig av biskop Sigurd.¹⁹³ Det er naturlig å tenke seg at gården Lyse ble gitt som fundasjonsgods fra biskopen til de nyankomne munkene. Beliggenheten av Lyse gård var ideell for cisterciensermunkene fra England, og muligens valgte biskop Sigurd å skjenke denne gården til det nye klosteret nettopp på grunn av beliggenhet: i en dal, nær fjorden og med god tilgang til vann. Hvis vi kan sette vår lit til grunnleggingsberetningen tilhørte biskop Sigurd en av de beste ætter i Norge på denne tiden, og han satt trolig med et stort jordegods. Muligens har flere av de omkringliggende gårdene kommet i klosterets eie ved samme anledning. Store gårder i umiddelbar nærhet er Krokeid, Nordvik, Søfteland og Drange, men når disse gårdene kom i klosterets eie vet vi ikke. Marit Nybøs bygningsanalyser antyder at klosteret hadde en god økonomi i den tidligste perioden etter grunnleggelsen, da byggevirkksomheten ser ut til å ha vært høy på 1160-tallet.¹⁹⁴ Hvis dette stemmer, kan det komme av at klosteret mottok en del donasjoner de første to tiårene etter grunnleggelsen. I *Fundatio* har forfatteren til hensikt å oppregne klosterets senere velgjørere, ”*subsequentum benefactorum nomina*”. Hvorvidt dette verket ble fullført er uvisst, det er uansett ikke bevart for ettertiden. Når det gjelder klosterets senere velgjørere har vi ingen kilder, men jeg skal ut ifra jordegodsets geografiske distribusjon og struktur forsøke å spore eventuelle kongelige fundasjonsgods.

Kongelig fundasjonsgods

Ifølge den tradisjonelle forskningen må tre kriterier være til stede for å tolke en av klosterets gårder som en del av en grunnleggingsdonasjon: Gården må være heleid, ligge nær klosteret og være en del av en større godskonsentrasjon.¹⁹⁵

Teorien bygger til dels på tanken om at kongen, i forbindelse med rikssamlingsstridene, konfiskerte gårder fra sine motstandere over hele landet. På 1100- og 1200-tallet ble store deler av dette godset donert til klostre som etablerte seg i denne perioden. Teorien bygger i tillegg på gaverettsreglene som gjaldt før opprettelsen av kirkeprovinsen Nidaros 1152/53. Før den tid kunne man gi en kirkelig institusjon maksimalt $\frac{1}{10}$ av selververvet gods og ingenting av odelsgods.¹⁹⁶ Bjørkvik konkluderer der med at forholdsvis konsentrerte samlinger av

---

¹⁹³ Storm, *Fundatio Lysensis Monasterii*

¹⁹⁴ Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 195

¹⁹⁵ Holmsen, ”Gammelnorske jordgodskonfiskasjoner i yngre kilder”, i *Sverreættens kongedømme: Norske Historikere i utvalg III*, Red. A. Holmsen og J. Simensen, (Oslo: Universitetsforlaget, 1970), Bjørkvik, ”Eit kyrkjeleg godskompleks i mellomalderen: Munkeliv Klosters jordegods”, H. Bjørkvik, *Jord-eige og jord-leige i Ryfylke i eldre tid, Fordelinga av jordeigedomen på Vestlandet og Agdesida i 1661 og i seinkatolsk tid*, (Rogaland Historie- og Ættesogelag 1958)

¹⁹⁶ Bjørkvik, ”Eit kyrkjeleg godskompleks i mellomalderen: Munkeliv Klosters jordegods”, 61

gårder som det er naturlig å føre tilbake til en og samme donator, ikke kan ha kommet fra andre enn *kongen*.¹⁹⁷ De mindre donasjonene fra andre enn kongen gjorde, ifølge Bjørkvik, ikke så mye av seg.¹⁹⁸ På denne måten mener Bjørkvik at vi kan føre yngre kilder, som jordebøker fra 1500- og 1600-tallet, tilbake til middelalderen og spore fundasjonsgods som ble gitt til klosteret over 300 år tidligere.

Som vi har sett i det foregående kapittelet finner vi flere gårdskonsentrasjoner rundt Os/Fana som oppfyller de tre kriteriene og som ifølge den tradisjonelle forskningen kan stamme fra et eldre krongods. Vi har flere vernebrev fra kongene på 1300- og 1400-tallet som stadfester Lyse klostres eiendommer. Kong Magnus utstedte et vernebrev for Lyse kloster i 1344¹⁹⁹ og i 1350.²⁰⁰ Kong Håkon VI stadfester farens vernebrev og privilegier i 1361.²⁰¹ Disse privilegiene blir igjen stadfestet både av Christian I i 1450²⁰² og av Kong Hans i 1486²⁰³. Slike vernebrev kan tolkes som et tegn på kongens støtte, men de betyr ikke nødvendigvis at noen av de stadfestede eiendommene opprinnelig kom fra kongen.

Nyere forskning viser nemlig at Bjørkviks bruk av retrospektiv metode ikke alltid medfører riktighet. Benediktinerklosteret Munkelivs jordegods er det best belagte jordegodset i Norge, og det er bevart jordebøker fra ca. 1175, 1325, 1427 og 1463 - noe som gjør det mulig å spore eiendommene tilbake til den tidligste perioden etter grunnleggelsen. Audun Dybdahl har i sin undersøkelse vist at store gårdskonsentrasjoner ikke alltid kan spores tilbake til klostergrunnleggelsen.²⁰⁴ Dybdahl viser til at en stor konsentrasjon med heleide gårder på Laksvåg sørvest for Nordnes, som i utgangspunktet kan synes å være en del av det kongelige fundasjonsgods, ikke er med i den eldste jordeboken.²⁰⁵ Hadde man kun benyttet den retrospektive metode, ville man ikke ha kommet frem til det samme resultatet. Jordebøkene til Munkeliv viser at det eldste godset hadde stor geografisk spredning, og at det ikke er enkelt å peke ut samlinger av større, heleide gårder ”som i henhold til etablert forskningstradisjon skulle være donert klosteret av kongen ved etableringen”.²⁰⁶ Den nevnte gårdskonsentrasjonen kan fortsatt ha vært en kongelig donasjon, men kan ikke stamme fra grunnleggelsen. Skal man

---

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ DN XXI nr. 71

²⁰⁰ DN II s. 252

²⁰¹ DN XXI nr. 104

²⁰² DN VI s. 564

²⁰³ DN XVI s. 315

²⁰⁴ Dybdahl, ”Munkeliv klostres jordegods”, 225-264

²⁰⁵ Dybdahl, ”Munkeliv klostres jordegods”, 242

²⁰⁶ Dybdahl, ”Munkeliv klostres jordegods”, 243

benytte seg av retrospektiv metode er man avhengig av kontrollpunkter, altså i alle fall spredte kilder fra middelalderen som kan bekrefte mønsteret fra den perioden du tar utgangspunkt i.

For Lyses vedkommende har man ikke mange kilder som kan brukes som kontrollpunkter. Noen få diplomer er bevart som kan gi oss innsikt i eiendomsforholdet til enkelte av gårdene fra Lyse klosters jordebok. Vi kan også finne noen av Lyse klosters gårder i *Bergens Kalvskinn* (BK), en jordebok over kirkens eiendommer i Bergen bispedømme som antas å være fra midten av 1300-tallet, muligens påbegynt av Biskop Audfinn mellom 1310 og 1320. Gjennom andre institusjoners jordebøker eller eiendomstransaksjoner bevart fra middelalderen kan vi oppdage at gårder, som ifølge skattematrikkelen var heleide av Lyse kloster på begynnelsen av 1600-tallet, ikke har vært heleide før i senmiddelalderen, eller enda senere.

Gjerevik i Fuse, som ifølge skattematrikkelen fra 1647 var heleid under Lyse kloster, står oppført i BK sammen med resten av eiendommene til presten i Fusa, med *niu manaða mata bol*.²⁰⁷ Utifra dette kan vi trolig slutte av Gjerevik ikke ble heleid under klosteret før tidligst etter midten av 1300-tallet.

I Strandebarm eide Lyse kloster 3 heleide gårder av god størrelse, Kolltveit, Fosse og Ljones, som til sammen skulle betale inn en landskyld på 11,25 lauper smør i 1626. I et brev fra 1452 får vi derimot vite at *Margreta Ifuars dotter* på dette tidspunktet solgte et uvisst antall ”...mamatabol jarder j Hwitinxforse med husa twftene aldengardenom ok ladutuftena med laxawagenom for fim kyrlag er ligger j Strandabarme kirkio sokn oc j Waraldzøø skipredo a Swndhordalande” til *Nicolas Ragwaldsson*.²⁰⁸ Dette vil altså si at Lyse kloster ikke eide hele Fosse (”Hwitinxforse”) i 1452. Forklaringen på dette er trolig at Fosse aldri var heleid av Lyse kloster, men at klosteret eide en part i denne gården i middelalderen. Den store gården Hvingingforse, som skal ha hatt det største gårdstunet i fjorden nest etter Opedal i Ullensvang, ble tidlig delt i flere bruk, og i 1626 er Lyse kloster oppført som heleier av det ene bruket Storefosse. Store deler av Hvingingforse var bondegods gjennom hele middelalderen, og deler av dette ble solgt av Margreta Ivarsdotter i 1452.

Ringøie i Ullensvang var heleid av Lyse kloster, ifølge skattematrikkelen 1647. Dette var en stor gård, som i 1626 ga Lyse kloster en landskyld tilsvarende 6 lauper smør. I 1338 hører vi at det bor en Þosstæin a Ringæyum på denne gården, en mann av ikke ubetydelig rang i

---

²⁰⁷ BK 65a

²⁰⁸ DN XV s. 69

samfunnet da han står oppført i et domsbrev sammen med Arne i Aga.²⁰⁹ Hvorvidt Torstein var leilending under Lyse kloster eller om han eide en part selv, er uvisst. Hvis det sistnevnte var tilfelle eide ikke Lyse kloster hele gården før tidligst etter midten av 1300-tallet.

Bø i Os står oppført i Lyse klosters jordebok fra 1626 og ifølge skattematrikkelen fra 1647 eide klosteret hele gården. I middelalderen lå det en kirke på denne gården, og gården var eid av presten i Bø.²¹⁰ I 1544 sendte høvedsmannen på Bergenhus ut en bestemmelse om at forfalne kirker som ligger nær andre kirker skulle legges ned, deriblant Bø kirke på Framnes i Os.²¹¹ De nedlagte kirkenes eiendommer og eiendeler skulle gis til Korskirken i Bergen. Det kan se ut til at Bø gård i stedet ble lagt inn under Lyse klosters gods.

Av disse få eksemplene ser vi hvor viktig det er med kilder fra middelalderen som kan bekrefte eller avkrefte hvorvidt informasjonen vi får i skattelister og jordebøker fra 1500- og 1600-tallet, kan føres tilbake til høymiddelalderen. I de nevnte tilfelle har jeg vist hvordan informasjon fra skattematrikkelen 1647 og jordeboken 1626 ikke uten videre kan brukes om eiendomsforholdene i middelalderen. En kilde fra høymiddelalderen er derimot med på å bekrefte et forhold i jordeboken. I et diplom fra Aga skrevet i 1293 hører vi at Gunnar og Eirik, brødre i Lyse kloster og leilendingene deres Ljot og Skopte, som da eide Ytre-Bleie, reiste sak om granneforholdet sitt.²¹² De tilstevnte var sira Nikulas prest og Ivar på Bleie, Gaute og Tormod og alle andre som hadde odel i eiendommen. Her får vi altså bekreftet at Lyse kloster eide en part i Ytre Bleie i Ullensvang så tidlig som i 1293. Ifølge jordeboken fra 1626 eide Lyse kloster i tillegg en part i indre og en part i midtre Bleie, til sammen i alle tre brukene skulle de motta en landskyld på 5,75 lauper smør i 1626.

Av de få kildene vi har fra middelalderen ser vi hvorfor en jordebok fra 1626 ikke automatisk kan brukes om eiendomsforholdene i høymiddelalder, og kan dermed heller ikke brukes til å spore en grunnleggingsdonasjon. Dybdahl hevder at forskere som Andreas Holmsen og Halvard Bjørkvik har overdrevet betydningen og omfanget av donasjoner fra konger eller stormenn, og at Munkeliv fikk hånd om storparten av sitt jordegods gjennom ”ordinære økonomiske transaksjoner som pantsettelse og salg.”²¹³ Dybdahl viser hvor mye godset forandret seg fra tidlig middelalder og frem til reformasjonen og retter dermed kritikk mot den tradisjonelle bruken av retrospektiv metode. Hans analyse får frem hvordan godset fra starten

---

²⁰⁹ DN V s. 100

²¹⁰ BK 63b

²¹¹ DN IX s. 792

²¹² DN IV s. 9

²¹³ Dybdahl, ”Munkeliv klostres jordegods”, 254

av var temmelig spredt og uensartet og at det vokste kraftig, hovedsakelig gjennom kjøp, frem mot svartedauden og også at godstilveksten skal ha vært minimal i senmiddelalderen.²¹⁴

Munkeliv klostres jordebøker fra 1175 og ca 1325 viser en tredobling i den totale godsmengden, i tillegg til en temmelig omfattende strukturell endring; bare 44 av de 97 eiendommene som var i klosterets eie i 1175 skal ifølge Dybdahl finnes i jordeboken 150 år senere.²¹⁵ Denne perioden tolker han som en hundreårsperiode med mye makeskifte.²¹⁶ Alt i alt viser denne undersøkelsen hvor problematisk det kan være å rekonstruere et jordegods til slik det kan ha sett ut i tidlig middelalder, på grunnlag av jordebøker fra senmiddelalderen eller tidlig nytid.²¹⁷

Arkeolog Frode Iversen har med et annet utgangspunkt og et annet kildegrunnlag vist at det vi anser som en kongelig donasjon, ikke alltid kan spores tilbake til et krongods. Iversen har nemlig forsøkt å spore de gamle kongsgårdene og det tilliggende krongodset i Hordaland i yngre jernalder og middelalder.²¹⁸ En slik undersøkelse kan brukes for å verifisere/falsifisere en kongelig donasjon til Lyse kloster. Iversen er arkeolog og har i tillegg til de historiske kildene brukt gravhaugene som kilde, og da spesielt plasseringen av disse.

Ved å lokalisere gravminner på de enkelte gårdene og i større geografiske områder mener han å kunne redegjøre for hvilke gårder som var bondegods og hvilke gårder som tidligere må ha vært eid av kongen. Hovedforutsetningen hans er at gravhauger finner man på gårder hvor bøndene selv rådde, mens

*...heleieområdene med få gravminner (unntatt på setegårdene) avspeiler forhistoriske godsstrukturer hvor for eksempel ufrie eller andre jordbrukere uten selvstendig råderett og derfor ikke rett til markert begravelse på gården, drev jorda.*²¹⁹

Her finner man til gjengjeld rikt gravmateriale på hovedgården.

---

²¹⁴ Ibid.

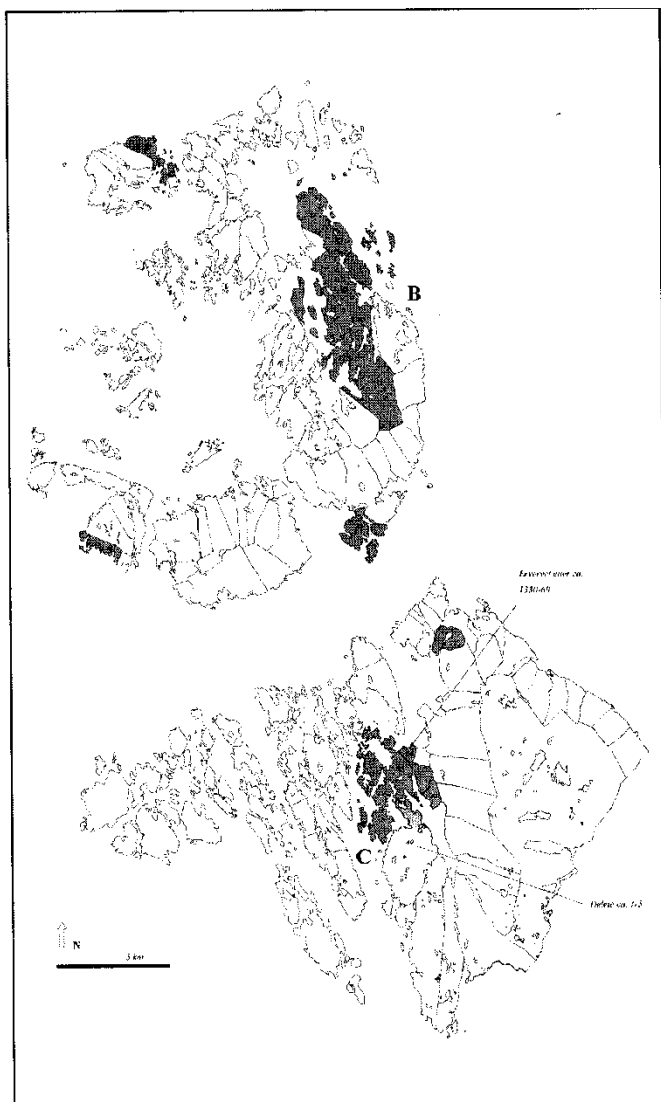
²¹⁵ Dybdahl, "Munkeliv klostres jordegods", 244

²¹⁶ Dybdahl, "Munkeliv klostres jordegods", 245

²¹⁷ Dybdahl, "Munkeliv klostres jordegods", 244

²¹⁸ F. Iversen, *Eiendom, makt og statsdannelse: Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder* (Universitetet i Bergen, 2004)

²¹⁹ Iversen, *Eiendom, makt og statsdannelse*, 61-62

Figur 10 Lyse klostres eiendommer i Våg skipreide

Med denne metoden vil det være mulig å verifisere/falsifisere teorien om at kongen konfiskerte en spesifikk eiendom ved rikssamlingsstridene for så å dele den ut til klosteret på 1100-tallet. Verifiserer man, ved hjelp av det hedenske gravmateriale, at en gårdskonsentrasjon var bondegods i hedensk tid, og ikke en del av et større høvdinggods, verifiserer man samtidig, ifølge Iversens teori, at kongen ikke konfiskerte disse gårdene ved rikssamlingsstridene, og heller ikke donerte dem til klosteret på 1100-tallet.

For å ta et eksempel fra Iversens undersøkelse kan vi se nærmere på gården Storebø og de omkringliggende heleide gårdene på Huftarøy som alle hørte til Lysekloster gods i 1626. Dette er et område som ifølge tradisjonell forskning peker seg ut som en

potensiell kongelig donasjon ved at det er en stor samling av heleide gårder i kort avstand til klosteret. Iversen ser på det som svært sannsynlig at denne gårdskonsentrasjonen kan ha hatt sammenheng med et eldre krongods under Fitjar, noe som bygger opp under teorien om en kongelig donasjon til klosteret.²²⁰ En nærmere undersøkelse viser imidlertid at godskonsentrasjonen skiller seg ut med et stort antall forhistoriske gravminner på gårdene Hufthammer, Byrkjeland og Storebø. Dette er ifølge Iversens teori en indikasjon på at denne gårdskonsentrasjonen likevel ikke har vært del av et krongods. Ifølge hans teori har dette vært bondegods som i løpet av middelalderen kom over til Lyse klostres eie.²²¹ Denne teorien blir ytterligere forsterket av at Munkeliv ervervet en gård i dette området - Haugland (gnr. 40), nord på Huftarøy - temmelig sent, etter 1463/90.²²² Gårdskonsentrasjonen må da ha oppstått

²²⁰ Iversen, *Eiendom, makt og statsdannelse*, 300

²²¹ Iversen, *Eiendom, makt og statsdannelse*, 310

²²² Ibid.

ved mindre donasjoner fra bønder i tillegg til at klosteret har drevet en aktiv godspolitikk med kjøp og makeskifte.

Frode Iversens resultater stemmer dermed overens med det Dybdahl viser i sin gjennomgang av Munkelivs jordegods: det er ikke så lett som man tidligere har trodd å spore en kongelig grunnleggingsdonasjon. Holmsens og Bjørkviks metode for å spore en kongelig donasjon holder ikke mål i mange av tilfellene og har liten verdi hvis man ikke har flere kilder til å støtte opp under resultatet. I Lyse klostets tilfelle har vi svært få kilder som omhandler klosterets gårder i middelalderen, og vi mangler dermed kontrollpunktene som må til for at man kan våge seg på denne metoden. De få kontrollpunktene vi har forteller oss at jordeboken fra 1626 ikke kan brukes for å belyse Lyse klostets gods før i senmiddelalderen. Hvorvidt Lyse kloster mottok kongelige donasjoner er umulig å si, og vi blir nødt til å støtte oss til det komparative materiale. Det mest naturlige blir å se i retning Munkeliv, som er det best belagte jordegodset i Norge. Tar vi utgangspunkt i dette jordegodset for å belyse utviklingen og proveniensen til Lyse klostets jordegods, må vi konkludere med at de kongelige donasjonene ikke spilte en så stor rolle som man tradisjonelt har tenkt seg. Dybdahl beskylder Bjørkvik for å undervurdere hvor aktive munkene selv var til å bygge opp og konsolidere klostergodset. Jeg skal derfor gå videre og se hva slags kilder vi har som kan fortelle oss om abbeden i Lyse kloster som en aktiv godsherre.

Makeskifte og en aktiv godspolitikk

Det var mer praktisk å ha eiendommer enten nær selve klosteret eller, hvis eiendommene lå lenger unna klosteret, i større konsentrasjoner. Klostrene har konsolidert godset sitt ved å makeskifte gårder som lå for langt unna de andre eiendommene deres. Makeskifte var vanlig både hos geistlige og verdslige godseiere og bestod i at man byttet en gård eller et bruk mot en annen, med lik verdi. På denne måten beholdt klosteret kontroll over gårdene sine, varer ble produsert i nærheten av der den skulle fortæres og de kunne slå sammen flere mindre gårder og drive dem felles. Andre motiver kunne også ligge til grunn for et slikt skifte. For eksempel ser vi at klosteret ikke makeskiftet bort de få gårdene de eide i Ryfylke, som var blant de få som betalte landskylden sin i korn i 1626. ”Herligheter” ved en gård kan ha veid tyngre enn beliggenhet.

Vi har kun én kilde som nevner eksplisitt at Lyse kloster utførte et makeskifte, men sannsynligvis har det vært vanlig praksis også her. I et brev fra 1288 hører vi at abbeden i Lyse kloster ”...gerdnom iordha skifte viduir herre Eirik abota at Munkalifui i Biorgwin oc

brøðhir hans j iordhu Þerra a Framnæsi ær Haughaland heitir” mot” nædre hwss”.²²³ Framnes er det gamle navnet på Os sogn, så Haugland lå med andre ord nær klosteret. I et brev fra året før får vi vite at Gaut unge og hans søster solgte 20 månedsmatbol i Haugland til Munkeliv.²²⁴ I 1288 ble altså halvparten av dette makeskiftet til Lyse mot at Munkeliv fikk det i Øvre Haugland som Finn Gautsson hadde gitt i provent til Lyse kloster for sin sønn. Lyse kloster må senere ha makeskiftet bort nedre Haugland, da Lyse kloster ikke lenger eide en part i denne gården i 1626.

Dette var trolig ikke eneste gang Lyse kloster gjennomførte et makeskifte, men det er det eneste som er belagt i kildene. Ettersom kildene er mangelfulle i Lyse klostres tilfelle, vil det være relevant å se på undersøkelser gjort av cistercienserklostre i Danmark og England der jordegodsets utvikling er bedre belagt i kildene. Esum kloster var det betydeligste cistercienserklosteret i Danmark, og deres historie er godt dokumentert gjennom den bevarte brevboken. Dette gir oss en uvanlig god innsikt i Esums eiendomshistorie og organiseringen av jordegodset. Esum kloster ble grunnlagt i 1151 og i det første århundre etter grunnleggelsen fikk klosteret i gave en rekke gårder i området rundt klosteret.²²⁵ I tillegg finner vi i brevboken en rekke makeskifter fra 1160 og senere.²²⁶ På 1190-tallet foretok Esum omstruktureringer av eiendommen sin ved å legge ned flere landsbyer og opprette grangier.²²⁷ Omkring 1230 hadde Esum kloster ca. 13 grangier, i tillegg til annet gods som ble drevet av leilendinger.²²⁸ Etter midten av 1200-tallet ser man ikke noen særlig vekst i klostergodset, og man ser også at grangiesystemet langsomt går mot oppløsning.²²⁹ På 1300-tallet arbeidet de for å arrondere det mer fjerntliggende godset.²³⁰

Ser vi på moderklosteret til Lyse, Fountains Abbey i England, ser vi noe av det samme mønsteret. Joan Wardrop som har undersøkt jordegodsets utvikling, og da spesielt proveniensens til dette jordegodset, konkluderer med at klosteret var meget aktiv til å organisere og konsolidere eiendommene sine allerede fra grunnleggelsen da donasjonene begynte å strømme inn.²³¹ 1100-tallet var en aktiv periode med større og mindre donasjoner,

---

²²³ DN XII s. 8

²²⁴ DN XII s. 7

²²⁵ Frandsen, ”Esum klostres ejendomshistorie”, i *Esum klostres brevbok II: Kommentarer*, Red. Bent Christensen (København: Museum Tusculanums Forlag, 2002), 61

²²⁶ Frandsen, ”Esum klostres ejendomshistorie”, 61

²²⁷ Frandsen, ”Esum klostres ejendomshistorie”, 62

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Ibid.

²³¹ J. Wardrop, *Fountains Abbey and its Benefactors 1132-1300* (Kalamazoo: Cistercian Publications, 1987), 277-279

makeskifter og kjøp av jord eller rettigheter.²³² Konsolideringen gikk ikke alltid like smertefritt, men klosteret hadde allerede på et tidlig tidspunkt ressurser nok til å kunne legge store summer på bordet for å skaffe seg de områdene de hadde sett seg ut. På grunnlag av de bevarte kildene mener hun å finne et mønster som viser at bønder bidro med de mindre gårdpartene som gjorde at klosteret kunne konsolidere godset sitt, mens nobiliteten i England bidro med de største donasjonene på 1100-tallet. Wardrop finner flere kjøp forkledd som gaver, men hun mener også å spore en god del religiøst motiverte donasjoner til klosteret.²³³

Vi har ingen mulighet til å skaffe en slik oversikt over godstransaksjonene til Lyse kloster, og vi har heller ingen mulighet til å si noe om når klosteret tilegnet seg flest eiendommer. Vi kan tenke oss at Lyse kloster har fulgt det generelle mønsteret til cistercienserklostrene og tilegnet seg det meste av eiendomsmassen før midten av 1200-tallet, etterfulgt av en periode med konsolidering ved hjelp av makeskifte og kjøp. Dette betyr at å rekonstruere det eldste jordegodset til Lyse kloster ikke lar seg gjøre. Likevel kan vi bruke denne kunnskapen til å sannsynliggjøre at nettopp de gårdene som ligger nær klosteret i Os er blant de gårdene som først kom i klosterets eie. Var det slik at Lyse kloster begynte å arrondere godset sitt kort etter grunnleggelsen, kan vi anta at gårdene i Os, som ligger nær klosteret, nok har hatt førsteprioritet for klosteret og dermed blitt makeskiftet/kjøpt først, der det lot seg gjøre. Eierne av disse gårdene har trolig stått under et visst press fra klosteret. Etter hvert som klosteret ble rikere, har nok dette presset blitt desto vanskeligere å motstå, slik Wardrop ser eksempler på i det engelske kildematerialet. Det var viktig for klosteret med et samlet gods i nærheten av klosteret i den tidligste perioden, både med tanke på driften, som fortrinnsvis skulle organiseres med lekbrødre, men også på grunn av tilbaketrukkethetsidealet deres. Avstand til verdslige nabobønder var nok en målsetning.

Fra midten av 1500-tallet ble stadig flere av ødegårder tatt opp i bruk og vi ser også at stadig flere nye gårder ble ryddet, enten i utmarka eller ved at man skilte ut nye gårder fra eldre. I Dybdahls undersøkelse av Rein klostres jordegods fant han at de gårdene som ble tatt opp i denne perioden i området rundt klosteret, nesten alltid ble lagt til klosterlenet.²³⁴ Dette kunne være fordi gårdene var klostergoods i middelalderen, eller det kunne være fordi den nye gården ble stykket ut fra en større gård som var eid av klosteret. En tredje mulighet er at gården ble ryddet fra en allmenning, noe som tilsier at gårder automatisk ble krongods. Av praktiske

---

²³² Wardrop, *Fountains Abbey and its Benefactors 1132-1300*, 277

²³³ Wardrop, *Fountains Abbey and its Benefactors 1132-1300*, 279

²³⁴ Dybdahl, *Reins kloster – kirkelig godskompleks og verdslig len*. (Hovedoppgave i historie ved Historisk-filosofisk embetseksamen 1968), 36

årsaker ble derfor denne gården lagt til klosterlenet, som også var krongods på dette tidspunktet. Gårder man ikke fant en eier til, ble også krongods. Vi kan tenke oss den samme utviklingen i Os, med fogden over klosterlenet som den mest dominerende godseieren. Godskonsentrasjonen fortsatte på denne måten å vokse etter at det var kommet i kongens hender.

Skaalevik (64) i Fitjar lå øde i senmiddelalderen, men ble heleid under Lyse kloster i 1626. Ifølge BK eide presten i Fitjar på 1300-tallet en andel i Skaalevik, tilsvarende 3 laup smør. Gården kan være et eksempel på en gård som ble tatt opp igjen på slutten av 1500-tallet og som fra da av ble regnet som en del av Lyse klosters gods, slik som nabogården Vespestad (6, 26 lauper smør i 1626). Andre gårder i Fitjar som var eid av Lyse kloster var Nesbø, som trolig ble tatt opp fra Vespestad på slutten av 1500-tallet, Gløppen, Helleland og Blånes.

Vi kan slå fast med relativ stor sikkerhet at Lyse kloster drev en aktiv godspolitikk og at de jobbet for å arrondere godset sitt for på den måten å effektivisere driften. Dette er i hovedsak basert på komparativt materiale fra andre norske klostre og europeiske cistercienserklostre. De mindre donasjonene ble brukt for å makeskifte og konsolidere godset.

Området rundt Sørfjorden i Ullensvang/Kinsarvik utgjør en av de to største godskonsentrasjonene klosteret var i besittelse av i senmiddelalderen. At godskonsentrasjonen består av mindre gårdparter og ikke store heleide gårder slik som i Os/Fana, kan bety at klosteret ikke drev en aktiv godspolitikk med makeskifte og konsolidering av godset i dette området. Hvordan kan vi forklare at klosteret likevel mottok store mengder landskyld fra dette begrensede området? Det er nærliggende å tenke seg at donasjoner fra bøndene i Hardanger er forklaringen på de mange mindre gårdpartene. Vi skal se i kapittel 4 at Lyse kloster hadde interesser i Hardanger og at de trolig eide en grangie i dagens Lofthus. Muligens er det denne aktiviteten som bidro til at Lyse kloster etter hvert innhentet mye landskyld herfra. I denne delen av Hardanger kan det ha oppstått en presedens blant bøndene som gjorde at de fleste testamenterte jord til Lyse kloster.²³⁵ Dybdahl forklarer det på den måten at når et kloster først hadde fått fotfeste i en bygd, fikk det betydning for senere avhending av jordegods i dette området.²³⁶ Vi skal nå se på hvem og hvilke tilfeller de donerte gaver til Lyse kloster.

---

²³⁵ Om godskonsentrasjon under Reins kloster: Dybdahl, *Reins kloster – kirkelig godskompleks og verdslig len*

²³⁶ Ibid.

Kompenserte donasjoner

Cistercienserordenen ble raskt populær ute i Europa, og det var denne populariteten som etter hvert førte til deres enorme rikdom. Rike donasjoner fra ordenens tilhengere strømmet på allerede i den tidligste perioden etter de første grunnleggelsene, noe som hjalp cistercienserne til å ekspandere raskt og som igjen førte til en større tilhengerskare. I Lyse kloster er kildegrunnlaget magert og fragmentert, men vi får likevel et visst inntrykk av hvem giverne var og i hvilken sammenheng de betenkte Lyse kloster.

Ofte ser vi at gaver til geistlige institusjoner ble kompensert på en eller flere måter, i de fleste tilfeller gjennom årlige messer eller dødsmesser for giverne, såkalte sjelegaver. En dødsmesse sunget av munkene, som viet sitt liv for å tjene Gud, var verdt mye for folk i middelalderen. Det eksisterer flere testamenter og gavebrev som nevner bønnehold i bytte mot en sjenerøs gave til et kloster enten i form av jordegods, penger eller kostbare gjenstander. Donasjonene kunne komme fra konger, dronninger, biskoper eller andre geistlige ledere, men det kunne også komme fra bønder eller andre som stod lavere i samfunnet. Begge deler finner vi eksempler på fra Lyse kloster.

I et testamente skrevet 5. januar 1309 velger Norges største godseier Bjarne Erlingsson i Giske og Bjarkøy, seg gravsted i Kristkirken i Nidaros.²³⁷ Til sjelehjelp for ham selv, kona Margreta og sønnen Andres gir han gaver til flere geistlige institusjoner, blant annet en mark brent, det vil si rent sølv, til Lyse kloster. Hertuginne Ingebjørg ønsket også at munkene i Lyse kloster skulle be for henne, da hun i 1352 utstedte et sjelegavebrev til Hovedøya kloster i Oslo. Hun skjenket gården sin i Bergen til Lyse kloster og ba abbed Arnulv i Hovedøya kloster om å gjøre en avtale med abbeden og konventet i Lyse om bønnehold for hertuginnen.²³⁸ Kong Magnus Håkonsson ga i sitt testamente skrevet 1. februar 1277 jord eller pengesummer til mange geistlige institusjoner over hele landet, blant annet ”Item monacis Cisterciensis ordinis in Lysa contulimus duodecim marcas sterlingorum”, altså 12 mark sterling til Lyse kloster.²³⁹ Vi kjenner også til tyskeren Johannes Wetter, som i sitt testamente fra 1392 blant annet skjenket 10 lybske mark til bygningskassen i Lyse i Norge.²⁴⁰

Klostrene i middelalderen utførte oppgaver som forsikringsselskap, bank og omsorgsinstitusjoner gjør i vårt moderne samfunn. Klostrene var institusjoner som flere

---

²³⁷ DN XV s. 1

²³⁸ DN II s. 255

²³⁹ DN IV s. 3

²⁴⁰ RN VIII, 081a

vendte seg til hvis de trengte hjelp, både av økonomisk og religiøs karakter. Både i Norge og ute i Europa har man flere eksempler på bønder som satte fast eiendom i pant hos et kloster. Ofte hadde de ikke mulighet til å løse inn pengene igjen, og klosteret beholdt gården. Regelrette kjøp kunne også kamufleres som gaver, ved at gavene ble gjengjeldt med penger fra klosteret. I ett tilfelle fra England ble en slik gave kompensert med at personen fikk nedbetalt gjelden sin, sønnen fikk en del av sin arv og personen selv fikk tilgang til klosterets sykestue når han ble gammel og syk.²⁴¹ Klostrene kunne også kompensere en gave ved å betale pensjon til personen frem til han døde. Eller hvis mannen gikk i kloster betalte man pensjon til barna eller enken. På denne måten fikk etter hvert mange av klostrene i Europa en ganske lang liste med personer de skulle forsørge. Kirkstall i England betalte på et tidspunkt 1/6 av sin inntekt ut som pensjon.²⁴² I forhold til andre klostre både i Norge og utlandet er det få kilder på donasjoner til Lyse kloster. Dette betyr ikke nødvendigvis at Lyse kloster mottok færre donasjoner enn andre klostre i Norge på denne tiden, bare at svært lite er bevart av klosterets brevskaper.

Audun Dybdahl har ut i fra det rike kildeomfanget til Munkeliv kloster regnet ut at pantsettelse og regulært kjøp utgjorde tyngdepunktet av klosterets godserverv, mens noe i overkant av ¼ av godset ble overført til klosteret i forbindelse med proventkjøp.²⁴³ Provent var kjøp av underhold i katolskgeistlig institusjon mot betaling, materielt underhold mot materielt vederlag.²⁴⁴ Flere klostre hadde gjestehus der gamle, syke eller trengende av andre grunner kunne bo og bli sørget for av munkene. Denne tjenesten ble betalt med en gave til klosteret, gjerne i form av jordegods, noe vi får et eksempel på her.

I et brev fra 1288 kunngjorde Jon, abbed i Lyse, og hans konvent at Lyse kloster hadde makeskiftet det øvre bruket i Haugland på Framnes, som herr Finn Gautsson ga Lyse kloster i provent for sønnen herr Jon, til Munkeliv kloster.²⁴⁵ Framnes er det gamle bygdenavnet på Os. Som betaling for sønnens provent ga altså Finn Gautsson det øvre bruket i Haugland på Framnes til Lyse kloster. Gunnar I. Pettersen har studert de økonomiske sidene ved proventinstitusjonen i Norge, og stiller spørsmålstegn ved kjøpesummen i dette tilfelle, som skal ha vært på 10 mmb.²⁴⁶ Ifølge Pettersen synes dette å være for lite til å dekke en ridders

---

²⁴¹ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 289

²⁴² Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 291

²⁴³ Dybdahl, *Munkeliv klostres jordegods*, 249

²⁴⁴ G. I. Pettersen, *De økonomiske sidene ved Provent-institusjonen i Norge ca. 1280-1500* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992), 11

²⁴⁵ RN II, 480

²⁴⁶ Pettersen, *De økonomiske sidene ved Provent-institusjonen*, 95

underhold i klosteret og konkluderer med at dette bare var en del av den opprinnelige kjøpesummen eller så kan det også ha vært omstendigheter vi ikke vet om, som for eksempel en eller annen ”helsemessig brist hos klienten”.²⁴⁷ Proventfolk tilhørte i hovedsak sosialgruppene fra og med det øverste sjiktet av bondesamfunnet til og med den høyeste rangklassen innen aristokratiet.²⁴⁸ Pettersens undersøkelser viser hvordan proventinstitusjonen var en langsiktig investering for klostrene heller enn en kortsiktig. Beregningene viser at bruttoavkastningen av den jorda institusjonene fikk som betaling for provent, ikke engang dekket underhold for proventkjøperen. Det var proventkjøperen som hadde den umiddelbare økonomiske fordel av proventet i tillegg til den høye prestisjen og sjelehjelpen det også medførte.²⁴⁹ Proventyteren økte sin godsmasse, men begynte ikke å tjene på det før etter proventkjøperens død, da de økonomiske forpliktelsene knyttet til jorda falt bort. I tillegg fikk proventyteren også økt prestisje der proventkjøperen hadde høy status, noe som igjen kunne føre til en økning i antall gaver og større salg av kirkelige og immaterielle tjenester.²⁵⁰

Skulle man gå i kloster og avgi klosterløfte, enten som munk eller som lekbror, ble det i de fleste tilfeller gitt en donasjon til klosteret, og vi må anta at flere av Lyse klostres gårder og gårdparter kom i deres eie på denne måten. Det var vanlig at munkene kom fra det øvre sjikt i samfunnet, og de satt dermed med et stort gods. Vi kjenner ikke navn på mange munker i Lyse kloster og vi vet heller ikke hvor de kom fra, så vi kan ikke si hvilke gårder som ble gitt til klosteret på denne måten. Kun én munk, ved navn Torolv, kan vi spore tilbake til en gård; Idse. I et brev fra 1309 får vi høre at Fru Ragna blir pålagt å avlegge kyskhetsløfte under ed for resten av livet, ettersom hennes mann, herr Torolv på Idse, var blitt munk i Lyse kloster.²⁵¹ Fru Ragna ble formant til innen jul å avlegge kyskhetsløfte under ed for resten av livet.

I et brev fra året etter får vi høre at fru Ragna nå har avlagt det kyskhetsløfte hun ble pålagt og at hun også har lovet å ta opphold i Nonneseter kloster for å bo der på egen bekostning.²⁵² Så lenge fru Ragna levde kyskt og hederlig og ikke reiste godssøksmål mot sin mann eller deres barn skulle hun ikke påføres tvang til å bli nonne. Gården Idse finner vi ikke som en av eiendommene til Lyse kloster. Idse ligger på øya Idse utenfor Stavanger og var den største gården i Strand. Torolv må ha vært en sosialt høytstående mann før han gikk i kloster, noe

---

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Pettersen, *De økonomiske sidene ved Provent-institusjonen*, 104

²⁴⁹ Pettersen, *De økonomiske sidene ved Provent-institusjonen*, 127-129

²⁵⁰ Pettersen, *De økonomiske sidene ved Provent-institusjonen*, 130

²⁵¹ DN I s. 112

²⁵² DN I s. 114

tittelen *domini* bekrefter.²⁵³ Fra 1318 har vi et brev som omhandler salget av gården Jåtun fra en Marteinn Thorolfsson i Eidsa til korsbrødrene i Stavanger.²⁵⁴ Dette må altså være sønnen til Torolv og gården Idse må fortsatt ha vært i samme families eie i 1318. Det er tydelig at Torolv på Idse satt med flere eiendommer før han gikk i kloster, og han kan ha gitt en part av en annen gård som donasjon til Lyse da han bosatte seg der som munk. Lyse kloster eide ikke mange gårder i Rogaland, men i Strand kommune eide Lyse to gårdparter, i Bjøreim og Lekvam. Munkeliv kloster eide en part i Nedre Bjøreim i alle fall frem til 1463. Hvorvidt Lyse kloster også eide en part i denne gården like tidlig som Munkeliv kan man ikke si for sikkert, men det er fristende å tenke seg at noen av de få eiendommene Lyse eide i Rogaland ble skjenket til klosteret i forbindelse med at Torolv på Idse gikk i kloster. Sikkert er det i hvert fall at i 1647 satt Lyse kloster med hele Nedre Bjøreim, noe som kan tyde på at Lyse kloster har makeskiftet til seg Munkeliv sin part i denne gården.

Immaterielle tjenester utført av munkene i klosteret kunne bli en kilde til jordegods og annen rikdom for klostrene, og i Lyses tilfelle ser vi at det også førte til konkurranse med sognekirkene. Nattverd og skriftemål var sognekirkenes oppgave i middelalderen. Likevel har vi kilder som tyder på at sognemennene vendte seg til munkene i Lyse kloster for slike tjenester. I et brev fra 1329 klager sogneprestene på at munkene i Lyse kloster har hørt skriftemål, sunget brudemesse, salvet syke og gitt nattverd og begravelse til sognemennene i Fana, Os og Birkeland mot prestenes vilje.²⁵⁵ Dette kom i tillegg til at klosteret gjentatte ganger hadde trosset biskopen sin dom og bygd fiskegard over Oselva og stjålet fiskegarnet til presten i Os. Det hele ender med at munkene i Lyse faller i bann. Den 8. juni 1329 sender biskopen av Bergen et mandat til ”sira Þore a Fana sira Hakone j Os ok sira Erlingi a Birkilande” om at de skal lyse bannet i kirkene sine.²⁵⁶ Nattverd og skriftemål har nok vært to viktige inntektskilder for sognekirkene. Dag Sverre Henriksen tolker denne hendelsen som et unntakstilfelle og mener det ikke var klosterets intensjon å tilegne seg ekstra inntekter.²⁵⁷ Han forklarer hendelsen i lys av feiden som hadde oppstått mellom folk som var tilknyttet klosteret som leid arbeidskraft og sogneprestene. Sistnevnte kan ha nektet å gi sakramentene til Lyse klostres leilendinger, som derfor henventet seg til klosteret.²⁵⁸ Med tanke på at dette er

---

²⁵³ F. Hødnebo (Red.) *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder: fra vikingtid til reformasjonstid* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1961) ”Dominus” = herre, tittel for de stormenn som oppnådde å få ridderslag.

²⁵⁴ DN IV, 122

²⁵⁵ DN VIII, s. 112

²⁵⁶ DN VIII, s. 112

²⁵⁷ Henriksen, ”Cistercienserne i Norge og biskopene”. i *Tidlige klostre i Norden før 1200: et symposium* red. Lars Bisgaard og Tore Nyberg (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006), 72

²⁵⁸ Henriksen, ”Cistercienserne i Norge og biskopene”, 72

en enestående kilde på et slikt fenomen, er det trolig grunn til å støtte Henriksen i hans påstand om at dette var et unntakstilfelle og at det å gi sakramentene til lekfolk ikke var en stor kilde til inntekt for munkene i Lyse. Begravelser derimot, har klosteret trolig bidratt med.

Av kilden fra 1329 får vi vite at klosteret bidro til begravelse av menn og kvinner fra de omkringliggende sognene²⁵⁹, og da dreier det seg nok i hovedsak om begravelse ute på klosterkirkegården. Kirkegården har man ikke lokalisert, men ifølge komparativt materiale fra andre cistercienserklostre er det sannsynlig at kirkegården lå øst eller nord for kirken. En begravelse på klosterkirkegården var nok ikke tilgjengelig for lekfolk uten en sjenerøs donasjon til klosteret. Inne i kirken kunne kun kongelige eller biskoper gravlegges, abbeder eller andre ledende munk i klosteret kunne gravlegges i konventstuen eller kapittelsalen, mens de øvrige munkene ble gravlagt i klostergangen.²⁶⁰ Biskop Sigurd av Bergen skal ha dotert klosteret rikelig ved grunnleggelsen, og ifølge Nicolaysen er det trolig biskopen sin grav man har funnet i presbyteriet.²⁶¹ Marit Nybø derimot stiller spørsmålsteget ved at en biskop og klosterets grunnlegger ble gravlagt i en dobbeltgrav i presbyteriet og mener det ville ha vært mer naturlig med en plass foran høyalteret.²⁶²

Det viser seg at korsgangen også var en mulig gravplass for verdslige mennesker av høyere byrd. I korsgangen har man nemlig funnet en dobbeltgrav, der innskriften forteller oss at et ektepar ved navn Sigurd og Sigrid ble gravlagt her.²⁶³ Etter navnene deres lyder innskriften: ”HER HVILA TVAU SØMLIG HIUN SIGURDR BONDI A JAUSTAUDU(M) OK SIGRID KONONGS FRENDKONA HAUSPRØYA HANS. GUD SIGNI SAL ÞEIRRA BEGGIA.”²⁶⁴ Sigurd var altså bonde på Jåstad gård i Ullensvang, og kona hans Sigrid var i slekt med landets konge. Jåstad gård var en av de største gårdene i Hardanger og ligger vis-à-vis Opedal, på den andre siden av Sørfjorden. Vi finner ikke Jåstad i Lyse klostres jordebok, så ekteparet fra Jåstad har trolig donert en annen gård eller noe annet kostbart. Årstall mangler på gravsteinen, men form og bokstaver skulle tilsi tiden omkring 1300.²⁶⁵ Det er uvanlig å finne lekfolk gravlagt i klostergangen, en plass reservert for munk. Antageligvis har dette vært et unntakstilfelle, ettersom Sigrid var i slekt med kongen. Det kan også tenkes at de

---

²⁵⁹ DN VIII, s. 112

²⁶⁰ Nicolaysen, *Om Lysekloster og dets ruiner*, 9

²⁶¹ Nicolaysen, *Om Lysekloster og dets ruiner*, 9

²⁶² Nybø, *Lyse kloster: en bygningsanalyse*, 161

²⁶³ Nicolaysen, *Om Lysekloster og dets ruiner*, 10

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ B. C. Lange, ”Gravstener fra Norske klostre”, i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987

begge bodde i klosteret i sine eldre dager som proventfolk, uten at det forklarer gravplassen deres.

Til slutt kan jeg nevne donasjoner til klosteret etter svartedauden. En del av gårdene kan ha vært ødegårder da de kom i klosterets eie. Dette var en billig måte å skaffe seg kirkens velsignelse på, ettersom ødegårdene i realiteten var verdiløse. Ettersom vi ikke vet når de ulike eiendommene kom i klosterets eie, blir dette kun spekulasjon.

Med tanke på at Lyse kloster var et rikt kloster, trolig det 5. rikeste klosteret i Norge ifølge Bjørkviks utregninger, kan vi si med relativt stor sikkerhet at Lyse kloster fikk jordegods i form av sjelegaver, proventkjøp og som betaling for andre immaterielle og materielle tjenester som klosteret kunne utføre. I tillegg til dette kommer pantsettelse og kjøp som vi ser var vanlig både i Norge og i resten av Europa, men som vi ikke har kilder på i Lyse.

Konklusjon

I dette kapittelet har jeg undersøkt proveniensen til Lyse klosters jordegods utifra jordeboken fra 1626. Biskop Sigurd bidro trolig med fundasjonsgods til klosteret, og gården Lyse kom sannsynligvis i klosterets eie i denne sammenhengen. Muligens har flere gårder i Os kommet i klosterets eie gjennom biskopen, men det blir kun spekulasjoner da vi ikke har noen kilder på dette. Kongen har trolig bidratt med noe av klosterets jordegods, men vi har ingen kilder som kan fortelle oss hvor mye eller hvilke gårder. Dette kan være gårder som ble makeskiftet bort allerede på 1100-tallet, da klosteret trolig var aktive godsherrer som både byttet og kjøpte gårder allerede fra den tidligste perioden etter grunnleggelsen. Dette medfører at den tradisjonelle metoden for å spore kongelig fundasjonsgods utifra kilder fra 1500- og 1600-tallet ikke holder mål. Nyere forskning viser dessuten at kongelig fundasjonsgods ikke har spilt en så stor rolle som man tradisjonelt har tenkt seg. Jeg har sett på hvilke andre mennesker i samfunnet som bidro til at klosteret etter hvert satt med et rikt gods og i hvilke sammenhenger disse gavene ble gitt til klosteret. Ifølge Dybdahl sine undersøkelser av Munkeliv jordegods var det sjelegavene og de kompenserte donasjonene, kombinert med makeskifte og kjøp, som bidro mest til at jordegodset vokste.

Munkene i Lyse kloster var trolig aktive når det gjaldt å skape sin egen økonomiske basis. En vektlegging av de kongelige grunnleggingsdonasjonene kan sees på som et resultat av en politisk tolkning av historien, og klostrenes jordegods blir et resultat av politisk begrunnede donasjoner fra mektige menn og kvinner i samfunnet. ”Erkebiskopen, kongen og de i kongens

nærmeste krets var de som hadde administrativ og politisk nytte av klostrene.”²⁶⁶ Slike formuleringer minner om C. C. A. Lange og hans forestilling om munkene som brikker i de mektiges spill. Denne tolkningen ser bort fra de religiøst begrunnede donasjonene, som trolig utgjorde en stor andel.

---

²⁶⁶ Syrstad, *Klostervesenet i Nidaros*, 182

Kapittel 4. En grangie i Opedal?

En *grangie* er et karakteristisk element i cisterciensernes jordbruk, og kan sees på som en essensiell del av cisterciensernes økonomiske virksomhet.²⁶⁷ Når klosterets jordegods var blitt for stort til å drives som én enhet, delte de det opp i mindre bruk og satte bort driften til grupper av lekbrødre. Disse enhetene var likevel større enn et vanlig gårdsbruk - noe som, sammen med høy grad av kontroll fra klosteret, bidro til en effektivisering av jordbruket. Opprinnelig skulle ikke en grangie være lenger unna klosteret enn en dags gange, ca. 30 km, slik at den kunne holdes under streng kontroll og at lekbrødrene hver søndag kunne delta på messe i klosteret.²⁶⁸ Ettersom Lyse var i besittelse av over 200 gårder i tre fylker, har dette vært umulig å overholde. Lyse kloster eide gårder så langt nord som i Eid kommune i Sogn og Fjordane og så langt syd som Sola kommune i Rogaland. Muligheten for at disse gårdene var drevet av lekbrødre som hver søndag tok turen inn til Os, kan altså utelukkes. De fleste gårdene i Lyses besittelse ble nok gjennom hele klosterets historie drevet av leilendinger, men vi kan ikke utelukke at enkelte gårder var del av et grangiesystem på 1100- og 1200-tallet. Jeg vil i det følgende kapittel drøfte muligheten for at Lyse kloster hadde en grangie i Opedal. Vi har ikke en eneste kilde som nevner at cistercienserne hadde en slik virksomhet i Norge. En forklaring på dette kan være at grangier var et fenomen som eksisterte på 1100- og 1200-tallet, en periode vi har bevart svært få skriftlige kilder fra. Det naturlige er å finne eventuelle konsentrasjoner av gårder som igjen kan ha gitt anledning til en felles drift av jorden. I denne forbindelse må vi ta hensyn til hvorvidt gårdsconsentrasjonen i det hele tatt lar seg føre tilbake til 1100-tallet, til den perioden da lekbørdreordningen fremdeles fantes. Grangiesystemet er i hovedsak et fenomen fra 1100- og 1200-tallet, så hvis gårdene kom i klosterets eie etter dette, er sannsynligheten liten for at den er blitt drevet av lekbrødre. Først skal vi se litt på grangiesystemet slik vi finner det i middelalderens Europa.

Grangie

Grangie er en betegnelse på et underbruk av klosteret der flere gårder under klosterets eie ble samlet og drevet av lekbrødre og lønnede arbeidere. Begrepet *grangie* beskrev i utgangspunktet bygningen der kornet ble lagret, men etter hvert, i klostervesenet, gikk begrepet over til å omfatte hele gården, med alle bygningene og marka. Det franske ordet for

---

²⁶⁷ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 295

²⁶⁸ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 257

låve er *grange*. På norsk har vi fått begrepet *ladegård* på samme måte, da *lade* kommer av samme ordet som låve.

For å sikre at klosteret og grangiens nærmeste overordnede, klosterets kjellermester, opprettholdt en streng kontroll med grangien skulle den ikke ligge for langt unna klosteret. I 1233 var *frater Ernisius celerarius abbatie de Lusa in Norwegia*.²⁶⁹ På selve grangien var det den mest erfarne lekbroren som satt med det overordnede ansvaret og hadde tittelen *grangarius*.²⁷⁰

Grangiesystemet samlet mange små gårdsbruk under felles kontroll og førte til en effektivisering av jordbruket som var uvanlig blant andre store godseiere. De fleste godseiere parsellerte opp jorda og leide den ut til bønder som betalte godseieren en landskyld. De enkelte familiene dyrket på jorda det de trengte for å overleve. Cistercienserne spesialiserte de enkelte grangiene utifra hva området var best egnet til. På denne måten fikk man ikke bare effektivisert jordbruket, man sikret i tillegg maksimal utnyttelse av den enkelte gårds potensial. Grangiene hadde varierende størrelse, og det er blitt foreslått at en idealgrangie skulle ha omtrent en radius på åtte km.²⁷¹

Hele landsbyer kunne bli utslettet, ved at de ble gjort om til en grangie. Lekbrødre skulle i likhet med munkene leve isolert fra den verdslige verden og ikke kunne man ansette landsbyfolket til å arbeide for dem heller. Dermed måtte bøndene og familiene deres flytte og finne seg arbeid andre steder, hvis de skulle være så uheldige at landsbyen kom over i et cistercienserklosters eie. I de tilfellene der et kloster mottok mange små og spredte gårder, kunne løsningen ofte være å makeskifte gårdene slik at de fikk konsentrert eiendommene sine for så å danne grangier.

Kildegrunnlaget i Sverige og Danmark er bedre enn for de norske klostrene, og ifølge James France passet de Skandinaviske klostrene godt inn i det europeiske mønsteret. Kildene fra Danmark og Sverige forteller oss om en utbredt lekbrødre- og grangieorganisasjon hos de store klostrene i disse to landene. Sorø hadde ti grangier i 1248 og sju av dem var innenfor en radius på 14 km, Øm hadde femten grangier, ti av dem var innenfor en radius på 16 km og

---

²⁶⁹ DN XIX s. 144

²⁷⁰ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 337

²⁷¹ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 265

Nydala hadde åtte grangier.²⁷² Ifølge Lekai var det sjelden at cistercienserne hadde flere enn fire eller fem grangier.²⁷³

I England ble de fleste grangiene opprettet i løpet av 1100-tallet, og klostrene fortsatte å planlegge grangier til utpå 1200-tallet. Tre fjerdedeler av de 120 grangiene i Yorkshire eksisterte altså på slutten av 1100-tallet.²⁷⁴ Tidslinjen til Sorø er lik som i Yorkshire. Sorø hadde på slutten av 1100-tallet 9 grangier, hvorav de fleste kom til på slutten av 1100-tallet, og neste gang vi hører om grangiene, i 1248, hadde Sorø 10 stykker. Klosteret hadde altså kun opprettet en grangie på et halvt århundre.²⁷⁵ Det er ikke nødvendigvis de samme grangiene som nevnes i 1248, noen er blitt byttet ut med andre grangier som lå nærmere klosteret. Fra 1200-tallet begynte grangieorganisasjonen å miste sin fremtredende rolle i cisterciensernes jordbruksorganisasjon. Hvis vi fortsetter å bruke Sorø som eksempel, ser vi at i 1186 er fem av sju nevnte eiendommer grangier; i 1198 er åtte av sytten av de nevnte eiendommene grangier; mens i 1248 er kun ti av de trettifire eiendommene som er nevnt, grangier.²⁷⁶ En lignende utvikling ser vi også i de andre danske klostrene.²⁷⁷

Den gradvise overgangen fra grangiedrift til bortbygsling til leilendinger skjedde i flere faser: Innleide arbeidere eller *mercenarii* spilte allerede en stor rolle i de fleste klostrene på slutten av 1100-tallet, og den siste rollen lekbrødrene spilte på grangiene var rollen som overhode, grangiarus.²⁷⁸ De gamle grangiene kunne bli gjort om til ”lek-grangier”, altså fortsatt som en enhet, men under styre av en ”laybailiff”.²⁷⁹ Denne fogden kunne da også ha ansvaret for å få inn leien fra de andre eiendommene i nærheten. De andre grangiene kunne bli leid ut, enten hele, eller delt opp i to. De kunne også deles opp i mindre parseller og leies ut. Dette betyr likevel ikke at klosteret sluttet å makeskifte eiendommene sine, de ønsket fortsatt å holde eiendommene sine så nær klosteret som mulig, for lettere å få inn leien og holde kontroll.

Når det kommer til norske forhold, er det gjort lite forskning på grangier. Forklaringen kan være en kombinasjon av magert kildegrunnlag og få spesialundersøkelser på enkeltklostre. Ved to cistercienserklostre i Norge - Hovedøya og Tautra - er det blitt påvist to sannsynlige grangier: Bygdøy og Munkeby.

---

²⁷² France, *The Cistercians in Scandinavia*, 258, 264

²⁷³ Lekai, *The Cistercians: ideals and reality*, 296

²⁷⁴ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 261-262

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 263

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 272

²⁷⁹ Ibid.

Bygdøy var trolig en av eiendommene som tidligst ble underlagt klosteret på Hovedøya og blir tolket som fundasjonsgods fra kongen.²⁸⁰ Hovedøyas størrelse setter grenser for egen gårdsdrift ved klosteret og har nok ikke strukket til for å underholde munkene.²⁸¹ Dette i seg selv sannsynliggjør at klosteret hadde en gård i nærheten som kunne bidra til munkenes eget forbruk. I den tidligste perioden må dette ha vært et mål, da munkene ifølge statuttene ikke skulle leve av landskyld. Ifølge Arnved Nedkvitne har Hovedøya kloster høyst sannsynlig hatt et underbruk eller en avlsgård på Bygdøy.²⁸² Slike avlsgårder, eller ladegårder, var vanlige i senmiddelalderen, etter at svartedauden hadde gjort det vanskelig for godseiere å finne leilendinger til godset sitt. Bygdøy blir gjerne kalt ladegårdsøya i de gamle kildene, etter at kongen i en periode rundt år 1300 eide Bygdøy og brukte den som ladegårdsmark.²⁸³ Slike ladegårder ble drevet av lønnede arbeidere, men var direkte underlagt godseieren, altså abbeden i Hovedøyas tilfelle. Hvorvidt klosteret drev en grangie på Bygdøy på 1100- og 1200-tallet har man ikke sikre kilder på, men det er sannsynlig. Lekbrødre kunne jobbe - og kanskje også i perioder bo - på Bygdøy, men likevel ha god kontakt med klosteret på Hovedøya. Dette er i tråd med cisterciensernes ideal, som ønsket at lekbrødrene skulle holdes under streng kontroll fra klosteret.

Tautra kloster i Nidaros var det nordligste cistercienserklosteret i middelalderen og datterkloster av Lyse. Klosteret ble først grunnlagt på Munkeby, men ble i 1207 flyttet til Tautra.²⁸⁴ Et kloster som skiftet lokalitet, beholdt ofte den gamle hovedgården som grangie. Dette finner vi flere eksempler på i andre europeiske cistercienserklostre, ikke lenger unna enn i Danmark. Når munkene flyttet til Øm i 1172, beholdt de Veng som en grangie.²⁸⁵ Trolig er dette også tilfelle når det kommer til Tautra, hvor vi finner at klosteret eide en stor konsentrasjon gårder rundt Munkeby.²⁸⁶ Ifølge Syrstad grunnla Lyse kloster Munkeby etter 1146, men før 1188 da erkebiskop Øystein døde. Syrstad tolker flyttingen som et resultat av den for isolerte plasseringen i Munkeby, og birkebeinerkongen Inge Bårdsson donerte øya Tautra til klosteret i 1207.²⁸⁷ Kan 12 munkar fra Lyse kloster har reist fra Os til Nidaros for å

---

²⁸⁰ H. Kjellberg, "Bygdøy i middelalderen: klostrets og kongefamiliens gård", i *Bygdøy: Drømmen om Arkadia* Red. Jorunn Sanstøl, Byminner Nr. 2/3 – 1994 (Oslo: Oslo bymuseum i samarbeid med Norsk Folkemuseum 1994), 58

²⁸¹ Nedkvitne, *Middelalderbyen ved Bjørvika: Oslo 1000-1536*, Red. Arnved Nedkvitne og Per Norseng (Oslo: Cappelen, 2000), 163

²⁸² Nedkvitne, *Middelalderbyen ved Bjørvika*, 163

²⁸³ Henriksen, *Bene vixit qui bene latuit: Cisterciensernes tilbaketrukkethet i middelalderens Norge* 2007, 68

²⁸⁴ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 92-96, Syrstad 1999:80-82

²⁸⁵ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 259

²⁸⁶ Syrstad, *Klostervesenet i Nidaros*, 80

²⁸⁷ Syrstad, *Klostervesenet i Nidaros*, 82

grunnlegge et nytt kloster i løpet av de første 20 årene etter deres egen grunnleggelse? Denne teorien stemmer godt overens med cisterciensernes raske spredning i Frankrike og England, i tillegg til cisterciensernes generelle utvikling i Europa.

En gårdskonsentrasjon i Hardanger

Som vi ser av fortegnelsen over Lyse klosters eiendommer, er Hardanger et område Lyse kloster mottok mye landskyld fra. Det er derfor rimelig å foreta en grundig undersøkelse av dette området. Ifølge en gammel tradisjon var det munkene fra Lyse kloster som brakte kunnskap om fruktdyrking til Hardanger. Kan Lyse kloster ha hatt en grangie i Ullensvang som var drevet av lekbrødre?

Ifølge skipreideinndelingen fra ca. 1647 bestod Hardanger av 6 skipreider. Under ser vi en oversikt over hvor mange gårder Lyse kloster mottok landskyld fra i disse skipreidene.

Tabell 2 Klosterets gårder/gårdparter i Hardanger

Ullensvang skipreide	27
Kinsarvik skipreide	13
Jondal skipreide	5
Ulvik skipreide	4
Øystese skipreide	1
Granvin skipreide	1

Etter å ha undersøkt beliggenheten til de ulike gårdene, peker det seg ut et område i Sørfjorden i Ullensvang hvor Lyse kloster eide det vi kan kalle en større konsentrasjon av gårdparter (se figur 11). Den lange smale Sørfjorden har fått navnet sitt etter himmelretningen den lå i. Himmelretningen gjør at fjorden ikke har en skyggeside og gårdene på begge sider av fjorden nyter godt av sollyset. Gårdene ligger langs fjorden under de bratte fjellveggene som strekker seg høyt opp fra den dype dalen. Det er ikke mye jord her, men den er fruktbar.

Av gårdene/gårdpartene som er nevnt i tabell 2, ligger 24 av dem langs Sørfjorden. I jordeboken fra 1626 utgjorde dette til sammen en landskyld på 60 lauper smør. Den største klyngen med gårder ligger ved dagens Lofthus. Her eide Lyse kloster alle 6 brukene under Opedal, som til sammen utgjør den største gården i Hardanger. I tillegg eide de hele Ernes og Århus, og deler av Frøynes, Helleland og Lofthus, som alle ligger i umiddelbar nærhet til Opedal. Hvor langt tilbake klosteret eide de nevnte gårdpartene, kan vi ikke fastsette.

Opedal er ikke bare den største gården i Ullensvang, men regnes også for å være den beste fra naturen sin side.²⁸⁸ Lyse eide hele Opedal, men vi vet ikke hvor lenge eller hvordan den kom i klosterets eie. I Bergens Kalvskinn er det oppført at presten i Ullensvang eide 1 mmb i *Opone*.²⁸⁹ Dette har av noen blitt tolket som Opedal i Ullensvang, noe som ville tilsi at Lyse kloster ikke eide hele Opedal på begynnelsen av 1300-tallet.²⁹⁰ I BK står det at den nevnte gården lå i Odda sokn, og mest sannsynlig dreier ikke dette seg om Opedal, men Oppheim i Odda, som i 1408 ble skrevet *Oppen*. I de kildene vi har fra 1300-tallet, skrives Opedal på følgende måter: Aupudale²⁹¹ og Oppudali²⁹². Utifra dette vil jeg anta at det ikke er Opedal som er nevnt i BK og at vi ikke har noen kilder som tilsier at Lyse kloster ikke eide hele Opedal på 1300-tallet.

Av de andre gårdene som Lyse mottok landskyld fra langs Sørfjorden, var få heleide av klosteret, ifølge skattematrikkelen av 1647, noe som peker i retning av senere sjelegaver. Det faktum at så mange i dette område valgte munkene i Lyse kloster som sine sjelesørgere, peker mot et forhold til cisterciensermunkene i Os. Hvis dette er tilfelle, kan det forklares med at Lyse kloster eide og drev Opedal som en grangie?

---

²⁸⁸ O. Kolltveit, *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid bind 1* (Odda: Bygdeboknemda, 1963), 105

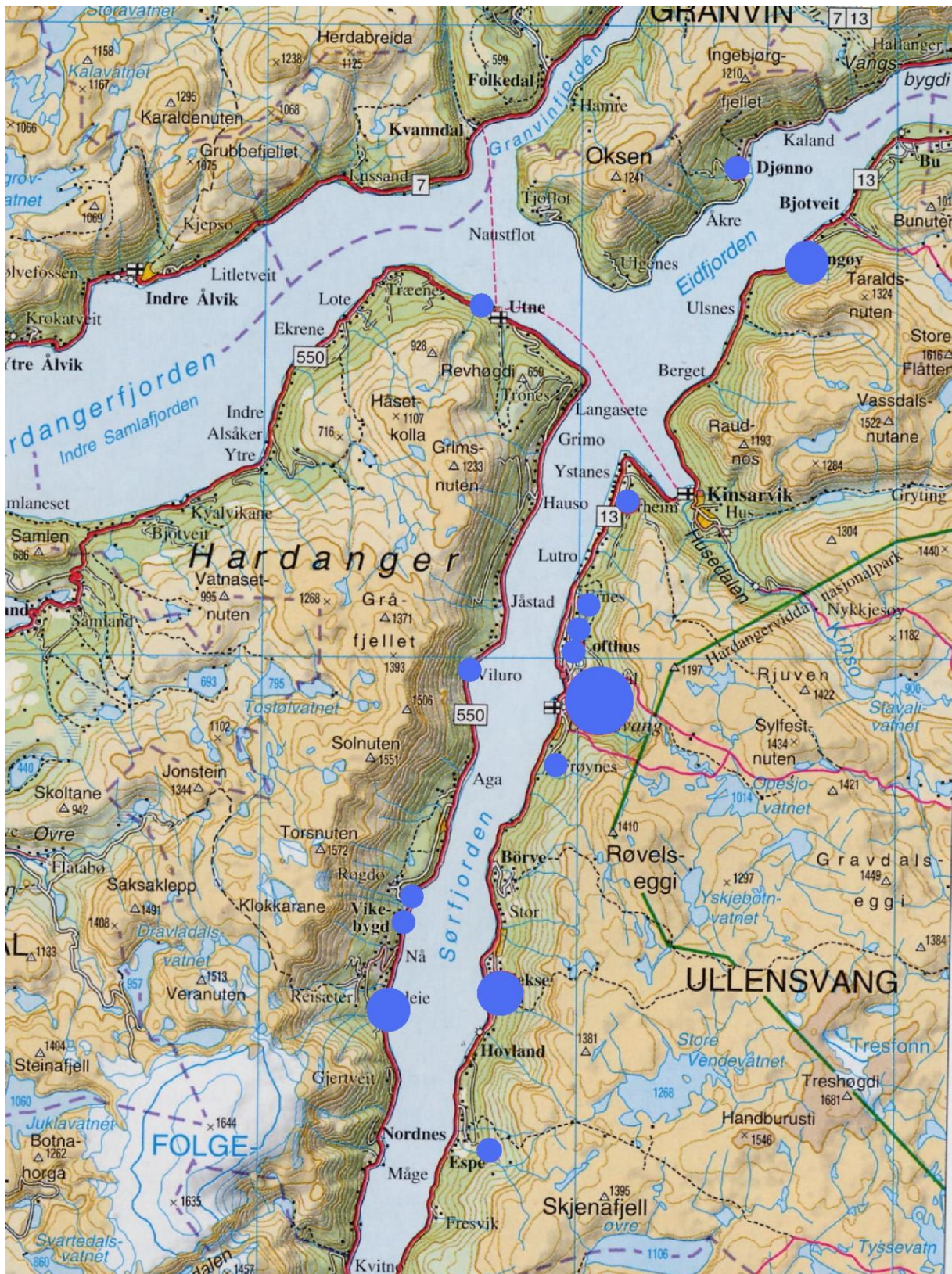
²⁸⁹ BK 97a

²⁹⁰ Se for eksempel Hødnebo, *Bergens Kalvskinn*

²⁹¹ DN IV s. 81

²⁹² DN XII s. 68

Figur 11 Sør fjorden i Hardanger, sirkelene angir landskyld (antall lauper smør) til Lyse kloster (1626)

i fire kategorier 1-6, 6-12, 12-18 og 18-24.

Kirken i Opedal

I et testamente fra 1310 skjenker Thorgeir Petersson på Spånheim i Ulvik skipreide gaver til flere kirker, blant annet ”kirkiunne j Aupudale mork brenda”.²⁹³ Thorgeir Petersson testamenterte i tillegg gaver til flere kirker, blant annet i Stavanger, Ulvik og Eidfjord. I 1340 var ”Iuar j Oppudale, Erlingr a Lofthusum Bærghliot a Agha samlet j b̄nhusinu a fyrnæmfdom b̄ [...] Þetta bref er gortt var j Oppudali a Þossdaghin j paska...”.²⁹⁴ Dette brevet stadfester de gaver av jordegods i Hardanger og på Voss som var gitt til Ullensvang kirke for å underholde en leieprest.²⁹⁵ Disse kildene fra første halvdel av 1300-tallet forteller oss at på Opedal stod det på dette tidspunktet en kirke eller et bønnehus. *Bønnehus* brukes gjerne om gudshus uten liturgiske seremonier. For enkelhets skyld velger jeg å benytte meg av termen kirke i det følgende, da man ikke vet hva slags bruk det har vært her. Kirken i Opedal er ikke nevnt i Bergens Kalvskinn, en jordebok over kirkens eiendommer i Bergen bispedømme fra midten av 1300-tallet.²⁹⁶

Kirken i Opedal stod på en flate ovenfor ”Kyrkjebrotet” på Nedstatun, også kalt Munkegard.²⁹⁷ (Se figur 12-15) Da G. H. Miltzow skrev Voss og Hardangers prestehistorie i 1679, omtalte han kirken i Opedal som falleferdig.²⁹⁸ Miltzow skrev om de kirkene som var i bruk og som ble vedlikeholdt, Opedal kirke blir derfor bare nevnt i en bisetning.²⁹⁹ Ifølge Mona Beate Buckholm står det i flere av løene på gården fremdeles stokker og staver som skal stamme fra kirken.³⁰⁰ En datering hadde vært av stor verdi i denne sammenheng, men dette forutsetter at man utfører en arkeologisk undersøkelse av de bevarte restene og den antatte lokaliteten til kirken i Opedal.

Stormenn bygde gjerne kirker på gårdene sine, men ettersom Lyse kloster eide Opedal og mange av de tilstøtende gårdene, er det sannsynlig at klosteret eide kirken. En grangie som lå langt unna klosteret kunne få sin egen kirke eller et kapell. Kirken skulle kun brukes av munk og lekbrødre, og måtte ikke konkurrere med de lokale sognekirkene, Ullensvang kirke i dette tilfelle. Var Opedal en grangiekirke, var det trolig munk fra klosteret som holdt

---

²⁹³ DN IV s. 81

²⁹⁴ DN XII s. 68

²⁹⁵ DN XII s. 68

²⁹⁶ Hødnebo, *Bergens Kalvskinn* (Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter, 1989)

²⁹⁷ M. B. Buckholm, *Nedlagte kirker og kirkesteder fra middelalderen i Hordaland og Sogn og Fjordane: Hvilke kirkesteder ble nedlagt, når og hvorfor?* Hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden (Universitetet i Bergen, 1997), 54; Kolltveit, *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid bind 1*, 257

²⁹⁸ G. H. Miltzow, *Voss og Hardangers Prestehistorie: oversat og forsynet med Anmerkninger samt en Skildring af Forfatteren* (Norheimsund: Hardanger historielag (Red.) Olaf Olafsen 1911), 56

²⁹⁹ Miltzow, *Voss og Hardangers Prestehistorie*, 55

³⁰⁰ Buckholm, *Nedlagte kirker og kirkesteder*, 54

messer her. At kirken ble bygget som en grangiekirke, forutsetter at klosteret eide hele Opedal på et tidlig tidspunkt. Da vi verken vet når kirken ble bygget eller når Opedal kom i klosterets eie, er det vanskelig å fastslå hvorvidt kirken ble bygget til dette bruk, men jeg ser på det som sannsynlig.

Kirken i Opedal ble i sin tid benyttet ved begravelser, og omkring kirken skal det ifølge tradisjonen ha vært en innmuret kirkegård der man har funnet beinrester og rester etter gravsteiner. Miltzow beskriver to gravsteiner som finnes på Opedal gård. Den ene er formet som om den har ligget på lokket av en likkiste, mens den andre er bred og avlang og ligger utenfor døren til gårdbrukerens bu. Opprinnelig skal sistnevnte ha ligget på kirkegården foran døren til kirken i Opedal, ”etter hvad der berettes”.³⁰¹ Denne gravsteinen ble laget til Sigurd Brynjolvsson, ridder og lagmann fra gården Aga, som man antar druknet utenfor Hesthammar ca. år 1300. Gravsteinen står i dag på kirkegården til Ullensvang kirke. Hvis Miltzow sitt utsagn - om at Sigurd lagmanns gravstein opprinnelig lå utenfor kirken i Opedal - stemmer, vil det si at kirken i Opedal ble brukt til begravelser, og ikke bare for menneskene som bodde på gården, men for høytstående personer i Hardanger, så sent som i 1300. At Sigurd Lagmann ble gravlagt her vitner om at kirken i Opedal hadde høy status. Var Opedal en grangie på dette tidspunktet eller var kirken gått over til en annen type bruk? I år 1300 hadde grangieorganisasjonen allerede hatt en lang nedgangsperiode og var på vei til å forsvinne. Er dette en sekundær bruk av kapellet? Det var Ullensvang kirke som var sognekirken for dette området, og ligger også i det som i dag er Lofthus. Det var på kirkegården til Ullensvang at sognemennene egentlig skulle gravlegges.

---

³⁰¹ Miltzow, *Voss og Hardangers Prestehistorie*, 56

Figur 12 Kirkens sannsynlige plassering vist ovenfra ned mot havnen

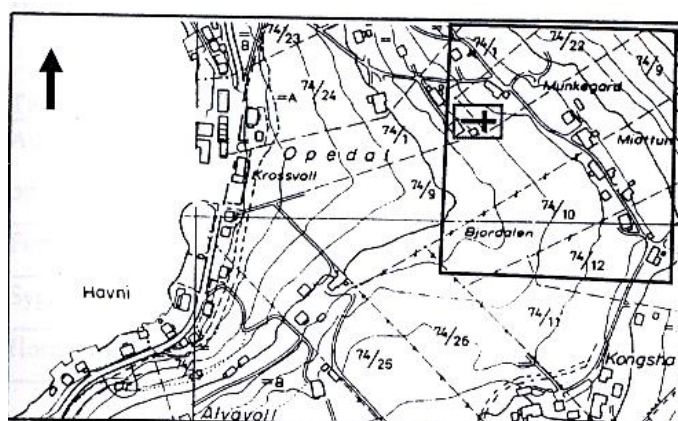

Figur 13 Kirkens sannsynlige plassering vist nedenfra med fjellene i bakgrunnen

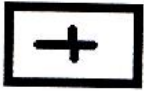
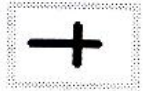

Figur 14 Oversiktsbilde over dagens Opedal, med frukthagen der kirken trolig var lokalisert

TEGNFORKLARINGER

- = sikker plassering
- = sannsynlig plassering
- = mulig plassering
- = tunområde
- = nord

Målestokk 1:8000

Figur 15 Sannsynlig lokalisering av kirkestedet i Opedal ifølge Buckholm, ill. Buckholm

I en kilde fra etter reformasjonen får vi vite at brødrene i Opedal ikke er glemt av de lokale bøndene i Ullensvang. I 1551 får vi høre om Sigrîd, som i vitnes påhør, gir et halvt mannsverk i Lofthus ”liggende næst offven for Øffste thun hoss Oppedals Closter” til sitt søskenbarn.³⁰² Det har aldri vært et kloster i Opedal, men at lokalbefolkningen kan ha omtalt Opedal som et kloster peker i retning av at lekbrødre eller munkar fra Lyse kloster kan ha hatt en type aktivitet her som lekfolk oppfattet som et kloster. Det har ikke alltid vært like lett for folk å skille mellom de ulike typene geistlige institusjoner, om det skulle være en grangie, et hospits eller et kloster. En annen teori er at Opedal ble omtalt som kloster fordi det var klostergoods, men denne teorien anser jeg som mindre plausibel da klosteret, i tillegg til andre geistlige institusjoner inkludert andre klostre, eide mange gårder i dette området, ikke bare Opedal.

I dagens Ullensvang finner vi fortsatt spor etter munkene i Opedal, både som sagn, stedsnavn og fysiske levninger. Navnene er gitt av ettertiden, men på grunnlag av den muntlige tradisjonen om brødrene som en gang bodde i Sørfjorden. De fleste navnene spiller på *munkar* og ikke *lekbrødre*, noe som viser at bøndene ikke skilte mellom disse. I de muntlige tradisjonene som overlever er hendelsene gjerne forenklet og omformet til stereotype hendelser.³⁰³ Dette er en sannsynlig forklaring på hvorfor en grangie er blitt til et kloster og en lekbror til en munk i sagnet om Opedal. I Opedal fantes det rester etter en steinkjeller. Munkekjelleren, som den er kalt, var det siste synlige minnet etter munkene da den ble revet i 1909.³⁰⁴ Munkekjelleren er i bygdesoga beskrevet som meget godt muret, åpenbart av personer som hadde mye kunnskap om murarbeid.³⁰⁵ Det er selvsagt cistercienserne Kolltveit sikter til her, som gode murere. I Norge hadde man ikke så mye erfaring med å bygge i stein. I bygdesoga forteller Kolltveit også om noen gamle glassvinduer som ifølge H. O. Opedal lenge lå på et stabbur. Vinduene var formentlig store og vakre og hadde runde rammer. Et annet antatt minne fra munkene er Munkekjelda, en brønn med gode murer, helletak og et par trappetrinn, som ifølge Kolltveit ble brukt av hele gården, før den ble fylt igjen og byttet ut med en annen kilde. Munketrappene er en steintrapp på flere hundre trinn som ifølge sagnet ble bygget av munkene for å lette stølsveien opp de bratte fjellsidene. Stølen Munkebu, står fortsatt i dag. Vi vet ikke når den er fra, men ifølge sagnet stammer også den fra munkenes tid, og ble brukt av munkene da de var på fisketurer ved Opesjø og Veigvatn. Det er umulig å anslå hva som er kommet til under munkenes tid og hva som er blitt tilskrevet dem av

---

³⁰² DN XXI s. 722

³⁰³ A. J. Brendalsmo og F-A. Stylegard, *Kirkested i 1000 år: Grend gård og grav i Liknes: Kvinesdal kommune i Aust Agder*. (NIKU publikasjoner 111, 2001)

³⁰⁴ Kolltveit, *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid bind 1*, 256

³⁰⁵ Ibid.

ettertiden. Noen moderne arkeologiske undersøkelser av disse levningene er ikke foretatt. Ifølge "Askeladden", databasen over alle kulturminner i Norge, er Opedal klassifisert som et kirkested, men det er ikke blitt gjort noen registreringer. De andre "fornminnene" nevnt i dette avsnittet er ikke omtalt i Askeladden, og det har ikke vært mulig for meg å finne andre undersøkelser som kan verifisere eller falsifisere de nevnte sagnene eller stedsnavnene.

Av Lyse klostres eiendommer, var Opedal den største. I middelalderen lå det en kirke på denne gården og fremdeles verserer det utallige sagn om munkene i dette område. Jeg ser det som svært sannsynlig at Lyse kloster drev en grangie i Opedal. Dette forutsetter at gården i sin helhet kom i klosterets eie relativt tidlig, noe som igjen forutsetter at gården muligens kan ha blitt skjenket til klosteret under ett, altså ikke som mindre sjelegaver, men som en stor donasjon, muligens en kongelig. Både i Danmark og i England ser vi at de aller fleste grangiene ble opprettet i andre halvdel av 1100-tallet. Hvis dette er tilfelle i Opedal kan vi trolig slå fast at kirken ble bygget av klosteret og var opprinnelig ment som en grangiekirke. At klosteret mottok en stor gård som Opedal på et tidlig tidspunkt etter grunnleggelsen, da grangievirkksomheten i cistercienserklostrene i Europa blomstret, var nok den største drivkraften til at klosteret opprettet en grangie i Hardanger, til tross for avstanden til klosteret. En sekundær årsak kan ha vært det varme klima og de gode fruktdyrkingsforholdene de fant her.

Frukttrærne i Hardanger

Det er som regel i forbindelse med frukttrærne i Hardanger at vi finner fortellingen om de engelske munkene som bosatte seg i Opedal. Ifølge tradisjonen var det munkene fra Lyse som først introduserte hardangerfolket for fruktavl gjennom at de slo seg ned i Opedal og plantet frukttrær i den fruktbare og varme dalen. Olaf Olafsen skrev mye om Hardanger, inkludert en historisk fremstilling om havebrukets og fruktavlens utvikling i Hardanger.³⁰⁶ Her konkluderer han med at det ikke er tvil om at det var gjennom munkene kunnskapen om fruktavl først ble introdusert og at munkene i Opedal er de første "Læremestere paa dette Omraade for Folket rundt om".³⁰⁷ Christian Lange konkluderer med det samme i sin bok om de norske klostres historie i middelalderen.³⁰⁸ Det ikke er uten grunn at denne oppfattelsen har blitt stående og at fortellingen om munkene har levd videre i Hardanger.

---

³⁰⁶ Olafsen, "Havebrugets og Frugtavlens Udvikling i Hardanger" (Kristiania: *Havedyrkningens venner* 1900)

³⁰⁷ Olafsen, "Havebrugets og Frugtavlens Udvikling i Hardanger", 5

³⁰⁸ C. C. A. Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, 154

Hardanger har et meget gunstig klima for fruktavl. Olafsen beskriver jorden som tørr og skarp, full av stein og grus, men likevel full av næring som frukttrærne trives i.³⁰⁹ De høye fjellene på hver side av dalen stenger for vinden og gjør at solen får ekstra tak. Men disse forutsetningene kan, ifølge Olafsen, ikke være eneste årsak til at fruktavl ble og fortsatt er viktig i akkurat dette området, ettersom de naturlige forutsetningene også finnes i andre områder av Hardanger, der fruktavl ikke har samme betydning. Olafsen søker derfor en sekundær forklaring: munkene i Opedal.

Frukttrærne i Hardanger er godt belagt i de skriftlige kildene fra middelalderen, selv om omfanget nok ikke kan måle seg med dagens. I 1365 er det utstedt et skiftebrev i Vossevangen, som nevner ”epplagardenn a Hausapueit er ligghr j Vllinswanghs kirkiu sokn”.³¹⁰ Haustveit ligger i Sjørfjorden litt nord for Opedal på motsatt side av fjorden. I 1380 i et brev utstedt i Lofthus får vi høre om en handel som har foregått mellom Brynjulf Eilifsson og Sigurd Ormsson, der Brynjulf hadde solgt frukthagen (*aldegarden*) ved Lofthus til Sigurd for 8 Kyrslag.³¹¹ I 1380 hører vi også om en frukthage (*aldangordum*) på gården Helleland.³¹² I 1439 får vi høre at Brynjulf Eyulfsson og hans Hustru Foldeid Viglogesdatter solgte det hun hadde arvet etter sine foreldre i Lofthus, til sin bror Simeon Viglogesson, inkludert *alldin gardenum*.³¹³ I disse frukthagene ble det i middelalderen trolig dyrket epler og kirsebær og muligens plommer.

At klostrene i Europa hadde frukthager er godt belagt, og at munkene forstod seg på å pode frukttrær, er de fleste enige om.³¹⁴ Kontakten med utlandet ble opprettholdt gjennom visitasjonsplikten både til moderkloster og datterkloster, i tillegg til generalkapitlene i Frankrike, handel og som sendebud for kongen. Det eksisterer en skriftlig kilde fra Danmark som forteller oss at abbed Vilhelm i Ebelholt skrev til St. Genevieveklosteret i Paris og bad om at få tilsendt frø, planter, røtter og podekvister.³¹⁵ Tilsvarende kilder har vi ikke fra Norge, men ettersom Lyse hadde tett kontakt både med England og kontinentet, er det ikke unaturlig å tenke seg lignende forhold her i landet. Hamarkrøniken er sannsynligvis forfattet på 1500-tallet og omhandler Hamar på 1300-tallet. Her får vi vite at pilegrimer på reise

---

³⁰⁹ Olafsen, ”Havebrugets og Frugtavlens Udvikling i Hardanger”, 3

³¹⁰ DN I s. 295

³¹¹ DN XV s. 28

³¹² DN IV s. 390

³¹³ DN IX s. 257

³¹⁴ K. Fægri, ”Klostervesenets bidrag til Norges flora og vegetasjon” (Oslo: Årbok for Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring 141, Årbok 1987), 236

³¹⁵ Brevet er omtalt av Olafsen, ”Havebrugets og Frugtavlens Udvikling i Hardanger”, 15 (Langebek Scriptores rerum Danic. VI. 75.)

*...til Roma og den hellige grav og gjennom mange steder og land, de gjorde seg den største flid for å kunne føre med seg tilbake til sitt fedreland noen av de velluktende urter, for de var mest velkomne.*³¹⁶

Vi kan slå fast med relativt stor sikkerhet at fruktdyrking fant sted langs Sørfjorden i middelalderen. Vi kan også anta at munkene eller lekbrødre fra Lyse kloster var til stede i Opedal, og at disse munkene satt med kunnskap om fruktdyrking og hadde mulighet til å frakte frø og trær til landet. Vi vet også at Sørfjorden var godt egnet til fruktdyrking fra naturen sin side. Har vi dermed verifisert påstanden om at det var munkene som brakte kunnskapen om fruktavl til Hardanger? Knut Fægri stiller, i sin artikkel i årboken til Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring i 1987, et viktig spørsmål: hva fantes i Norge før munkene gjorde sitt inntog?³¹⁷ For å vite om noe var nyskapende må man med sikkerhet kunne slå fast hva som fantes fra før. Ifølge Fægri fantes det villepler i Norge før 1100-tallet og før munkenes inntok. Men om det ble dyrket og podet frukt i denne perioden, har vi ingen kunnskap om. Fægri konkluderer med at fruktavl i Norge før og etter munkenes ankomst var to forskjellige ting.³¹⁸ Det er også hans mening at klosterhagene har hatt innflytelse på omegnen og at fruktavlen i Hardanger har vært sterkt influert av Opedal.

Munkene brukte frukten til å lage vin og sider, og de oppbevarte den i kokt eller syltet tilstand. Ifølge Benedikts regel var det tillatt for en munk å drikke ½ liter vin pr. dag. Om det i munkenes tid ble dyrket frukt i så stort omfang at de drev handel med det, har man ikke noen kilder på. Men i 1665 hører vi om Lars Ommundsen Aga som under slaget på Bergens våg den 2. august lå med en ladning kirsebær ved kjerringberget og hørte kanonaden fra Bergen.³¹⁹ Vi må anta at de på denne tiden reiste til Bergen med frukt, muligens går denne virksomheten tilbake til middelalderen.

Et hospits i Opedal?

De som tidligere har skrevet om dette emnet, omtaler stadig Opedal som et hospits eller herberge.³²⁰ Hva slags kilder har vi som kan underbygge denne teorien og hva har bidratt til at denne tolkningen har blitt så utbredt?

---

³¹⁶ E. Pettersen, *Hamarkrøniken* (Øvre Ervik: Alvheim og Eide Akademiske Forlag, 1986), 26. Sitatet er hentet fra Pettersens moderniserte versjon

³¹⁷ Fægri, "Klostervesenets bidrag til Norges flora og vegetasjon", 225

³¹⁸ Fægri, "Klostervesenets bidrag til Norges flora og vegetasjon", 236

³¹⁹ Olafsen, "Havebrugets og Frugtavlens Udvikling i Hardanger", 19

³²⁰ C. C. A. Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, Olafsen, *Klosteret i Opedal*, Kolltveit, *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid*

Det er rimelig å anta at aktiviteten rundt et hospits var mer synlig for de lokale bøndene enn aktiviteten i en grangie, og brevet fra 1551, som omtaler Opedal som et kloster, blir lettere å forstå hvis dette er tilfelle. At Thorgeir Peterssøn på Spånheim i sitt testamente skjenker en gave til kirken i Opedal i 1310, blir muligens også mer forståelig hvis vi forstår det sånn at han gir en gave til kapellet på et klosterhospits og ikke en nedlagt grangie. Det samme gjelder gravsteinen til Sigurd Lagmann fra ca. 1300.

Christian Lange baserer sin hospitstolkning på Opedals umiddelbare nærhet til de gamle pilegrimsrutene og antar at Opedal var ”et hospitium med kapell”.³²¹ Ifølge Olafsen var dette herberget eller sálehuset grunnen til at de opprettet en virksomhet her. Det fantes ikke et herberge fra før av i dette området, og dette var noe som ”Klostrene alltid hadde Øie for og hvorved de virkede som Kulturbærere i en vanskelig Tid”.³²² Fungerte Opedal som en stopp langs en pilegrimsrute, vil jeg anta at dette var en sekundær årsak til munkenes bosetting i dette området. Jeg vil anta at kvaliteten på gården og egnethet til dyrking og bruk nok var hovedårsaken til at munkene valgte å anlegge en grangie i Opedal. For å finne ut om grangien også kan ha vært brukt som et hospital, må vi først se på hvor disse pilegrimsveiene gikk.

Ifølge Lange lå Opedal ved en viktig overfartsvei over fjellet til Østlandet, noe han begrunner med lokaliteten på de gamle ”svalestuerne” i de indre fjellområdene.³²³ Lange mener derfor at det i tillegg til lekbrødre kan ha bodd munk i Opedal, som hadde ansvar for å pleie de reisende, holde messe i kirken og samle inn gaver.³²⁴ Rett ved naustplassen i Opedal ligger Krossvoll, og derfra går veien opp til Munkegard i Opedal. Ofte er det sammenheng mellom stedsnavn med ”kross”, og pilegrimsruter. Krusifikset i Røldal stavkirke tiltrakk seg mange pilegrimer fra slutten av 1200-tallet, og veien mellom Opedal og Røldal er merket med mange ”krossnavn”. Ifølge Ragnhild Bjelland var Røldal et av de mest kjente pilegrimsmålne i middelalderen.³²⁵ Røldal kirke lå ved en av de viktigste fjellovergangene mellom Øst- og Vestlandet, og kirken kan ha blitt et viktig valfartssted på grunn av dens sentrale beliggenhet. Med tanke på at veien til Røldal gikk gjennom Sørfjorden, hadde Opedal gode forutsetninger for å drive et hospits for reisende, enten de var pilegrimer eller de var ute i verdslig ærend.

---

³²¹ Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, 373

³²² Olafsen, ”Klosteret i Opedal”, 48

³²³ Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, 373

³²⁴ Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, 373

³²⁵ R. Bjelland, *Bot og Bedring, Den norske pilegrimstradisjonen i middelalderen* (hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2000), 236

Biskop Skioldrup skrev i 1572 at det i katolsk tid hadde forekommet ”Vandbruk [...] hoss Kaarsit i Fana, Opdal, Rørigedal, Eustad oc mange andre steds her i Norge.”³²⁶ Bjelland tolker *Opdal* som Oppdal i Sør-Trøndelag, der vi har en annen eksisterende kilde, nemlig *Opdalsbeskrivelsen 1689*, som også omtaler valfart i middelalderen.³²⁷ Kan kilden omhandle Opedal i Ullensvang? Hvis vi tar utgangspunkt i at *Opdal* er Opedal i Ullensvang og ser på lokaliteten til de fire omtalte pilegrimsmålne, ser vi at alle fire er lokalisert langs samme pilegrimsrute fra nord til sør - fra Fana, gjennom Sørfjorden via Opedal til Røldal og Austad. Det er ikke sikre bevis for at Opdal verken dreier seg om Oppdal eller Opedal, men det er ikke usannsynlig at det kan dreie seg om Opedal. Hvis dette er tilfelle, er det rimelig å anta at det var et hellig kors i Opedal, noe Krossvollnavnet ved naustplassen til Opedal verifiserer. Opedal kan dermed ha vært et mål i seg selv for valfart og ikke bare et hospits på veien til andre valfartsmål.

Hvorvidt det faktisk lå et hospits i Opedal er umulig å si, men etter min mening kan det ikke utelukkes. Var hospitset i bruk utover på 1300-tallet, er det vanskeligere å tro at det ikke står nevnt i noen kilder fra denne tiden, til tross for at få kilder er overlevert fra middelalderen.

Hvor lenge ble Opedal drevet som en grangie?

Vi ser en generell europeisk tendens til at rekrutteringen av lekbrødre ble vanskeligere utpå 1200-tallet, og ifølge Lekai var lekbrødreordningen gått ut på dato og forsvunnet på begynnelsen av 1300-tallet. Det var store lokale forskjeller når det gjaldt den økonomiske driften av de mange cistercienserklostrene i Europa, og vi kan ikke med sikkerhet si om det samme gjelder for de norske klostrenes vedkommende.

På grunn av kildemangel er det vanskelig å si hvor lenge den direkte kontrollen fra Lyse kloster gjennom lekbrødrene kan ha pågått i Opedal. I 1340 blir et gavebrev skrevet i kapellet på Opedal. De geistlige institusjonene huset skriftkyndige, og munkene var nok til stor hjelp for en analfabet bonde i forbindelse med nettopp slike gavebrev eller hvis man ønsket seg et testamente. At dette gavebrevet er utstedt i kapellet på Opedal, kan være en indikasjon på at det her var en skriftkyndig person som kunne bistå dem, kanskje en munk eller en skriftkyndig lekbror. På den annen side var det ingen lekbrødre eller munkar igjen i Opedal på dette tidspunktet, men det befant det seg trolig en skriftkyndig prest her, da denne kirken fortsatte å spille en rolle i Ullensvang etter 1300 (hvis vi forutsetter at Sigurd Lagmann ble gravlagt her i 1300). I tillegg til brevet fra 1340 har vi flere domsbrev som er gjort i Opedal,

---

³²⁶ Bjelland, *Bot og bedring*, 244

³²⁷ Bjelland, *Bot og bedring*, 245

fra 1429³²⁸, 1430³²⁹, 1487³³⁰ og 1488³³¹. Vi kan ikke utelukke at kirken på dette tidspunktet kun ble benyttet til verdslige saker.

Den eneste personen som er nevnt i Opedal, er Ivar. I 1329 opptrer Jwars j Opudale som vitne i et rettsdokument.³³² I 1340 blir Ivar i Opedal igjen nevnt, denne gang i forbindelse med oppteignelsen av jordegodsgavene til Ullensvang kirke. I listen over de ulike gavegiverne finner vi *Juar j Oppudale ok hans husspr̥y*. Ivar var med andre ord verken munk eller lekbror, da han åpenbart var gift. Ivar må enten ha vært leilending i Opedal eller så var han selveiende bonde - noe som må bety at ikke hele Opedal var kommet inn under klosterets eie i 1340. Opedal bestod av tre tun, Øvstatun, Midttun og Nedstatun. Sistnevnte går under navnet Munkegard, og skal ifølge tradisjonen ha vært den gården lekbrødrene drev som grangie med hospits og kapell.³³³ Det er på dette tunet man skal ha funnet rester etter kirken. En teori er at Ivar i Opedal drev et av de andre brukene i Opedal og at det kun var Munkegard som lå inn under klosteret i høymiddelalderen. Resten av Opedal kan ha gått over i klosterets eie en gang i løpet av senmiddelalderen. Hvis dette er tilfelle, er det underlig at vi ikke får navngitt flere menn i Opedal gjennom kildematerialet vi har fra dette området, da Opedal tross alt var en av de største og rikeste gårdene langs Sør fjorden. Jeg sikter da spesielt til kilden fra 1293 da en rekke gode menn på gårdene langs Sør fjorden blir nevnt som vitner i forbindelse med forlikssaken i Bleie. Trolig var Ivar i Opedal en av leilendingene til Lyse kloster. Hvis dette er tilfelle vil det si at hele eller deler av Opedal var drevet av leilendinger etter ca. 1300, noe som passer godt med mønsteret fra andre cistercienserklostre.

Olafsens forsøkte å ta rede på hvor lenge Opedal ble drevet av lekbrødre ved å studere skattemanntallet fra 1521 og fra 1563. Her mente han å finne beviser for at to lekbrødre som før reformasjonen var bosatt på Munkegard i Opedal, fortsatte som leilendinger etter reformasjonen.³³⁴ I 1521 er det 4 brukere i Opedal som er oppført i skattemanntallet. Olafsen regner disse for å sitte på det øverste og det nederste bruket til Opedal, og dermed være leilendinger av Lyse kloster. Midttun, altså Munkegard, er ikke tatt med i 1521, noe Olafsen tolker som indikasjon på at det her bodde lekbrødre. I skattemanntallet fra 1563 er 6 brukere nevnt, to på hvert tun. Munkegard er nå kommet med i skattemanntallet etter at kongen har

---

³²⁸ DN XXI s. 242

³²⁹ DN IV s. 612

³³⁰ DN XXI s. 475

³³¹ DN XXI s. 477

³³² DN III s. 143

³³³ Kolltveit, *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid*, 106-108

³³⁴ Olafsen, "Klosteret i Opedal", 50; Kolltveit, *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid*, 138

tatt over Lyse klostets gods. Brukerne heter Silvester og Bendik, noe Olafsen tolker som munkenavn hvoretter han konkluderer med at disse to mest sannsynlig har vært lekbrødre på Munkegard og blitt boende som leilendinger på dette bruket etter reformasjonen. Det er svært tvilsomt at munk eller lekbrødre var brukere på en gård så lenge etter reformasjonen. De enkelte brukene er ikke spesifisert i skattemanntallet, og Munkegard blir ikke nevnt i noen av skattemanntallene. Det er Olafsen som har bestemt at Munkegard ikke er nevnt i 1521. Det eneste vi vet er at i løpet av perioden mellom de to skattemanntallene kommer det to nye brukere på gården. Dette er i Norge en periode som er preget av nyrøddinger, og mange gårder fikk flere brukere.

Jeg er fristet til å anta at grangien i Opedal fulgte det europeiske mønsteret og ble nedlagt i løpet av de første tjue årene av 1300-tallet.

Jåstadætten

Jåstad gård ligger på motsatt side av Sørfjorden for Opedal. Gården utmerker seg ved at den i et par sammenhenger opptrer i forbindelse med klosteret, spesielt i perioden rundt 1300. Disse kildene forteller oss om en kontakt mellom Jåstadætten og Lyse kloster, med Opedal som et naturlig bindeledd. Jåstadætten, personene vi hører om i forbindelse med gården Jåstad på 1200- og 1300-tallet, peker seg ut som personer av høy byrd. Det var ikke uvanlig i Danmark og England at bestemte adelsslekter hadde spesiell tilknytning til et kloster. ”Hvidene” på Sjællands tilknytning til Sorø cistercienserkloster og Valdemarsættens tilknytning til Ringsted benediktinerkloster er kjente eksempler på dette. Kan Jåstadætten ha hatt et tilnærmet forhold til Lyse kloster?

I 1293 hører vi om *Þorolfur a Jastoðom* i forbindelse med et forlik som fant sted i Aga i Ullensvang. Sammen med Sigurd lagmann og to andre menn kunngjør han et forlik mellom bøndene på indre og ytre Bleie.³³⁵ To brødre i Lyse kloster, *Gunnar* og *Eirik* er også til stede, sammen med leilendingene sine *Liotr* og *Skopte* i ytre Bleie, og anledningen er at munkene har reist sak ”vm grenne sitt”. Brevet gir oss innsikt i hvem som levde i bygdene langs Sørfjorden på dette tidspunktet, da flere vitner er ført opp. Vi får et klart inntrykk av at Thorolf i Jåstad var en mann av høy byrd, da han blir listet opp som nummer to, etter Sigurd Lagmann. Lyse kloster satt nok allerede på denne tiden med flere gårder i Ullensvang, og som vi ser av dette brevet passet munkene godt på sine eiendommer.

---

³³⁵ DN IV s. 9

I oktober 1309 pålegger biskop Arne Fru Ragna (*dominæ Ragnæ*) å avlegge kyskhetsløfte innen jul. Årsaken var at hennes mann Herr Thorolf av Idse (i Strand) var blitt munk i Lyse kloster (”domini Thorulphi de Eiðzu, tunc monachi apud Lysa existentis”). Formaningen ble lagt frem i Ullensvang prestegård. Året etter, i februar 1310, får vi vite at ”domina Ragna Martini de Jastadum” hadde avlagt nevnte kyskhetsløfte for bisp Arne i Bergen. Fru Ragna hadde lovet å oppholde seg i Nonneseter i Bergen, på egen bekostning, men måtte ikke bli nonne, så lenge hun levde kysk og hederlig og ikke reiste godssøksmål mot sin mann eller deres barn. Blant vitnene nevnes bror Gunnar i Lyse. Dette kan ha vært den samme Gunnar som var til stede under forliket i Aga sytten år tidligere.

Fru Ragna er altså datter av Martin i Jåstad, og etter at hennes mann hadde gått i kloster i Lyse oppholdt hun seg på Jåstad. Hun får da pålegg om å avlegge kyskhetsløfte, noe hun straks gjør. Det var ikke uvanlig at munker forlot kone og barn da de søkte til et kloster, og for disse kvinnene var det vanskelig å innordne seg i det sosiale liv. De levde ikke i et ekteskap, men de var heller ikke enke slik at de kunne gifte seg på nytt. Klostertilværelsen ble da ofte alternativet.³³⁶ Fru Ragna ble pålagt å gå i kloster, og man kan bare spekulere i hvorfor. Sagnet skal ha det til at ”Rike-Ragna” levde et usømmelig liv etter at mannen gikk i kloster³³⁷. Det kan synes som om Ragna og Thorolfs sønn har tatt over gården i Idse - vi har nemlig et brev skrevet nettopp her i 1318, hvor ”Martæin Þorolfs sun ok Cizcelia Ysaks dotter huspr/oe/y hans” selger gården Jatun til Korsbrødrene i Stavanger. Gjennom de to brevene som omhandler Fru Ragna får vi verifisert båndet mellom Jåstad og Lyse kloster. Hvis det var slik at Jåstadætten hadde et spesielt forhold til dette klosteret, er det naturlig at Thorolf valgte seg hit. *Fru Raghnu Martæinsdotter a Jastadom* blir nevnt i et brev fra 1340 i forbindelse med gaver av jordegods som ble skjenket til Ullensvang kirke.³³⁸ Hun skal ha skjenket ”ix manada mata bool j Lidarhusum jitem i Lofthusum hallft vij jtem j Mula, ij manada mata bool ligghia Þæssar anæmfndar jardar a Wooss” til presten i Ullensvang kirke. Dette brevet er en oppteignelse av gaver skjenket til Ullensvang kirke, det er dermed ikke sagt at gaven ble skjenket i 1340, men kan ha vært en gave fra Fru Ragna før hun ble sendt i kloster.

Ved utgravingen av Lyse kloster fant man en dobbeltgrav i korsgangen med følgende innskrift: HER HVILA TVAU SØMLIG HIUN SIGURDR BONDI A JAUSTAUDU(M) OK SIGRID KONONGS FRENDRONA HAUSPRØYA HANS. GUD SIGNI SAL ÞEIRRA

---

³³⁶ A. E. Tryti, ”Kvinnenes stilling i klostervesenet” (*Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkes Bevaring årbok*, bind 141 1987), 187-208

³³⁷ Kolltveit, *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid*, 284

³³⁸ DN XII s. 68

BEGGIA.³³⁹ Sigurd var bonde på Jåstad, og Sigrid kongsfrende var en slektning av kongen. Sigurd må ha vært en mann av høy byrd som fikk inngå ekteskap med Sigrid og det var ikke hvem som helst som fikk en så fornem gravplass. Gravsteinen er datert til omkring 1300.³⁴⁰ Det er åpenbart at det var en slekt av høy byrd som holdt til på Jåstad gård i Ullensvang, men slektskapsforholdet mellom de nevnte personene er det vanskelig å si noe om.

En gang mellom 1226-1254 makeskiftet Arne, biskop av Bergen, jord med Peter Unge, mågen til Brynjulv i Aga, slik at Peter fikk Sandvin i Hardanger mot Sakstad, Erstad og Hopland i Halsnøy.³⁴¹ Blant vitnene nevnes blant annet *Viljalm abbed*, som man tenker kan være abbeden i Lyse, og *Martin kongsfrende*. Martin kongsfrende blir nevnt før både kapellan Eiliv, kanniken Tord og Brynjulv i Aga, og det er ikke tvil om at han var en høytstående person i dette samfunnet. Martin Kongsfrende er også nevnt et par ganger i Håkon Håkonssons saga, hvor han i et av tilfellene blir omtalt som Martin i Kinsarvik.³⁴² Det er ikke en urimelig tanke at Martin Kongsfrende var i slekt med Ragna fra Jåstad eller Sigrid kongsfrende. Både sosial status så vel som kronologi, navnelikhet og geografisk plassering støtter en slik hypotese.³⁴³

Kildene peker imot et forhold mellom Jåstad og Lyse kloster. Stormannsslekten som holdt til i Jåstad har trolig vært av stor betydning, noe tittelen *domina* og *dominus* forteller oss. I tillegg var Sigrid, kona til Sigurd, som sannsynligvis levde på slutten av 1200-tallet, i slekt med kongen. At mannen til Ragna en gang rundt 1300 gikk inn i Lyse kloster som munk og at Sigrid og Sigurd ble gravlagt her i denne perioden, indikerer at Jåstadætten hadde en type vennskapsforhold til klosteret. Hvorvidt dette forholdet kan sammenlignes med bånd vi ser mellom klostre og adelsslekter lenger syd i Europa, kan vi ikke si for sikkert, men etter min mening er det så klare indikasjoner på noe tilsvarende, tilpasset norske forhold.

Konklusjon

Trolig eide og drev Lyse kloster en grangie i Opedal. Grangien var drevet av lekbrødre, som enten ble rekruttert fra bondestanden i Ullensvang, men også fra andre klostre. Med tanke på innføringen av fruktavlen til Hardanger må vi anta at en del av lekbrødrene var inspirert av og

---

³³⁹ Nicolaysen, *Om Lysekloster og dets ruiner*, 10

³⁴⁰ B. C. Lange, "Gravstener fra Norske klostre", i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987

³⁴¹ RN nr. 906

³⁴² S. Tordarson, *Soga um Håkon Håkonsson*, oversatt av KR. Audne (Oslo: Det norske samlaget, 1928), kapittel 54 og 87

³⁴³ J. R. Ugulen, "Aristokratiet i Hardanger på 1200- og 1300-tallet", i (red.) Bleie, Lars O. og Reinsnos, Inge L. (*Hardanger tidsskrift*, Årgang 2004), 55

hadde erfaring fra andre klostre i utlandet. Opedal må ha vært et fint område å drive som en grangie, ikke bare på grunn av mye jord samlet i et begrenset område, men også fordi det til tross for avstanden var gode kommunikasjonsmuligheter til klosteret gjennom fjordene.

Det skulle ha vært interessant med en datering av kirken og kirkegården i Opedal. Dette kunne gitt oss verdifull informasjon om oppkomsten og nedleggelsen av grangien. En arkeologisk undersøkelse kunne også ha gitt oss informasjon om hvem som brukte kirken og hvem som bygget den. Hvordan denne grangien ble organisert, hva slags produksjon de drev med og om de drev handel i Bergen med disse varene, kan vi bare spekulere i. Men mye peker imot at brødrene dyrket frukt i Opedal. Hvorvidt denne grangien også ble brukt som et herberge for reisende, enten de var på vei østover eller om de var på pilegrimsferd, vil jeg ikke utelukke.

Kapittel 5. Konklusjon

En undersøkelse av hvorvidt Lyse kloster organiserte jordegodset sitt i henhold til cistercienserklostrenes tradisjonelle mønster forutsetter en grundig undersøkelse av selve jordegodset, dets geografiske distribusjon, omfang og struktur. I følge Lyse klosters jordebok fra 1626 eide klosteret 204 heleide gårder og skyldparter, i tillegg til hovedgården. Ved utgangen av middelalderen svarte godset landskyld på omtrent 300 lauper smør. De fleste eiendommene til Lyse kloster finner vi i Hordaland, bare noen få gårder lå i Sogn og Fjordane og Rogaland. Lyse eide flest gårder i Os, Ullensvang, Våg, Skjold (Fana), Kinsarvik, Strandebarm og Uggdal skipreide. Til sammen utgjorde dette to kjerneområder, ett med Os som sentrum og ett med Lofthus i Ullensvang som sentrum. Gårdene i området rundt Os var med få unntak heleide av klosteret, mens landskylden fra området i Hardanger kom fra mindre skyldparter. I jordeboken fra 1626 er de fleste gårdene oppført med en skyld i smør og huder, med noen få innslag av penger, fisk, salt og korn. Lyse kloster drev handel med overskuddsproduksjonen både i England og i Bergen. Når det gjelder Lyse klosters hovedgård, er det kun arkeologiske utgravinger som kan gi oss mer kunnskap. I bakken rundt dagens klosterruiner må det ligge rester etter et større anlegg med bygninger som skulle huse klosterets mange aktiviteter og beboere. I Os kan flere av gårdene i klosterets eie ha blitt drevet direkte under klosteret ved hjelp av lønnede arbeidere, som såkalte bugårder eller avlsgårder. Syftelandsbygda, Krokeid og gårdene rundt Kalandsvatnet kan være eksempler på slike eiendommer. Ettersom man ikke har jordebøker eller kilder som omhandler eiendomstransaksjoner knyttet til klosteret i middelalderen, er det uråd å ha noen sikker formening om hvordan Lyse klosters jordegods så ut tidligere i middelalderen. Lyse kloster tilegnet seg trolig eiendommer hele tiden fra grunnleggelse til nedleggelse, noe som gjør det umulig for oss, ut i fra kilder fra 1600-tallet, å redegjøre for Lyse klosters tidlige gods. Ut i fra undersøkelsen av jordegodset ved utgangen av middelalderen kan vi likevel få et bilde av klosteret og hvordan beboerne administrerte jordegodset sitt.

Ved Lyse klosters grunnleggelse i 1146 eller i perioden umiddelbart etter skjenket Biskop Sigurd i Bergen en eller flere gårder til klosteret, og trolig var gården Lyse i Os en del av dette fundasjonsgodset. Grunnlegelsesberetningen forteller oss at biskopen doterte klosteret rikelig. Ifølge Marit Nybøs bygningsanalyse var det høy byggeaktivitet i klosteret i 1160-årene, noe som støtter opp under teorien om at klosteret etter kort tid satt med betydelige eiendommer. Grunnlegelsesberetningen har som intensjon å liste opp de senere velgjørerne

til klosteret. Hvorvidt kongen var en av disse velgjørerne og om klosteret mottok fundasjonsgods fra kongen, har vi ingen kilder på. Nyere forskning viser at de kongelige fundasjonsgodsene tidligere er blitt sterkt overdrevet og at man har feiltolket større heleide gårdskonsentrasjoner i nærheten av klosteret som kongelige donasjoner. Skal man tolke en gårdskonsentrasjon fra 1500- eller 1600-tallet som kongelig fundasjonsgods, er man avhengig av kilder fra middelalderen som kan verifisere eller sannsynliggjøre at gårdskonsentrasjonen er fra den tidligste perioden etter grunnleggelsen. I Lyse klostres tilfelle har vi verken jordebøker fra middelalderen eller diplomer som omhandler klostrets eiendomstransaksjoner i middelalderen og vi har dermed ingen mulighet til å teste om godskonsentrasjoner faktisk kan føres tilbake til klostrets grunnleggelse. Enkelte av gårdene fra jordeboken 1626 har vi kunnskap om fra andre kilder, men kun i ett tilfelle får vi bekreftet at Lyse kloster eide gården allerede på slutten av 1300-tallet. I de andre tilfellene forteller kildene oss om andre eiere til gårder som i 1647 var heleide av Lyse kloster. Vi får, gjennom disse få kontrollpunktene, et klart inntrykk av at jordeboken fra 1626 ikke kan føres lengre tilbake enn senmiddelalderen og at det bilde Audun Dybdahl gir oss av Munkeliv klostres jordegods, på grunnlag av et enestående rikt kildemateriale, kan gi oss en pekepinn også om utviklingen av Lyse klostres jordegods. Klostrene har trolig drevet en aktiv godsherrepolitikk og har i flere omganger arrondert godset sitt, noe som har ført til at gårdskonsentrasjonene vi finner på 1600-tallet ikke nødvendigvis eksisterte tidligere i middelalderen og følgelig ikke kan tolkes som kongelig fundasjonsgods.

Vi har kun én kilde som omhandler et makeskifte der Lyse kloster byttet bort en gård mot en annen, og ingen som dreier seg om pantsettelse eller kjøp. Trolig har makeskifter vært vanlig i Lyse som i andre klostre. Nyere forskning legger større vekt enn før på sjelegaver fra troende menn og kvinner som ønsket sjelemesser eller kost og opphold i klosteret som kompensasjon mot en gave til klosteret. På grunn av kildeknappheten til Lyse kloster har vi ikke mange kilder som omhandler slike kompenserte gaver til klosteret, men i kildematerialet finner vi eksempler på donasjoner til klosteret i bytte mot sjelehjelp og dødsmesser, proventkjøp og begravelse. Klosteret mottok ikke færre donasjoner enn andre norske klostre, men færre kilder er bevart i forhold til noen av de andre norske klostrene. Nyere forskere har delvis gått bort fra den politiske forklaringen på klostrenes rikdom og vektlegger i mindre grad enn før kongelige fundasjonsgods. Klosteret tilbød tjenester, immaterielle så vel som materielle, som var etterspurt i middelaldersamfunnet og kombinert med en aktiv godsherrepolitikk med

makeskifte, pantsettelse og kjøp, var de religiøst motiverte donasjonene en viktig grunn til at klosteret bygget seg opp et rikt jordegods.

Det er flere kilder som peker i retning av at Lyse kloster hadde en spesiell type virksomhet i Opedal i Hardanger, men kildene er spredte og diffuse. Det er vanskelig å få tak i hva slags virksomhet klosteret har hatt her og hvor lenge den har vart. På gården Opedal har det stått en stavkirke, i noen kilder omtalt som et bønnehus, og trolig ble kirken benyttet til profan virksomhet i senmiddelalderen. Vi har ingen kilder som nevner verken lekbrødre eller en grangie, og Lyse kloster blir i kildene fra middelalderen aldri nevnt i forbindelse med gården. I et dokument fra etterreformatorsk tid blir gården omtalt som et kloster og knyttet til dagens Lofthus finner vi mange navn og sagn som spiller på munkene som i middelalderen bodde i Opedal. Det er nærliggende å tro at Lyse kloster på 1200-tallet drev gården som en grangie, ved hjelp av lekbrødre eller lønnede arbeidere. I 1329 og i 1340 hører vi om Ivar som bor på gården sammen med sin kone, og mest sannsynlig er dette en leilending under Lyse kloster, noe som tyder på at gården ikke lenger blir styrt direkte under klosteret, men er bygslet bort til leilendinger, muligens med flere bruk. At Sigurd Lagmann skal ha blitt gravlagt ved kirken i Opedal rundt 1300, tyder på at gården på dette tidspunktet ikke var overgitt til leilendinger. Det er vanskelig å se noen grunn til at Sigurd Lagmann ble gravlagt ved denne kirken hvis den ikke på dette tidspunktet var en kirke under klosteret, der munkene fra Lyse kloster holdt messe i forbindelse med for eksempel begravelser. Kan det være at Miltzow ikke hadde rett i at Sigurd Lagmann ble gravlagt på denne kirkegården?

Hovedtesen i denne oppgaven er at Lyse kloster organiserte jordegodset sitt i samsvar med det tradisjonelle cisterciensermønsteret. Klosteret har trolig drevet en aktiv godsherrepolitikk med kjøp og makeskifte for å arrondere godset i nærheten av klosteret for å oppnå best mulig kontroll over eiendommene sine, men også for å sikre en mer effektiv drift. Dette kan sies å stemme godt overens med hvordan andre europeiske cistercienserklostre organiserte jordegodset sitt. Når det gjelder lekbrødre og grangier er det vanskelig å konkludere, da kildematerialet er såpass magert. James France mener man kan tolke mangelen på lekbrødre i de norske kildene som et bevis på at lekbrødre spilte en mindre rolle i Norge enn i Sverige og Danmark. Hva kan i så fall være grunnen til at lekbrødreordningen ikke ble like utbredt i Norge som i nabolandene? Grunnen til at vi ikke vet noe om lekbrødre i Norge ligger ikke nødvendigvis i at lekbrødreordningen spilte en mindre rolle her, men at vi har så få kilder bevart i Norge fra så tidlig tid. Når det gjelder grangier, er det sannsynlig at Opedal hadde funksjon som en grangie. Hvorvidt gården ble drevet av lekbrødre eller lønnede arbeidere vet

vi ikke, men det er tydelig at gården har hatt en spesiell funksjon og var en viktig gård for Lyse kloster. Andre grangier har vi ikke spor etter i kildene, til tross for at denne måten å organisere jordegodset på var utbredt i våre naboland. Tesen må modifiseres og den europeiske rammen må endres og tilpasses norske forhold. Likevel ser vi flere likhetstrekk mellom hvordan jordegodset trolig ble organisert i Lyse kloster og i resten av Europa, men vi ser også forskjeller som kommer av lokale forhold. I norsk sammenheng var Lyse kloster et over gjennomsnittet rikt kloster, men i europeisk sammenheng var klosteret blant de mindre, noe man må ta hensyn til i en slik sammenligning som dette. Et gjennomgående trekk ved denne oppgaven har vært knappheten på kilder som har satt sine klare begrensninger for sikre konklusjonen. Mangelen på skriftlige kilder fra middelalderen er felles for alle som driver med middelalderforskning, og dette er ikke et unntak. Flere av spørsmålene i oppgaven kunne blitt besvart av arkeologiske undersøkelser i området rundt klosterruinen i Lyse, og ved en datering av restene etter grangien i Opedal. Arbeidet har ført til ny kunnskap om Lyse klosters jordegods og gir oss et bilde av klosterets økonomiske virksomhet. En grundig gjennomgang av de bevarte kildene har også på mange måter verifisert sagnet om de engelske munkene fra Lyse kloster, som innførte fruktdyrkingen til Hardanger.

Kilder og litteratur

Bjelland, Ragnhild. *Bot og Bedring: Den norske pilegrimstradisjonen i middelalderen*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2000.

Bjørkvik, Halvard. "Eit kyrkjeleg godskompleks i mellomalderen: Munkeliv Klosters jordegods." *Heimen* 1967 XIV.

Bjørkvik, Halvard. "Klostergods og klosterdrift i Norge i mellomalderen." *Collegium Medievale* 1995/2 vol. 8.

Bjørkvik, Halvard. *Jord-eige og jord-leige i Ryfylke i eldre tid, Fordelinga av jordeigedomen på Vestlandet og Agdesida i 1661 og i seinkatolsk tid*. Stavanger: Rogaland Historie- og ættesogelag, 1958.

Brendalsmo, Jan og Stylegard, Frans-Arne. *Kirkested i 1000 år: Grend, gård og grav i Liknes: Kvinesdal kommune i Aust Agder*. Oslo: Norsk Institutt for Kulturminneforskning, 2001.

Buckholm, Mona Beate. *Nedlagte kirker og kirkesteder fra middelalderen i Hordaland og Sogn og Fjordane: Hvilke kirkesteder ble nedlagt, når og hvorfor?* Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen, 1997.

Coppack, Glyn. *Book of Fountains Abbey*. London: English Heritage, 1993.

Coppack, Glyn. *Fountains Abbey: The cistercians in northern England*. Stroud: Tempus, 2003.

DN = Diplomatarium Norvegicum: Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. Christiania: P. T. Mallings Forlagshandel, 1847-1995.

Dybdahl, Audun. "Munkeliv klostres jordegods frem til 1463: Kilder og realiteter." *Historisk tidsskrift* Årgang 2008, nr. 2, bind nr. 87.

Dybdahl, Audun. *Reins kloster – kirkelig godskompleks og verdslig len*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1968.

Ersland, Geir Atle. *Eit forsøk på rekonstruksjon av grunneigefordelinga i Bergen ved utgangen av seinmiddelalderen*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1989.

Fischer, Gerhart. *Klosteret på Hovedøya: Et cistercienseranlegg*. Oslo: Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, 1974.

France, James. "Cistercienserne i Norden indtil c. 1200" i *Tidlige klostre i Norden før 1200: et symposium* red. av Lars Bisgaard og Tore Nyberg. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006.

France, James. "Cistercienserne i Øm og lekbrødreinstitusjonen", i *Øm kloster: kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie*, red. av Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen. Odense: Øm klostres museum, 2003.

France, James. *The Cistercians in Scandinavia*. Kalamazoo, Michigan: Cistercian Publication Inc. 1992.

Frandsen, K-E. "Esrums klostres ejendoms historie." i *Esrums klostres brevbok II: Kommentarer*. red. av Bent Christensen. København: Museum Tusculanums Forlag, 2002.

Fægri, Knut. "Klostervesenets bidrag til Norges flora og vegetasjon" *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987.

Gervin, Karl. *Klostrene ved verdens ende: Lyse, Nonneseter, Hovedøya, Munkeby og Tautra*. Oslo: Pax Forlag, 2007.

Gunnes, Erik. "Klosterlivet i Norge: Tilblivelse – Økonomi- Avvikling." *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987.

Gunnes, Erik. "Fra Benedikt til Birgitta." *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987.

Heldal, Tom. "Stein som handelsvare: hva klebersteinbruddene kan fortelle oss." *Rapport frå Hyllestadseminaret*. 2005. http://www.kvernstein.no/hyllestadseminar_2005_.pdf

Henriksen, Dag Sverre. "Cistercienserne i Norge og biskopene." I *Tidlige klostre i Norden før 1200: Et symposium*, red. av Lars Bisgaard, Tore Nyberg, 61-76. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006.

Henriksen, Dag Sverre. *Bene vixit qui bene latuit: Cisterciensernes tilbaketrakkethet i middelalderens Norge*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2002.

Holmsen, Andreas. "Gammelnorske jordgodskonfiskasjoner i yngre kilder", i *Sverreættens kongedømme: Norske Historikere i utvalg III*, Red. av Andreas Holmsen og Jarle Simensen. Oslo: Universitetsforlaget, 1970.

Holmsen, Andreas. "Litteratur: Nyere undersøkelser i eldre norsk samfundshistorie." *Historisk tidsskrift*. Årgang 1940-42, bind 32.

Hommedal, Alf Tore. "Varskurop om "portbygningen" ved Hovedøya kloster" *Medlemsblad for venneforeningen for middelalderens Oslo*, 2003.

Huitfeldt-Kaas, H. J. *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*. bind III. Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond, 1905.

Huitfeldt-Kaas, H. J. *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*. bind II. Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond, 1896.

BK = *Bergens Kalvskinn*: AM 329 fol. Norsk Riksarkiv. Hødnebo, Finn Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter, 1989.

Iversen, Frode. *Eiendom, makt og statsdannelse: Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Dr. artes avhandling, Universitetet i Bergen, 2004.

Jansen, Øystein J. "Kleberstein: Til kirker og graut." *Hardanger tidsskrift* Årgang 2004.

Johnsen, Arne Odd. *De norske cistercienserklostre 1146-1264: Sett i europeisk sammenheng* Oslo: Universitetsforlaget, 1977.

Jordebok for Lyse kloster 1624, Arkivsign.: Stattholderarkivet (tidl. RA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Statens gods, p. 6.)

Jordebok for Lyse kloster len 1657. Arkivsign.: RA, Rentekammeret, Lensrekneskapar. Lyse kloster len, nr. 1.2.

Jordebok for Lyse klostres gods 1626, Arkivsign.: RA, Stattholderarkivet (tidl. Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Statens gods, p. 6.)

Jørgensen, Torstein. Montgomery, Ingun. Schumacher, Jan. "Om opprettelsen av Lyse kloster", i *Gjør døren høy: kirken i Norge 1000 år*. Oslo: Aschehoug, 1995.

Kjellberg, H. "Bygdøy i middelalderen: klostrets og kongefamiliens gård", i *Bygdøy: Drømmen om Arkadia (temanummer) Byminner* 1994 Nr. 2/3.

Kolltveit, Olav. *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid bind 1*. Odda: Bygdeboknemda, 1963.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder: Fra vikingtid til reformasjonstid. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1961.

Lange, Bernt C. "Gravstener fra Norske klostre", i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987.

Lange, Christian C. A. *De norske Klostres Historie i Middelalderen* 2. omarb. utgave. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag, 1856.

Lawrence, C. H. *Medieval monasticism*. 3. utgave. Essex: Pearson Education Limited, 2001.

Lekai, Louis, J. *The Cistercians: Ideals and reality*. Kent Ohio: Kent State University Press, 1977.

Lidèn, Hans-Emil. "En nyoppdaget bygning på Lyse kloster." *Vern og virke: årsberetning fra rikstantikvaren og den antikvariske bygningsnemnd*, 1976.

Lindøe, Kristen. *Munkenes Garveri på Lysekloster*. Bergens Tidende 26.09 1931.

Lunde, Øyvind. "Klosteranleggene." *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok*. 1987.

Marthinsen, Liv. "Landskyld og landskyldvarer" i *Den eldste matrikkelen: En innfallsport til historien: Skattematrikkelen 1647*, red. av Rolf Fladby og Harald Winge. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

McGuire, Brian Patrick. "Biskop og kloster: Eksemplet Bisp Svend og Øm kloster" i *Tidlige klostre i Norden før 1200: et symposium* red. av Lars Bisgaard og Tore Nyberg. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006.

Miltzow, Gert Henrikssøn. Olafsen, Olaf. *Voss og Hardangers Prestehistorie: oversat og forsynet med Anmerkninger samt en Skildring af Forfatteren*, originaltittel: "Presbyteriologia Norwegico Wos-Hardangriana." Norheimsund: Hardanger historielag, 1911.

Nedkvitne, Arnved. *"Mens bønderne seilte og jægterne for": Nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730*. Oslo: Universitetsforlaget, 1988.

Nedkvitne, Arnved. "'Kjøpe billig og selge dyrt': Ideal og praksis i de norske klostrenes handel i middelalderen". *Middelalderforum*, 1997, nr. 2.

Nedkvitne, Arnved. *Middelalderbyen ved Bjørvika: Oslo 1000-1536*, Red. av Arnved Nedkvitne og Per Norseng. Oslo: Cappelen, 2000.

Nicolaysen, Nicolay. *Om Lysekloster og dets ruiner*. Kristiania: Årsberetningen til Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, 1889.

Noell, B. "Expectation and unrest among Cistercian lay brothers in the twelfth and thirteenth centuries." *Journal of Medieval History* Årgang 2006, Volume 32 Issue 3.

Norsk Historisk Leksikon: Kultur og samfunn ca.1500 - ca.1800. 2. utgave. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag, 1999.

Norske Rigs-Registranter (NRR). Oslo: Universitetsforlaget, 1984.

Nyberg, Tore. *Monasticism in North-Western Europe, 800-1200*. Aldershot: Ashgate, 2000.

Nybø, Marit. "Lyse kloster: Vårt første cistercienseranlegg." *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok* 1987.

Nybø, Marit. *Lyse kloster: En bygningsanalyse*. Magistergradsavhandling i kunsthistorie, Universitetet i Bergen, 1986.

Olafsen, Olaf. "Lyse klostets jordegods." *Hardanger tidsskrift* årgang 1917.

Olafsen, Olaf. "Klosteret i Opedal." *Hardanger tidsskrift* årgang 1911.

Olafsen, Olaf. *Havebrugets og Frugtavlens Udvikling i Hardanger*. Kristiania: Havedyrkningens venner, 1900.

Pettersen, Egil. *Hamarkrøniken*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide Akademiske Forlag, 1986.

Pettersen, Gunnar I. *De økonomiske sidene ved Provent-institusjonen i Norge ca. 1280-1500*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.

RN = Regesta Norvegica: Kronologisk Fortegnelse over Dokumenter vedkommende Norge, Nordmænd og den norske Kirkeprovins. Christiania: Det Norske Historiske Kildeskriftfond, 1898

Rygh, Oluf. *Norske Gaardenavne* Bind X Stavanger Amt, Bind XI Søndre Bergenhus amt, Bind XII Nordre Bergenhus amt. Oslo: Dokumentasjonsprosjektet, 1999.

Skattematrikkelen 1647 2. utgave. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1992.

Storm, Gustav. *Islandske Annaler indtil 1578*. Utgitt for Det Norske Historiske Kildeskriftfond ved Gustav Storm. Christiania: Grøndahl, 1888.

Sturle Þorðarson. *Soga um Hákon Hákonsson*, oversatt av Kr. Audne. Oslo: Det norske samlaget, 1928.

Syrstad, Kari Birgitt. *Klostervesenet i Nidaros: Belyst ved klostrene Nidarholm, Elgeseter, Munkeby, Tautra, Bakke og Rein*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1999.

Tryti, Anna Elisa. "Kvinnenenes stilling i klostervesenet." *Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring* Årbok 1987.

Tveit, Nils, *Os: eit utsyn over Osbygdi frå gamall tid til no*. Bergen 1932-1941.

Tveit, Nils. *Lysekloster gjennom 800 år: 10. juli 1146-10. juli 1946*. Os: Os kommune, 1946.

Ugulen, Jo Rune. "Aristokratiet i Hardanger på 1200- og 1300-tallet." *Hardanger tidsskrift* Årgang 2004.

Wardrop, Joan. *Fountains Abbey and its Benefactors 1132-1300*. Kalamazoo: Cistercian Publications, 1987.

Vedlegg 1: Lyse klostres jordebok 1626

	Gårdsnavn ifl. Rygh	Herred ifl. Rygh	Len og skripeide 1626	Gårdsnavn i 1626	Landskyld i 1626	Landskyld	Heleie	Bebodd i senmid.ald
			Sundhordleenn			(lb smør)		
4	Mo	Etne	Ettneschiberidtt	Moue	4 lb smør	4,00	Ja	1519
101	Meling	Finnaas	Fynns schiberidt	Melling	3 lb smør, 1 hud	3,50	Ja	1519
87	Rubbestad	Finnaas		Robestadt	1 1/2 lb smør, 1 hud	2,00	Ja	1612
58,59	Heie store og lille	Tysnes	Opedals schiberidtt	Hiæ	2 1/2 lb smør, 3 huder	4,00	Ja	1519
147	Singelstad	Tysnes		Singelstadt	1/2 lb smør, 1 hud	1,00	Nei	1668
57	Økland	Tysnes		Ouklanndtt	2 lb smør, 1 hud	2,50	Ja	1519
9	Mjøvatne	Tysnes		Mouatten	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Nei	1519
85	Gjelland nedre	Tysnes	Wogs schiberidtt	Nedre Giellannd	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
84	Gjelland øvre	Tysnes		Øffre Giellanndt	1 pund smør, 1 giedschind	0,46	Nei	Delt før 1626
83	Dalsgaard	Tysnes		Dal ødegaardh	1 pund 8 merker smør	0,44	Ja	1610
76	Eldholm	Tysnes		Eldholm	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1563
49	Helland	Fitjar		Hellelanndt	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Nei	1519
61	Vespestad	Fitjar		Wessbestadtt	4 lb smør, 4 1/2 huder (?)	6,25	Ja	1519
60	Nesbø	Fitjar		Nessbøe ødegaardtt	1/2 lb smør	0,50	Ja	1612
64	Skaalevik	Fitjar		Skalleuig ødegaardtt	1/2 lb smør	0,50	Ja	1668
71	Gloppen	Fitjar		Glopenn	1 lb smør, 1 1/2 hud	1,75	Ja	1519
14,15	Vaage nedre og øvre	Austevold		Woge i stolmen	6 mark penge	0,55	Nei	1519
29	Bakke	Austevold		Bakke	4 daler penge	2,18	Ja	1519
5	Blænes	Fitjar		Blenes	1 lb smør, 1/2 hud	1,25	Ja	1563
51	Søreide	Austevold		Syer Eidh	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	Delt før 1626
50	Nordeide	Austevold		Nør Eidh	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
45	Bjelland	Austevold		Biellandt	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	1519
43	Storebø	Austevold		Stoerbøe	8 lb smør, 8 huder	12,00	Ja	1519
44	Bjaanes	Austevold		Biønes(?)	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
41	Hufthammer	Austevold		Hoffthammer	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
42	Birkeland	Austevold		Birkelannd	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
25	Forstrønen	Os	Ous schiberidtt	Lille strønnøe	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1610

27	Nordstrønen	Os		Store strønne	2 løb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
26	Økland	Os		Ouklannd	1/2 løb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1610
93	Krokeide	Fane		Krogeidh	4 lb smør, 4 huder	6,00	Ja	1519
94	Rød	Fane		Rødh	1 lb smør, 1 1/2 hud	1,75	Ja	1519
85	Kismul	Fane		Kyssmulle	1 lb 1/2 pund smør, 1 1/2 hud	1,92	Ja	1610
92	Nordvik	Fane		Noeruig	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1563
17	Søvik	Os		Søuigh	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
22	Ytre Drange	Os		Stoer Drange	1 lb 1 spann smør, 1 1/2 hud	2,00	Ja	1519
21	Indre Drange	Os		Lille Dranng	1/2 lb smør, 1 hud	1,00	Ja	Delt før 1626
24	Askvik	Os		Ascheuig	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1563
34	Skeie	Os		Skie	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
36	Grindevold	Os		Grinduoldh	1 lb smør, 1 hud	1,50	Nei	1519
37	Tuen yttre	Os		Yttre thuffeunn	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	1519
38	Tuen indre	Os		Inndre thuffeus	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	Delt før 1626
48	Lekven yttre	Os		Yttre Lekquenn	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	1519
49	Lekven indre	Os		Indre Lekquenn	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	Delt før 1626
45	Lunde	Os		Lunde	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519?
50	Lien/Mobergslien	Os		Liidt	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1668
51	Moberg yttre	Os		Yttr Mobeirg	3 lb smør, 3 huder	4,50	Ja	1519
	Moberg indre	Os		Inndre Mobeirgh	2 1/2 lb smør, 2 1/2 huder	3,75	Ja	
52	Moberg indre	Os		Indre Moberigh	2 1/2 lb smør 2 1/2 hud	3,75	Ja	Delt før 1626
53	Ulven	Os		Wlffuenn	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1610
8	Søfteland	Os		Søfftelandndt	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
7	Sælen	Os		Selle	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1610
5	Haukeland	Os		Houglannd	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1668
2	Gaassand	Os		Gaassesannd	1/2 lb smør	0,50	Ja	1610
58	Tyssedal	Os		Thøssdall	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
59	Lunden	Os		Lunde	1 lb smør, 1/2 hud	1,25	Ja	1519?
60	Borgen	Os		Borrigenn	1 lb smør, 1 1/2 hud	1,75	Ja	1519

	Skjær brukt som beite?	Os		Søschear erit setermark	1 spann smør	0,25		
63	Hauge	Os		Houge	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
65	Bø	Os		Bøe	3 lb smør, 3 huder	4,50	Ja	1519
79	Rød øvre	Os		Rødh	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519 (Rød)
75	Tveit	Os		Thuedtt	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
74	Eide øvre	Os		Øffuer Eidh	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
72	Eide nedre	Os		Nedre Eid	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	Delt før 1626
94	Hisdal midtre	Samnanger		Yttre hisdall	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1610
95	Hisdal indre	Samnanger		Indre hisdall	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	Delt før 1626
126	Tysseiland	Samnanger		Thøsselannd	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
122	Haug	Samnanger		Hogenn	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Ja	1610
123	Ulland	Samnanger		Wllelanndt øde	1 pund smør, 1/2 hud	0,58	Ja	1668
121	Jarland	Samnanger		Jerland	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1610
3	Kolleid	Fuse		Koleidh	1 lb smør, 1/2 hud	1,25	Ja	1519
13,14	Holmefjord n og s	Fuse		Holmfiord	1/2 lb smør	0,50	Nei	1519
19	Helland	Fuse		Hellelandt øde	3 spann smør	0,75	Nei	1519
41	Rongestveit	Haalandsdalen		Rangeltued	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1610
50	Berhovde	Haalandsdalen		Berhoffd	1/2 lb smør, 1 hud	1,00	Ja	1610
47	Heiheller	Haalandsdalen		Hiehelde	1 pund smør	0,33	Ja	1610
29,30	Gjerevik ø og n	Fuse		Gieruigenn	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1519
79	Djupvik	Strandvik		Diubeuigenn	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	1519
110	Kleppe søndre	Strandvik		Kleppe	1/2 lb smør	0,50	Nei	1519
113	Svinestein	Strandvik		Suinestenn	1 lb smør, 1/2 hud	1,25	Ja	1563
	En sag?	Strandvik		Øruig saug grund	?			
116	Skaar	Strandvik		Skarr	1 lb smør	1,00	Ja	1567
			Nordhordleen					
15	Faarland	Sund	<i>Saatter schiberidt</i>	Førrelannd	1 lb smør, 1 wog fisch, 1 1/2 gylding penge	1,60	Ja	1519
14	Kleppe	Sund		Kleppe	1 lb smør, 1 wog fisch, 1 hud	2,00	Ja	1519
12	Høiland	Sund		Høelannd	1/2 lb smør, 1 wog fisch, 1 gylding penge	1,07	Ja	1563

11	Førde	Sund		Førre	1 lb smør, 1 wog fisch, 9 skilling penge (?)	1,55	Ja	1563
84	Hamre ytre	Fane	<i>Wadtz heritt phannesogen</i>	Yttre hammer	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
83	Hamre indre	Fane		Inndre hammer	2 lb 1 spann smør, 2 1/2 huder	3,50	Ja	Delt før 1626
49	Valle	Fane		Walde	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	1519
82	Hatlestad	Fane		Atterstadt	4 lb smør, 4 huder	6,00	Ja	1519
81	Sandven øvre	Fane		Øffre Sanduenn	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	1519
79	Sandven nedre	Fane		Nedre Sanduenn	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
80	Stige	Fane		Stye	1/2 lb smør, 1/2 hud	0,75	Ja	1611
77	Kaland	Fane		Kallanndt	3 lb smør, 3 huder	4,50	Ja	1519
75	Austevold	Fane		Øffuesteuoldh	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1611
76	Almeland	Fane		Almelannd	1 lb smør, 1 hud	1,50	Ja	1611
73	Bahus	Fane		Baahuss	2 pund smør, 1 hud	1,17	Ja	1612
70	Haugland	Fane		Høglanndt	1 1/2 lb smør, 1 1/2 hud	2,25	Ja	1563
56	Fjeld-Birkeland	Fane		Birkelannd	1 1/2 lb smør, 1 hud	2,00	Ja	1563
11,12	Tveiten	Alversund		Thuedt	3 spand 9 merker smør, 1 hud	1,38	Ja	1519
18	Sakstad øvre	Alversund		Øffre Sagstadt	2 lb smør	2,00	Ja	1519
19	Sakstad nedre	Alversund		Nedre Sagstadtt	2 lb smør	2,00	Ja	Delt før 1626
17	Bjørnestad	Alversund		Biørnestadtt	1 lb smør	1,00	Ja	1519
82	Storeim	Manger	<i>Raa sciberitt</i>	Storumb	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
83,84	Haukeland n og s	Manger		Hogelanndt	1 lb smør, 1 faar	1,25	Ja	1519
152	Lille Landaas	Lindås	<i>Lindaas sciberidtt</i>	Lille Lindaass	1 lb smør, 2 faar, 1 quarter (tønne) Korenn	1,63	Ja	1519 (Lindås)
73,74	Romsle n og ø	Haus	<i>Arneschiberidt</i>	Romsløu	2 lb smør, 2 faar, 1 1/2 gylding penge	2,60	Nei	1519
2	Vik	Brurvik		Wiigh	1 lb smør, 1 faar	1,25	Ja	1519
12	Skaar	Haus		Skaar	1 lb smør, 2 faar, 1 malle malt	1,63	Ja	1563
26	Tjørstad	Eid	Nordfiordleen	Thiørstadtt	1 lb smør	1,00	Nei	1563
84	Myrold	Eid		Morildtt	1 lb smør, 18 merker fisch	1,13	Nei	1519
29	Dalsæter	Eid		Dalsseter	4 1/2 pund smør	1,50	Ja	1603
30	Smørdal	Eid		Smørdall, ødegaardtt	1 pund smør	0,33	Nei	1603
26	Bjøreim	Strand	Rye følche	Biøruenn	16 wetter korenn	4,00	Ja	1519

23	Lekvam	Strand		Leguenn	1 lb smør	1,00	Nei	1563
25	Hausken	Finnø		Hougschenn	4 wetter korenn	1,00	Nei	1519
29	S. Velle	Avaldsnes		Welde	8 wetter korenn	2,00	Ja	1519
35	Rossebø	Skåre		Røssebøa	16 wetter korenn	4,00	Ja	1519
70	Trones	Høiland		Throndenes	1 skippund korenn	1,00		1563
48	Tjernagel nordre	Sveen		Nørre thiernegell	2 pund smør, 1 hud	1,17	Ja	1612
50	Tjernagel søndre	Sveen		Sønder Thiernegell	1/2 lb smør	0,50	Ja	Delt før 1626
76	Ljones	Strandebarm	<i>Strandbarumsciberidtt</i>	Liøenes	4 lb smør, 2 huder, 2 bockschind, 2 giedschind	5,75	Ja	1519
75	Koltveit	Strandebarm		Koelthuedh	2 lb smør, 2 huder	3,00	Ja	1519
57	Fosse store	Strandebarm		Stoerefosse	1 1/2 lb smør, 1 tønne salt	2,50	Ja	1519
62	Haukaas øvre	Strandebarm		Stoere Huchaass	1 pund smør, 8 ? Penge		Nei	1610
63	Haukaas lille	Strandebarm		Lille Huchaas	1/2 pund smør	0,17	Nei	1668
60	Toften	Strandebarm		Thoffte	8 merker smør	0,11	Nei	1610
33	Eikeland	Kvinnherrad		Egelanndt	2 lb smør, 2 huder	3,00	Nei	1519
30	Hjorteland	Kvinnherrad		Hiortelannd	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Nei	1519
18	Skarvetun	Kvinnherrad		Skerffurtve?	1/2 lb 1/2 pund smør, 1/2 hud	0,92	Nei	1610
61	Sjusæter	Strandebarm		Syresetter	14 merker smør, 4 ? Penge		Nei	1610
74	Ugletveit	Strandebarm		Wulletued	1 lb smør, 1 buckschind	1,25	Ja	1610
136	Bringedal	Kvinnherrad		Bringedall	1 lb smør, 1 hud	1,50	Nei	1519
44	Tveit	Jondal	Hardanger	Thuedeandar	3 spann smør, 1 buckschind	1,00	Ja	1519
43	Lysen	Jondal		Liudsse	1 lb smør, 1 buckschind	1,25	Ja	1603
17	Neteland	Vikør		Nettelannd	1/2 lb 6 merker smør, 1 buckschind	0,83	Nei	1613
94,95	Seim ø og n	Granvin	<i>Grauensogenn</i>	Semb	2 lb 1 spann smør, 2 huder, 1 giedschind	3,38	Nei	1521
55	Oppeim	Ulvik	<i>Willisuigsogen</i>	Oppenn	3 lb smør, 1 hud, 1 tønne salt	4,50	Nei	1521
68	Hyllen	Ulvik		Hyldenn	1 spann smør, 1 giedschind	0,38	Nei	1521
78	Neseim østre	Ulvik		Nessenn	6 merker smør, 1 lb salt	0,21	Nei	1567
8	Sæbø	Eidfjord	<i>Eidefjord</i>	Sæbøe	1 1/2 lb smør, 1 hud	2,00	Nei	1521
117	Lussand	Ullensvang	<i>Kindtzeruigsogenn</i>	Lusann	3 spann smør, 1 buckschind, 1 faarschind	1,06	Ja	1603
132	Ringøie	Ullensvang		Ringenn	4 lb smør, 4 huder	6,00	Ja	1521
130, 131	Bjotveit i og y	Ullensvang		Byotuedtt	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Ja	1603

108	Utne	Ullensvang		Wttne	1 lb smør, 1 tønne salt	2,00	Nei	1521
100/107	Raaen	Ullensvang		Rød ødegaardtt	1/2 spann smør, 1 giedschind	0,25	Nei	1603
126-128	Djønne	Ullensvang		Diube	2 lb smør, 2 huder	3,00	Nei	1521
	Åker under Djønne	Ullensvang		Aager øde under yttre Diube	1/2 lb salt	0,06	Nei	Øde under Djønne
128,13	Kaland under Djonno	Ullensvang		Kalland	4 lb salt	0,50		1614
102	Langesæter ytre	Ullensvang		Langeseter	2 lb smør, 1 tønne 2 lb salt	3,25	Nei	1521
101	Langesæter indre	Ullensvang		Inndre Langesetter	1/2 pund smør, 2 faarschind	0,29	Nei	Delt før 1626
124	Ulgenes	Ullensvang		Wluness	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Ja	1603
100/107	Raaen	Ullensvang		Rødtt	2 lb salt	0,25		1423?
65	Vilure	Ullensvang	Wulis Wanng Sogenn	Wilurde	1 lb smør, 1 hud	1,50	Nei	1521
61	Kraakevik	Ullensvang		Krageuig	1 lb smør, 1 hud, 1 tønne salt	2,50	Nei	1563
59	Aakre	Ullensvang		Aakre	1 spann smør, 1 giedschind	0,38	Nei	1521
50	Bleien indre	Ullensvang		Indre Blegum	1 spann smør	0,25	Nei	1521
51	Bleien midtre	Ullensvang		Medell Blegum	2 lb smør, 1 hud, 1 tønne salt	3,50	Ja?	Delt før 1626
52	Bleien ytre	Ullensvang		Yttre Blegum	1 lb smør, 1 tønne salt	2,00	Nei	Delt før 1626
89	Brattespenn	Ullensvang		Brattespenn	2 lb smør, 1 tønne salt	3,00	Nei	1603
84	Sekse øvre	Ullensvang		Øffre Sexenn	3 1/2 lb smør, 1 hud, 1 tønne salt	5,00	Nei	1521
82	Sekse midtre	Ullensvang		Mitt. Sexenn	3 1/2 lb smør, 1 hud, 1 tønne salt	5,00	Nei	Delt før 1626
148,149	Ureim y og i	Ullensvang		Wrimb	3 lb smør, 1 hud, 1 tønne salt	4,50	Nei	1521
83	Trappetun	Ullensvang		Thrapetunn	1 lb smør, 1 hud	1,50	Nei	1613
75	Aarhus	Ullensvang		Aarhuss	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Ja	1603
		Ullensvang		Kuervogh	1 lb salt	0,13		
77	Frøines	Ullensvang		Frøness	1/2 lb smør, 1 giedschind	0,63	Nei	NRJ IV
	Åsen (støl under Frøines)	Ullensvang		Aassenn	1 lb salt	0,13		Støl
74	Opedal	Ullensvang		Oppedall 1. gaardt	2 lb smør, 1 hud, 1 tønne 1 lb salt	3,63	Ja	1521
-	Opedal	Ullensvang		Oppedall 2. gaardt	2 lb smør, 1 hud, 1 tønne 1 lb salt	3,63	Ja	
-	Opedal	Ullensvang		Oppedall 3. gaardt	2 lb smør, 1 hud, 1 tønne 1 lb salt	3,63	Ja	
-	Opedal	Ullensvang		Oppedall 4. gaardt	2 lb smør, 1 hud, 1 tønne 1 lb salt	3,63	Ja	
-	Opedal	Ullensvang		Oppedall 5. gaardt	2 lb smør, 1 hud, 1 tønne 1 lb salt	3,63	Ja	
-	Opedal	Ullensvang		Oppedall 6. gaardt	2 lb smør, 1 hud, 1 tønne 1 lb salt	3,63	Ja	

73	Lofthus	Ullensvang		Loffthuss	1 spann smør	0,25	Nei	1521
71	Helland	Ullensvang		Hellelanndt	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Nei	1521
72	Ernes	Ullensvang		Øiernes	1 lb smør, 1 buckschind, 1 giedschind	1,38	Ja	1563
18	Hildal	Ullensvang		Hyldall	1 lb smør, 1 buckschind	1,25	Ja	1521
19	Sandven	Ullensvang		Sanduenn	2 lb smør	2,00	Nei	1521
31	Bustetun	Ullensvang		Bustadtunn	1/2 pund smør	0,17	Nei	1567
23	Eide	Ullensvang		Eide	1/2 lb smør, 1 giedschind	1,13		1521
3	Sæverhagen	Jondal	<i>Joendals sogenn</i>	Seberhage	2 lb smør, 1 tønne salt	3,00		1521
-	Sag u. Sæverhagen	Jondal		Seberhag saug der aff	2 tylfter (12) deller (plank)			
2	Mælen	Jondal		Meell	2 1/2 pund smør, 1 buckschind, 1 giedschind	1,33	Ja	1613
	Østerbøe	Høyanger	<i>Sogenn Leenn</i>	Østerbøe	1/2 lb smør, 1 1/2 meller korenn	0,58	Nei	
7	Fosse store	Vik	<i>Wigschiberidtt</i>	Fosse	1 lb smør, 1 hud, 4 meller korenn	1,70	Nei	1521
	Øfstedal	Vik		Øffurstedall	1 lb smør	1,00	Nei	
	Fitje	Høyanger	<i>Quambse Schiberidt</i>	Fittie i aakreuig	1/2 lb smør	0,50	Ja	
	Underbruk av Dale?	Balestrand	<i>Thiugombschiberidtt</i>	Frøsaaffdall	1 lb smør, 1 buckschind	1,25	Nei	
70	Helland	Leikanger		Hellelannd	1/2 pund smør, 1 kalschind	0,54	Nei	1567
39	Bjørnetun	Leikanger		Frøssuig	1/2 lb smør	0,50	Nei	1667
38	Skau	Leikanger		Skouge	1/2 lb smør	0,50	Nei	1563
8	Eggum	Leikanger	<i>Systrand skipreide</i>	Egginn	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Nei	1563
31,39	Li ytre og indre	Aurland	<i>Wdland schiberidtt</i>	Liidh	8 meller korenn, 2 lb smør, 1 hud, 1 buckschind	3,15	Nei	1521
41	Holum	Aurland		Houglum	1/2 lb smør, 1 Buckschind	0,75	Nei	1521
13	Grøte	Lærdal	<i>Leerdall schiberidtt</i>	Grøttum	1 pund smør	0,33	Nei	1521
			<i>Marefiord schiberitt</i>	Houffuenn	1 lb smør, 1 hud	1,50		
22	Sønnesyn	Hafslo		Sønesonn	1/2 lb smør	0,50	Nei	1521
				Grøtte ødegaardtt	18 merker smør	0,13		
83	Bulungberg	Lyster	<i>Gupenn</i>	Bollingbhiergh	1 lb smør, 1 hud	1,50	Nei	1521
76	Sandviken	Lyster		Sanduig	1 lb smør, 1 hud	1,50	Nei	1521
52	Skildeim	Lyster	<i>Lyster schiberidt</i>	Skyeldenn	1/2 lb smør, 4 meller korenn	0,70	Nei	1521
		Lyster		Hougenn	1/2 lb smør	0,50		
		Lyster		Eigenn	1 lb smør	1,00		

80	Sjötun	Hafslo	<i>Soluernn</i>	Sjötunn	1 lb smør	1,00	Nei	1521
19	Salbuvik?	Os		Sallens Borrig	Ødegård	0,00		1668
12	Sjøbøen	Os		Siøboenn	Ødegård	0,00		1668
11	Kalvetræet	Os		Kalffuetræ	Ødegård	0,00		1668
-	Buegaard	Os		Bougaardt	Ødegård	0,00		

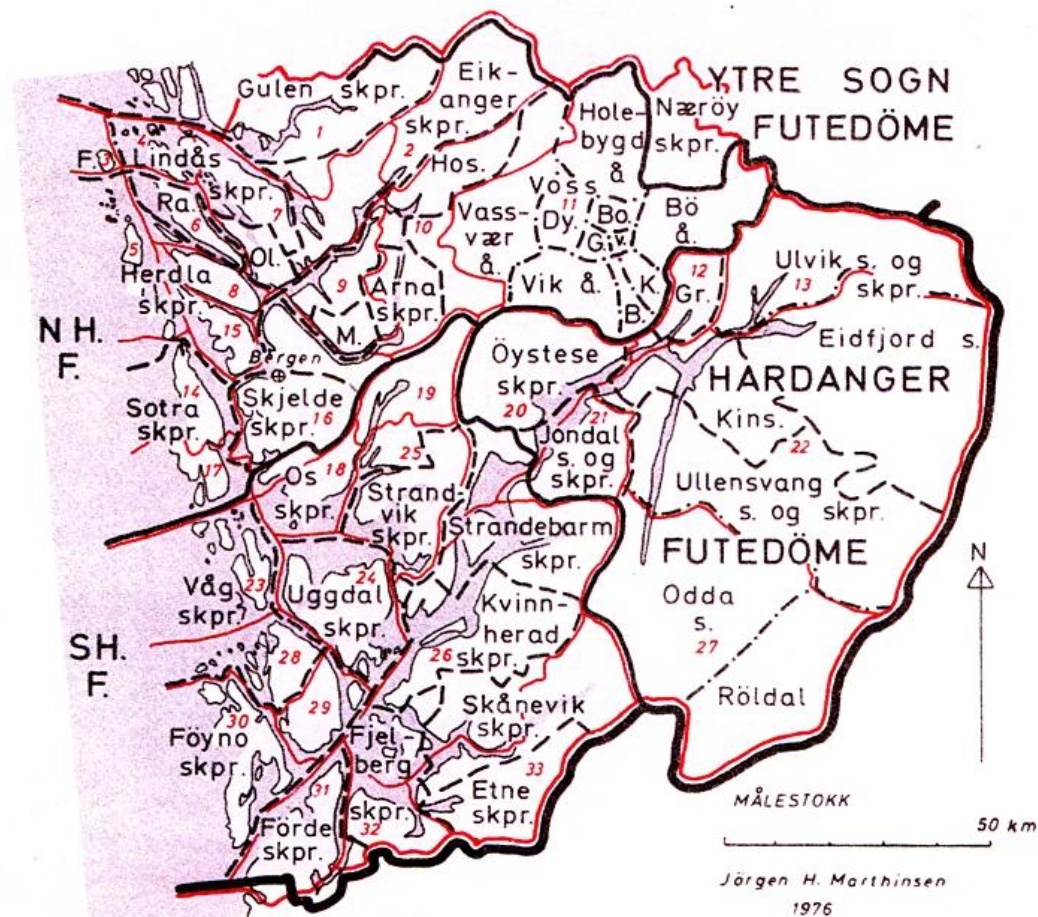

Vedlegg 2: Lyse klostets gårder og skyldparter fordelt på skipreider

<i>Hordaland</i>	
Skipreider	Landskyld oppgitt i lauper smør
Os skipreide	82,92
Ullensvang skipreide	54,98
Våg skipreide	39,23
Skjold skipreide	33,88
Kinsarvik skipreide	22,66
Strandebarm skipreide	16,53
Uggdal skipreide	10,19
Strandvik skipreide	9,33
Føyeno skipreide	8,96
Ulvik skipreide	7,09
Jondal skipreide	6,58
Sotra skipreide	6,22
Herdla skipreide	5,00
Radøy skipreide	4,25
Etne skipreide	4,00
Granvin skipreide	3,38
Arna skipreide	2,60
Kvinnherad skipreide	2,42
Førde skipreide	1,67
Lindås skipreide	1,63
Hosanger skipreide	1,63
Mjedla skipreide	1,25
Øystese skipreide	0,83

HORDALAND

Administrative grenser ca. 1647 og 1975

- Grense for Bergenhus len ca. 1647
- Grenser for futedöme ca. 1647
- - - Skipreidegrenser ca. 1647
- · · · · Grenser for sogn og åttingar ca. 1647
- Fylkesgrense 1975
- Kommunegrenser 1975

Kommuner 1975:

1 Masfjorden	12 Granvin	23 Austevoll
2 Modalen	13 Ulvik	24 Tysnes
3 Fedje	14 Fjell	25 Fusa
4 Austrheim	15 Askøy	26 Kvinnherad
5 Øygarden	16 Bergen	27 Odda
6 Radøy	17 Sund	28 Fitjar
7 Lindås	18 Os	29 Stord
8 Meland	19 Samnanger	30 Bømlo
9 Osterøy	20 Kvam	31 Sveio
10 Vaksdal	21 Jondal	32 Ølen
11 Voss	22 Ullensvang	33 Etne

Avstytingar:

B.	Bordal åtting
Bo.	Bosstrond åtting
Dy.	Dyrvedal åtting
F.	Fedje sogn
G.	Gullfjordung åtting
Gr.	Granvin sogn og skipreide
Hos.	Hosanger skipreide
K.	Kvitte åtting
Kins.	Kinsarvik sogn og skipreide
M.	Mjedla skipreide
NH.F.	Nordhordland futedöme
Ol.	Olundfit skipreide
Ra.	Radøy skipreide
s.	sogn
SH.F.	Sunnhordland futedöme
skpr.	skipreide
V.	Vinje åtting
å.	åttung

<i>Rogaland</i>	
Skipreider	Landskyld oppgitt i lauper smør
Årdal skipreide	5,00
Skåre skipreide	4,00
Avaldsnes skipreide	2,00
Hesby skipreide	1,00
Jåtten skipreide	1,00

ROGALAND

Administrative grenser ca. 1648 og 1978

- Grense for Stavanger len ca. 1648
- - - Grense for futedøme ca. 1648
- Skipreidegrenser ca. 1648
- Fylkesgrense 1978
- Kommunegrenser 1978

Forkortelser:

- B : Bjerkreim
- F. : Futedøme
- J. : Jåtun
- St. : Stavanger

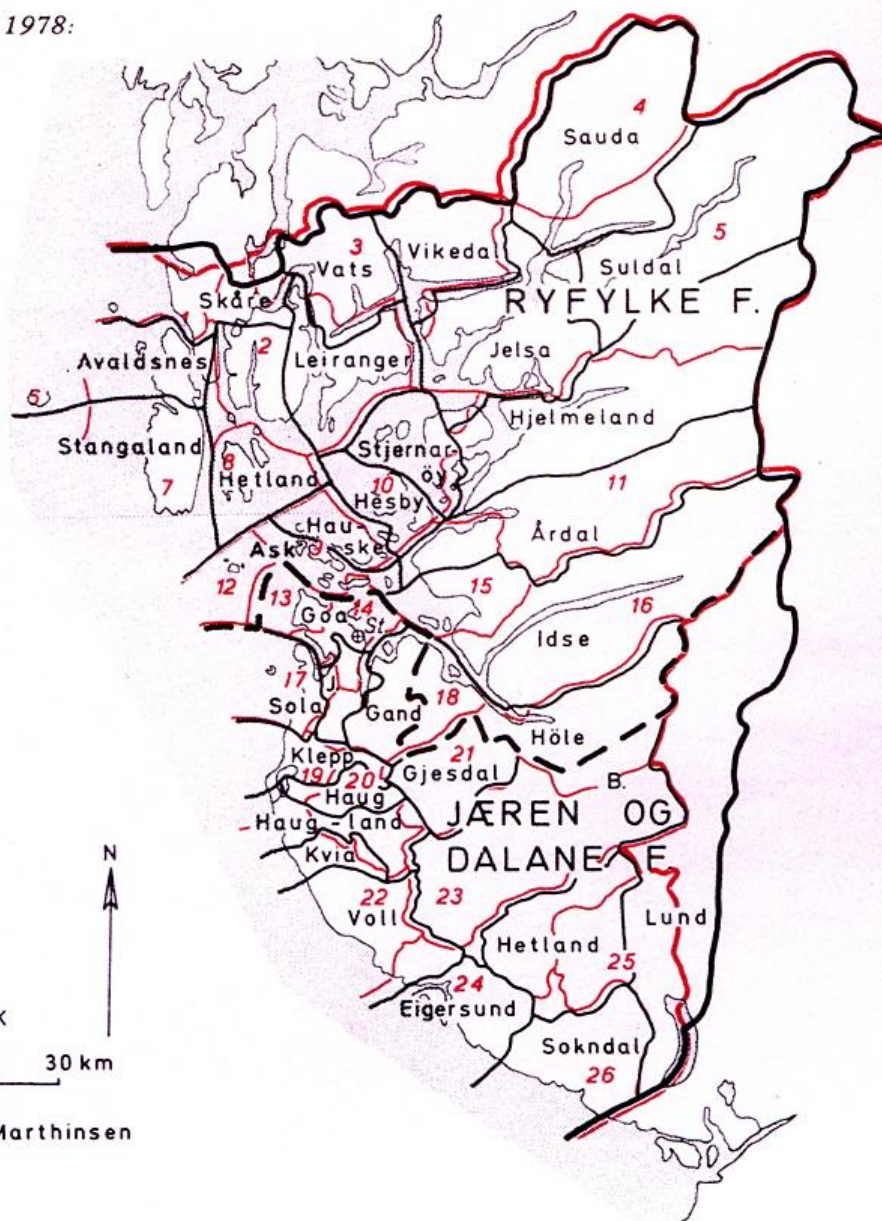
Kommuner 1978:

- 1 Haugesund
- 2 Tysvær
- 3 Vindafjord
- 4 Sauda
- 5 Suldal
- 6 Utsira
- 7 Karmøy
- 8 Bokn
- 9 Rennesøy
- 10 Finnøy
- 11 Hjelmeland
- 12 Kvitsøy
- 13 Randaberg
- 14 Stavanger
- 15 Strand
- 16 Forsand
- 17 Sola
- 18 Sandnes
- 19 Klepp
- 20 Time
- 21 Gjesdal
- 22 Hå
- 23 Bjerkreim
- 24 Eigersund
- 25 Lund
- 26 Sokndal

MÅLESTOKK

30 km

Jörgen H. Marthinsen
1978

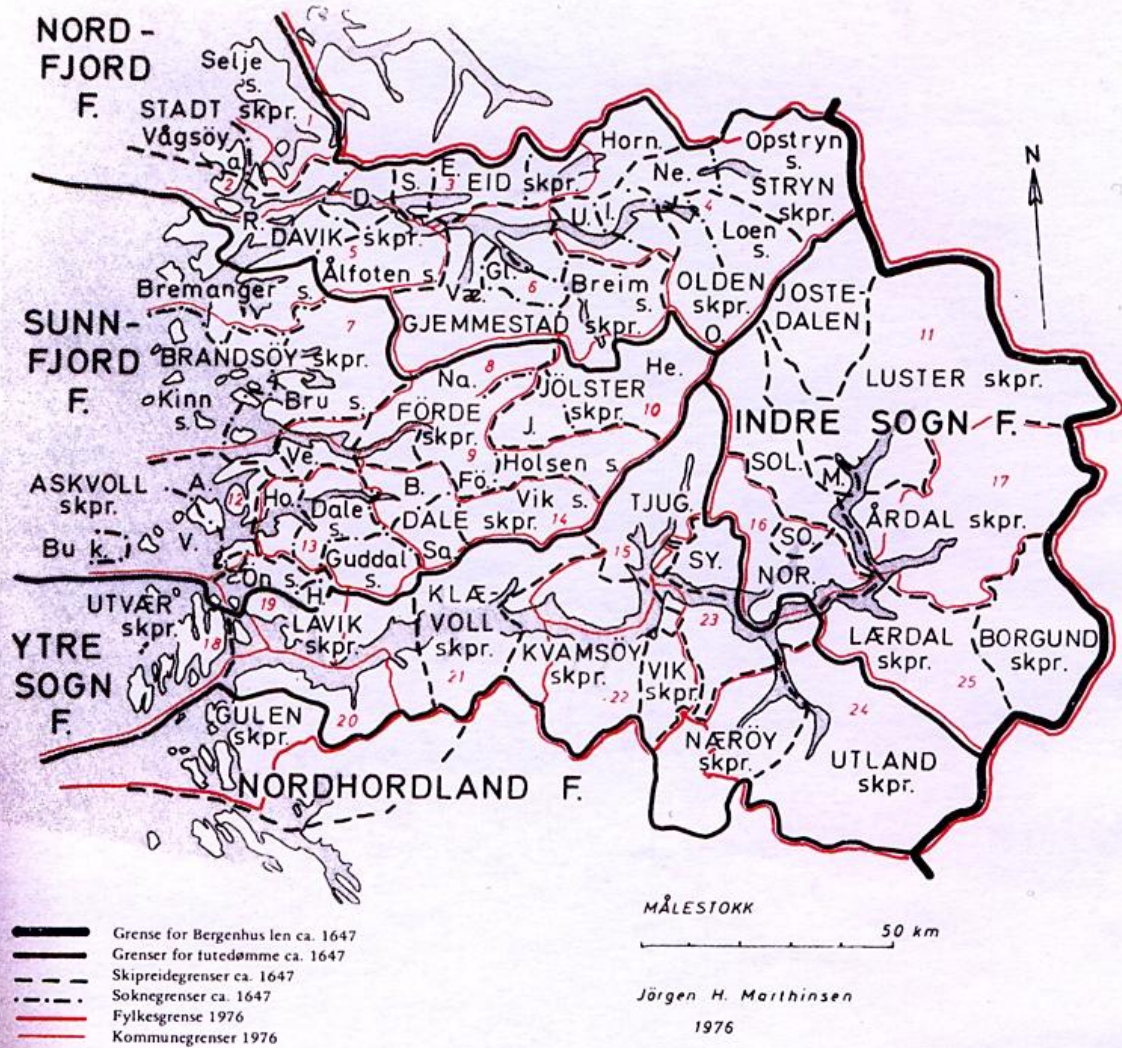

<i>Sogn og Fjordane</i>	
Skipreider	Landskyld oppgitt i lauper smør
Luster skipreide	5,20
Utland skipreide	4,48
Eid skipreide	3,96
Tjugum skipreide	2,79
Vik skipreide	2,70
Marifjøra skipreide	2,13
Solvorn skipreide	1,00
Systrand skipreide	0,75
Kvamsøy skipreide	0,50
Lærdal skipreide	0,33

Sogn og Fjordane

Administrative grenser ca. 1647 og 1976

Kommuner 1976:

1 Selje	14 Gaular
2 Vågsøy	15 Balestrand
3 Eid	16 Sogndal
4 Stryn	17 Årdal
5 Bremanger	18 Solund
6 Gloppen	19 Hyllestad
7 Flora	20 Gulen
8 Naustdal	21 Høyanger
9 Førde	22 Vik
10 Jølster	23 Leikanger
11 Luster	24 Aurland
12 Askvoll	25 Lærdal
13 Fjaler	

Austyttingar:

A. Askvoll sokn	Ne. Nedstryn sokn
a. anneks	NOR. Norum skipreide
B. Bygstad sokn	O. Olden sokn
D. Davik sokn	R. Rugsund sokn
E. Eid sokn	S. Stårheim sokn
F. futedømme	Sa. Sande sokn
Fø. Førde sokn	s. sokn
Gl. Gloppen. Gjemmestad sokn	skpr. skipreide
H. Hyllestad sokn	SO. Sogndal skipreide
He. Helgheim sokn	SOL. Solvorn skipreide
Ho. Holmedal sokn	SY. Systrand skipreide
Horn. Hornindal sokn	TJUG. Tjugum skipreide
I. Innvik sokn	U. Utvik sokn
J. Jølster sokn	V. Vilnes sokn
k. kapell	Ve. Vevring sokn
M. Marifjora skipreide	Væ. Væreid sokn
Na. Naustdal sokn	

Vedlegg 3: Verdiforholdet i Hordaland, Rogaland og Sogn og Fjordane ifølge "Skattematrikkelen 1647"

Hordaland

Smør	1 laup	3 pund	4 spann	72 merker		
Fisk	1 våg	3 pund	4 spann	72 merker		
Korn/malt (rommål)	1 tønne	4 mæler	48 kanner			
Korn (vekt)	1 tønne	2 vetter	4 våger	12 spann		
Salt	1 tønne	8 lauper	24 pund	32 spann		
Hud	1 hud	4 fjerdinge	2 bukkeskinn	4 geiteskinn	8 saueskinn	16 kalvskinn

Normalforhold: 1 laup smør =   2 våger fisk =   2 tønner korn =   1 tønne salt =   2 huder

Rogaland

Smør/talg	1 laup	3 pund	72 merker			
Korn/mel	1 skippund	4 vetter	24 spann	720 merker		
Fisk	1 våg	3 pund	4 spann	72 merker		
Fisk (rommål)	1 tønne	120 potter				
Hud	1 hud	4 fjerdinge	2 - 2 1/4 bukkeskinn	4 - 4 1/2 geiteskinn	9-10 saueskinn	18-20 kalvskinn

Normalforhold: 1 skippund korn =   2 huder =   4 sauer =   1 laup talg =   2 våger fisk

Sogn og Fjordane

Smør	1 laup	3 pund	4 spann	72 merker		
Korn (rommål)	1 tønne	4 kvartel	10 mæler	40 settinger		
Hud	1 hud	4 fjerdinge	2 bukkeskinn	4 geiteskinn	8 saueskinn	12 kalvskinn
Fisk	1 våg	3 pund	4 spann	72 merker		

Normalforhold: 1 laup smør =   2 tønner korn =   2 huder =   2 våger fisk